

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT

KRISTJAN KALJUSAAR

**PANTVANGID NING LÄÄNEMERE RISTIRETKED,
VALLUTUSSÕJAD JA KULTUURIVAHE
TUS
12.-13. SAJANDIL**

Magistritöö

Juhendaja: Prof. Anti Selart

TARTU 2015

Sisukord

Sissejuhatus	4
Töö teema ja eesmärk	4
Historiograafia	8
Allikad	11
1. Pantvangid keskaegses Euroopas	16
1.1 Pantvangid ja õigus	17
1.2 Pantvangide funktsioonid	21
1.3 Pantvangid ja ühiskond	24
2. Pantvangid Vendimaal	27
2.1 Obodriitia vürstide pantvangid	29
2.1.1 Pantvangid Haveli jõe regioonist	30
2.1.2 Pantvangid Rügeni saarelt	32
2.1.3 Knud Lavardi pantvangid	35
2.2 Vendi ühiskond pantvangide valguses	37
2.2.1 Rügeni pantvangid	38
2.2.2 Vendi linnade pantvangid	41
2.3 Pantvangid ja Saksi-Taani ekspansioon	44
2.3.1 Pantvangid ladinakristliku kultuuri rajamaal	45
2.3.2 Pantvangid ja võimusuhted	48
2.3.3 Pantvangid keset poliitilisi arenguid	51
3. Pantvangid Liivimaal	54
3.1 Pantvangistuse rakendamine	56
3.1.1 Suhtlus liivlastega	57
3.1.2 Suhtlus eestlastega	60
3.1.3 Suhtlus balti hõimudega	63
3.2 Pantvangide roll Läänemere idakalda kristianiseerimisel	66
3.2.1 Pantvangide tõhusus survemeetmena	67
3.2.2 Pantvangide varieeruvad kasutused	69
3.2.3 Pantvangide haldamine	71

3.3 Pantvangid vallutajate omavahelistes suhetes	74
3.3.1 Pantvangistuse korraldamine Riia leeris	75
3.3.2 Pantvangid Riia ja Taani konfliktides	77
4. Pantvangid Preisimaal	81
4.1 Pantvangid Preisimaa võimusesuhtes	83
4.1.1 Vallutajatele loovutatud pantvangid	83
4.1.2 Preislastele loovutatud pantvangid	87
4.2 Kahe pantvangi lood	90
4.2.1 Väike-Pommeri Mestwin	90
4.2.2 Heinrich Monte	93
4.3 Pantvangide elu ja surm Preisimaal	96
4.3.1 Igapäevaelu ja keskkond	97
4.3.2 Sandistamine ja hukkamine	99
4.3.3 Kuvand ja suhtumine	101
Kokkuvõte	105
Summary	111
Allikad ja kirjandus	116
Lisad	128

Sissejuhatus

Töö teema ja eesmärk

Me elame maailmas, kus igapäevaelu on põimunud infoühiskonna teabekanalitega ja uudised pantvangide võtmisest – tihti kaugetes kriisikolletes, vahel aga ähvardavalt ligidal toimunud kuritegude käigus – saadavad meid seetõttu sageli. Ka keskajal oli pantvangistus igati tavaline nähtus, aga kui tänapäeval võivad teated sellest mõjuda murettekitavalt või isegi šokeerivalt, siis tollal peeti pantvange millekski üpris olmeliseks. Minevikuski võis neid sageli kohata just konfliktialadel – näiteks roomakatoliku Euroopa meelekindlalt laienevatel piiridel, kus kristlik maailmakorraldus kohtus paganlikuga. Selline kultuuriliselt heterogeenne ristiuse rajamaa oli ka Läänemere ida- ja lõunakalda piirkond, mille Skandinaavia ning Põhja-Saksa poliitilised ja kiriklikud liidrid 12.-13. sajandil jooksul vallutasid ning kristianiseerisid. Kuigi keskaegsetest pantvangidest on hiljuti kirjutatud üha rohkem, pole neist kõnelevad tööd seda regiooni süvitsi käsitlenud – teisalt pole Läänemere ristiustamise ajaloos ühtlasi pantvangidele laiahaardelist tähelepanu pööranud. Käesolev uurimus taotleb mõlema tühimiku täitmist.

Roomakatoliiklik (*resp.* ladina) ristiusk ei domineerinud keskajal üksnes religioosses sfääris, vaid oli fundamentaalne kultuuriline ning ka poliitiline sideaine, mis köitis kokku erinevaid rahvusrühmasid ja lõi valdava osa Euroopast ühtse identiteediga kristlaskonnaks. Tegu oli kõikehõlmava ühiskonnasüsteemiga, mis levis Lääne-Euroopa varakeskaegsetelt südaaladelt Rooma kiriku misjonitöö ning katoliiklike valitsejate vallutuste ja diplomaatia tulemusel kõigi ilmakaarte suunas – seda eriti alates 10. sajandist. Läänemere lõuna- ja idakalda rahvaste uude usku pööramine, millega kaasnes ka alistumine uutele isandatele, toimus laias laastus aastatel 1100-1400, mil kristluse levikut toetasid antud regioonis ristiõjad. Sel perioodil kindlustasid Skandinaavia ning Püha (Saksa-) Rooma keisririigi vaimulikud ja ilmalikud võimukandjad – nagu ka rüütelmunkade ühendused, eeskätt Saksa ordu – oma hegemoonia Elbe jõest Valge mereni laiuvatel maadel. Nad teostasid seda misjonitöö, ristiretkede, kirikliku haldusstruktuuri ja feodaalsete harruste rajamise, linnade asutamise ning kolonisatsiooni toel.¹ Ekspansiooniga seoses esinevad aga kaasaegsetes allikates lisaks läbivalt ka pantvangid.

¹ Antud protsesside käsitlemise seas on *magnum opus*: Bartlett, Robert. Euroopa sünd: vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950–1350. Tõlk. Tõnu Tammets. Tallinn, 2001; teemaga seotud teooriatest annab ülevaate Blomkvist, Nils. The Medieval Catholic World-system and the Making of Europe. – in: Staecker, Jörn (toim.). The European Frontier: clashes and compromises in the Middle Ages: international symposium of the Culture

12.-13. sajandi pantvange uurides peame aga esiteks endale aru andma, et sõnade tähendus on ajas pidevalt muutuv ja terminid, mis kirjeldavad meie jaoks aprioorset midagi ilmset, võisid möödunud aastasadel kätkeda endas hoopis erinevat sisu: viidata mõnele muule nähtusele.² Inimesele, kes praegu kuuleb sõna „pantvang“, kerkib tõenäoliselt esimese mõttepildina silme ette sarnane isik, keda on kirjeldatud 1979. aasta „Pantvangivõtmise vastases rahvusvahelises konventsioonis“. See sätestab (artiklis 1): „kui isik vangistab teise isiku (edaspidi pantvang), hoiab teda kinni ja ähvardab ta tappa või talle tervisekahjustuse tekitada või teda jätkuvalt kinni hoida, et sundida kolmandat isikut, s.o riiki, valitsustevahelist organisatsiooni või füüsilist või juriidilist isikut või isikute rühma toime panema teatava teo või sellest hoiduma, ning seab teo toimepanemise või sellest hoidumise pantvangi vabastamise otseseks või kaudseks tingimuseks, paneb ta konventsiooni tähenduses toime kuriteo.“³ Antud definitsiooni on aga lausa kritiseeritud traditsioonilise pantvangi termini tähenduse väärastusena ja pandud ette, et sarnases situatsioonis inimesi peaks nimetama hoopis „kinnivõetuteks“, „ajutisteks vangideks“ või lihtsalt „terrorismiohvriteks“.⁴

Jättes siinkohal kõrvale termini korrigeerimise vajaduse küsimuse, tuleb tõepoolest nentida, et see definitsioon ei sobitu väga hästi ajaloolise kirjeldusega ja keskajal poleks selliste inimeste kohta reeglina ka sõna „pantvang“ (lad *obses*, pl *obsides*; alamsks *gîsel*, pl *gîsele*) kasutatud.⁵ Kõige põhilisem erinevus traditsioonilise ning tänapäeval tavalise mõiste vahel on tõsiasi, et pantvangidena kirjeldati eelnevail sajanditel isikuid, kes olid vangistusse kellegi poolt antud, mitte võetud. Vähemalt formaalselt toimus see nende enda nõusolekul – tegu polnud röövitud inimestega. Sellega seotub otseselt teine tähtis erinevus: traditsioonilised pantvangid talitlesid garantiidena, kes tagasid, et nende loovutajad täidavad sõlmitud leppeid ja austavad lubadusi, mitte survevahenditena, keda ohustades võinuks esitada uusi nõudmisi. Siiski polnud nad

Clash or Compromise (CCC) project and the Department of Archaeology, Lund University, held in Lund October 13-15 2000. Lund, 2004, lk 15–33; spetsiifiliselt Läänemere regiooni protsesse kajastavad teised Blomkvisti tööd, vt: Blomkvist, Nils. Culture clash or compromise?: the medieval Europeanisation process of the Baltic Rim region (1100-1400 AD): problems for an international study. – in: Blomkvist, Nils (toim). Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 – 1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th – 9th, 1996. Visby, 1998, lk 9–36; märksa põhjalikum ülevaade on: Blomkvist, Nils. The discovery of the Baltic: the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075-1225). Leiden, Boston, 2005

² Koselleck, Reinhard. Mõisteajalugu ja sotsiaalaajalugu. Tõlk. Nele Meikar – in: Akadeemia. Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus. Kd 23, Nr 8 (2011), lk 1442–1464; eriti lk 1446–1450

³ Pantvangivõtmise vastane rahvusvaheline konventsioon. (1979) – in: Riigi Teataja II, 31, 156 (2001)

⁴ Smail, Kenneth J.. The Giving of Hostages. – in: Politics and the Life Sciences. Vol 16, No 1 (1997), lk 77–85, siin lk 80

⁵ Kosto, Adam J. Hostages in the Middle Ages. Oxford, 2012, lk 5–9; pikema ülevaate jaoks vt lk 199–227

käendajad, kes tegutsevad reeglina finantstehingute raames ja kelle vabadust üldiselt ei piirata. Pantvang sõna traditsioonilises mõttes on järelikult teatud tüüpi vabatahtlikult (kuigi tavaliselt mitte sunnita) antud leppegarantii: ta erineb nii vangist, kellelt on võetud vabadus, kuid kes pole tagatis, kui ka käendajast, kes on tagatis, aga säilitab oma vabaduse.⁶

Traditsioonilised pantvangid on isikute- ja kogukondadevahelises suhtluses olulised, kuna nad soodustavad mitmesuguste kokkulepete osaliste koostööd. Esiteks neutraliseerivad nad selliste ajendite mõju, mis võiks ahvatleda üht osapoolt taganema juba antud lubadustest, kuna nende loovutatud pantvang on partneri mõjuvõimu all ja järelikult ka ohus. Teiseks talitlevad nad teatud kompensatsioonina, mis vähendab kannatanud osalise kaotusi, kui nende partner siiski otsustab kokkulepet rikkuda. Kolmandaks mõjutab juba pantvangi andmise akt ise osapoolte suhtumist teineteisesse: see loob usaldustunde ja kinnitab, et partnerid on valmis koostööks.⁷ Teoreetilised lähenemised, näiteks strateegiliste otsuste langetamist käsitlev mänguteooria, rõhutavad, et pantvangiks on sobilik ükskõik milline objekt, kuni see omab loovutaja jaoks mingisugust väärtust.⁸ Ajaloo uurimise perspektiivis on aga just inimeste andmine pantideks huvitav nähtus, kuna sellisel puhul pole tegutsejateks ainult leppeosalistest indiviidid või sootsiumid, vaid ka pantvangid ise on aktiivsed subjektid.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on sobitada pantvangidega seotud teooriaid ning keskaegses Euroopas nähtuvaid norme Läänemere regiooni ristiusustamise 12.-13. sajandi sündmuste ja protsessidega. Põhjanev küsimus on, kes nende käigus pantvange nõudsid ja loovutasid: kas seda institutsiooni rakendasid ainult vallutajad – ning kes neist – või ka kohalikud rahvad? Samavõrd oluline on selgitada, mis eesmärgil pantvange nõuti ja milliseid leppeid nad tagasid – ning kuidas suhestusid nad selle juures ladinakristlike feodaalsete (*resp.* lääneeuroopalike) võimkondade rajamisega? Kõige selle juures on samas muidugi esmatähtis, et pantvangid olid inimesed, indiviidid: unustada ei tohi küsimust, keda üldse pantvangideks anti ning kuidas seostusid nad usuvahetuse ja kultuurimõjude levikuga, milles nad vahetult osalesid? Samuti on oluline uurida, kuidas nägi vangistuses välja nende igapäevane keskkond, mis viisil neid

⁶ Parks, Annette. *Living Pledges: A Study of Hostageship in the High Middle Ages, 1050-1300*. Emory University, Druid Hills, 2000 (publitseerimata doktoridissertatsioon), lk 28–30; Kosto, Adam J. *Hostages in the Carolingian World (714-840)*. – in: *Early medieval Europe*. Vol 11 (2002), 123–148, siin lk 127-128; Lutteroth, Ascan. *Der Geisel im Rechtsleben: Ein Beitrag zur allgemeinen Rechtsgeschichte und dem geltenden Völkerrecht*. Breslau, 1922, lk 14–15

⁷ Raub, Werner; Weesie, Jeroen. *Cooperation via Hostages*. – in: *Analyse und Kritik*, 22. Stuttgart, 2000, lk 19–43, siin lk 19

⁸ Kronman, Anthony T.. *Contract Law and the State of Nature*. – in: *Journal of Law, Economics, & Organization*. Vol 1, No 1 (1985), lk 5–32, siin lk 12

koheldi ja milline oli vangipõlve mõju nende edasisele elule. Antud töös on pantvangid seega nii uurimisobjekt kui abinõu neid ümbritsenud maailma lahtimõtestamiseks.

Terava tähelepanu all on töös eeskätt poolkaarekujuline rannikuriba Elbe jõest Soome laheni, mida asustasid 12.-13. sajandil rahvad, kellest enamike seas katoliiklik kirikuorganisatsioon kanda kinnitanud polnud. Antud töös eristatakse nende kirjeldamisel kolme peamist regiooni: lääneslaavi – vendi – asustusega Vendimaad, mis hõlmas nüüdisaegse Kirde-Saksamaa ja Loode-Poola alasid; baltlastest preisi rahvastikuga Preisimaad – Läänemere kagunurgas – mis praegu on jagatud Poola ja Vene Föderatsiooni vahel; ning balti ja läänemeresoome hõimude asustatud Liivimaad, mis vastab umbkaudselt tänaste Eesti ja Läti vabariikide territooriumile. Kuigi hiljem on eksisteerinud samanimelisi riiklikke- ja haldusüksusi, ei moodustanud ükski ülalkirjeldatud piirkond 12. sajandi alguses poliitilist tervikut ning töös kasutatakse nimetusi ainult mugavate ajaloolis-geograafiliste katusmõistetena maa-alade piiritlemiseks. Uurimuse ajalised piirid on paindlikult aastad 1100 ja 1300, millede vahele jääb nii Vendi-, Preisi- kui Liivimaa täielik ristiusutamine ja vallutamine ladinakristlike võimukandjate poolt.

Töös esineb mitmeid etnonüüme, mille täpne tähendus võib vastavalt kontekstile varieeruda. Kohati tähistavad nad väga sarnase etnilise taustaga hõime – näiteks „vendid“ või „latgalid“ – kes kuulusid samas erinevatesse poliitilistesse üksustesse; sageli siiski hõimusedemete alusel seotud ja poliitiliselt rohkem või vähem lõimunud grupe: näiteks „saarlased“ või „natangid“. Mõnikord on seevastu rahvusnime all silmas peetud ühe valitseja võimualuseid inimrühmasid, nagu „taanlased“ Taani kuninga alamate kohta, olenemata etnosest. Märkata tasub poliitilise ja etnilise tasandi eristusi: „Saksi“ – Saksimaa hertsogi alamate kohta; „saksi“ – kirdesaksa germaani hõimugrupi kohta. Loodetavasti pakub kontekst ka selgitusi, millega parajasti tegu. Kohanimede osas on võimalusel alati kasutatud eestikeelset kuju, vastasel juhul aga eelistatud saksakeelset, kuna need on Eesti ajalookirjutuses traditsioonilisemad näiteks slaavi nimedest: ehk Lüübek, mitte Lübeck ega Liubice; aga Kulm, mitte Chelmno.

Käesolev uurimus jaotub neljaks sisupeatükiks, millest esimene vaatab pantvangidega seotud õiguslikke aspekte, nende nõudmise tavapäraseid põhjuseid ning rolli keskaegses ühiskonnas – seda nii terves Euroopas kui Läänemere ääres. Järgnevad kolm peatükki käsitlevad vastavalt pantvange Vendimaal, Liivimaal ja Preisimaal. Iga peatükk pakub ülevaadet kindla regiooni ristiusustamise ja vallutamise käigus antud pantvangidest, aga võtab ühtlasi vaagida just neid pantvangistuse aspekte, mis vastavas piirkonnas kõige selgemini ilmnevad – seetõttu on töö

fookus erinevate paikade käsitlemisel muutuv. Uurimus ei keskendu eraldi Leedule, kus tavapärase samm-sammulise vallutustegevuse ja ristiusustamise asemel kujunes Saksa ordu ja leedulaste püsiv vastasseis, mis jätkus ka 14.-15. sajandil. Rootsi ekspansioon Soomes jääb samuti tähelepanu alt välja, kuna allikates lihtsalt puuduvad mained sealsetest pantvangidest. Samas on riivamisi puudutatud Vene (*resp.* Vana-Vene – *Rus'*) alaga seotud sündmusi.

Historiograafia

Pantvange on keskaja kontekstis – ja üldse ajaloolises perspektiivis – viimastel aastakümnetel uuritud üha enam. Esmane akadeemiline huvi pantvangistuse institutsiooni vastu tärkas 19. sajandil aga juristides seas. Kuna pantvangid kujutavad endast leppekinnitust ja õiguslikku garantiid, uuriti põhjalikult nende mõju lepinguõigusele varastes tsivilisatsioonides ja kohati on pantvange endid peetud teatud mõttes lepingu eelkäijateks.⁹ Kuna juriidika pole käesoleva uurimuse keskpunktis, on töös 19. sajandi õigusteaduse seisukohade kokkuvõttena kasutatud Ascan Lutterothi 1922. aastal ilmunud suurteost „Der Geisel im Rechtsleben“,¹⁰ mis on sealjuures tänapäevani ka üks kõige ammendavamaid ajaloolaseid käsitlusi pantvangistusest, koondades mitmeid näiteid üle kogu maailma. Lutterothi tähelepanu kuulus aga siiski eeskätt Rooma õigusele ja kuna autori vaadetele andsid tooni modernsed juriidilised seisukohad, on osad tema teeseid keskaja arhailiste praktikatega kohati raskesti sobituvad.¹¹

Pärast Lutterothi teose ilmumist lisandus keskaegseid pantvange käsitlevat kirjandust väga pikka aega äärmiselt vähe: huvi teema laialdase käsitlemise vastu tärkas taas alles 21. sajandi alguses, suuresti Adam Kosto uurimuste mõjul. Lisaks juriidilistele aspektidele, mis varem domineerinud olid, pöörasid ajaloolased nüüd märksa enam tähelepanu sellele, kes ja kuidas pantvangistust reaalselt rakendasid, millised olid selle tavad ja loogika ning mida saab välja lugeda institutsiooni konkreetsetest kaasustest. Lahati pantvangide rolli võimuhete juures – seda nii praktiliste vajaduste kui sümboolsuse mõõtmes – ja analüüsiti erinevat tüüpi leppeid, mida nad kinnitasid. Üha selgemaks muutus pilt, keda pantvangideks anti, mis viisil neid koheldi, milline oli nende elukeskkond, missugused isiklikud suhted neil selle käigus välja kujunesid ning kuidas neid mõnikord hukati või sandistati. Keskaegsed pantvangid ilmusid nii sotsiaaalajaloo, kultuuriajaloo, poliitstruktuuride uurimise kui imagoloogia areenile.

⁹ Berger, Raoul. From Hostage to Contract. – in: Illinois Law Review, 5 (1940), lk 154–174; eriti lk 156–162

¹⁰ 1922. aastale eelnenud historiograafiast pakub ülevaadet: Lutteroth, Der Geisel, lk 294–298

¹¹ Vt selle kohta: Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 5–6

Väljapaistvaim käsitus keskaegsetest pantvangidest on Adam Kosto 2012. aasta monograafia „Hostages in the Middle Ages“, mis võtab kokku pea kogu varasema antud teemal ilmunud teadustöö ja esitab laiahaardelise ülevaate pantvangistuse erinevatest mõõtmetest. Juriidiliste, poliititeoreetiliste, sotsioloogiliste ja mentaliteediajalooliste dimensioonide kõrval pakub töö huvipakkuvaid *case studies* ja asetab keskaegse pantvangistuse ühiskondlikusse konteksti. Teosele võiks samas ette heita teatavat geograafilist ja kultuurilist piiratust: autor keskendub Euroopa lääne- ja lõunakaarele, mille kõrval jäävad isegi keisririigi pantvangid tagaplaanile, rääkimata Kirde-Euroopast. Seda hüvitavad osaliselt Kosto mitmed artiklid,¹² millede seas on Läänemere rajamaa uurimisel märkimisväärsimad „Hostages in the Carolingian World“, mis pöörab palju tähelepanu sakside kristianiseerimisele 8. sajandil, ja „Hostages During the First Century of the Crusades“, mis käsitleb Püha Maa ristsõdade kaasuseid.

Kosto kõrval on olulise panuse keskaegse pantvangistuse uurimisse andnud ka Ryan Lavelle enda mitmekülgse ülevaatega anglosaksi Inglismaa pantvangidest, ja Colleen Slater, kelle töö pakub huvitavat teavet naisterahvastest, kes antud institutsiooni rakendasid. Maribel Fierro on valdkonda täiendanud uurimusega kultuurimõjudest, mida pantvangid vahendasid keskaegsel Pürenee poolsaarel, kristluse ja islami rajamaal. Väga sarnasel teemal on kirjutanud ka Jarbel Rodriguez, kes lahkas vangide ja pantvangide rolli Aragoni kuningriigi läbikäimises muslimi valitsejatega. Kompaktse ülevaate vangidest ja pantvangidest keskajal on koostanud Martin Kintzinger, kuid osad selle seisukohad on uuema teadustöö valguses mõneti vananenud.¹³ Mainitud artiklitele lisandub Annette Parksi põhjalik uurimus 11.-13. sajandi Briti saarte pantvangidest, mis käsitleb ka Läänemere regioonile sarnanenud kultuuriülest suhtlust:¹⁴ tegu

¹² Kosto, Adam J. Hostages and the Habit of Representation in Thirteenth-Century Occitania. – in: Berkhofer III, Robert F; Cooper, Alan; Kosto, Adam J. (toim.). The experience of power in medieval Europe 950-1350. Aldershot, 2005, lk 183–193; Kosto, Adam J. Hostages during the first century of the crusades. – in: Medieval Encounters. Vol 9 (2003), lk 3–31; Kosto, Hostages in the Carolingian World.

¹³ Lavelle, Ryan. The use and abuse of hostages in later Anglo-Saxon England. – in: Early medieval Europe. Vol 14 (2006), lk 269–296; Slater, Colleen. So Hard was it to Release Princes whom Fortuna had put in her Chains: Queens and Female Rulers as Hostage- and Captive-Takers and Holders. – in: Medieval Feminist Forum 45, nr 2 2009, lk 12–40; Fierro, Maribel. Hostages and the Dangers of Cultural Contact: Two Cases from Umayyad Cordoba. – in: Abdellatif, Rania *et al* (toim.). Acteurs des transferts culturels en Méditerranée médiévale. München, 2012, lk 73–83; Rodriguez, Jarbel A.. Captivity and Diplomacy in the Late Medieval Crown of Aragon – in: Jansen, Katherine Ludwig; Geltner, Guy; Lester, Anne Elisabeth (toim.). Center and Periphery: Studies on Power in the Medieval World in Honor of William Chester Jordan. Leiden, 2013, lk 107–120; Kintzinger, Martin. Geiseln und Gefangene im Mittelalter: Zur Entwicklung eines politischen Instruments. – in: Gestrich, Andreas; Hirschfeld, Gerhard; Sonnabend, Holger (toim.). Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte. Stuttgart, 1995, lk 41–59

¹⁴ Parks, Living Pledges

on doktoridissertatsiooniga, mida autor kaitses Emory ülikoolis, 2000. aastal, aga mis on kahjuks publitseerimata ja seega raskesti kättesaadav.

Läänemere regiooni pantvangid pole aga täiesti uurimata teema; neid pole küll eriti käsitletud mahukates rahvusvahelistes uurimustes, aga näiteks eesti ajaloolased on ise küsimusele siiski tähelepanu pööranud. Esiteks väärrib äramainimist Jüri Uluotsa 1930. aastate õigusajalooline uurimus „Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil“,¹⁵ mis pantvange leppetagatistena kirjeldab. Huvipakkuv täiendus antud teemale on Leo Tiigi 1974. aastal ilmunud artikkel Saaremaa „giiseleridest“ 13.-17. sajandil, mis vaatlleb pantvangistust ulatuslikumas ajalises perspektiivis ja pakub omapärast lisateavet.¹⁶ Silmapaistvaim töö Läänemere pantvangidest on aga Evald Blumfeldi 1985. aasta uurimus „Über die Geiselschaft während der Kämpfe in Alt-Livland im 13. Jh.“.¹⁷ Uurimus on mõneti isegi avangardlik, kuna Blumfeld käsitles pantvangide teemat mitmekülgsel viisil, mis muutus üldlevinuks alles aastaid hiljem. Samas oli temagi pilk eeskätt kinnistunud lepete sõlmimise aktiga seotule.

Kuna pantvangid olid kõige proosalisemas mõttes siiski lihtsalt kinnipeetavad isikud, pakub nende uurimisel väärtuslikku lisateavet ka teadustöö, mis keskendub keskaegsetele vangidele. Välja tasub tuua John Gillinghami artiklit vangide orjastamisest ning Sven Ekdahli ja Alvydas Nikžentaitise käsitusi sõjavangide kohtlemisest Saksa ordu ja Leedu konfliktides.¹⁸ Kristliku rajamaa sündmusi uurimides ei tasu mööda vaadata ka Stephen Morillo, Bernhard Kroeneri ja Matthew Stricklandi töödest seoses keskaegsete (ning muude) kultuuriülestes sõdadega, mida koondab Hans-Henning Kortümi toimetatud kogumik „Transcultural Wars from the Middle Ages to the 21st century“.¹⁹ Veel tasub mainida John Granti ja William Urbani artiklit preisi ülikust Heinrich Montest, mis on eeskätt silmapaistva isiku biograafia, aga annab ülevaate ka

¹⁵ Uluots, Jüri. Eestlaste lepingud võõrastega XIII sajandil. Rooma, 1975

¹⁶ Tiik, Leo. Giiselerid ja giiselraha. Saaremaa pantvangid XIII-XVII sajandil. – in: Keel ja Kirjandus XVII, nr 3 (1974), lk 167–171

¹⁷ Blumfeld, Evald. Über die Geiselschaft während der Kämpfe in Alt-Livland im 13. Jh. – in: Eesti Teadusliku Seltsi Aastaraamat Rootsis = Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia IX (1980-1984), lk 17–28

¹⁸ Gillingham, John B.. Christian Warriors and the Enslavement of Fellow Christians. – in: Aurell, Martin; Girbea, Catalina (toim.) Chevalerie et christianisme aux XIIe et XIIIe siècle. Rennes, 2011, lk 237–256; Ekdahl, Sven. The treatment of prisoners of war during the fighting between the Teutonic Order and Lithuania. – in: Barber, Malcolm (toim.). The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick. Aldershot, 1994, lk 263–269; Nikžentaitis, Alvydas. Prisoners of War in Lithuania and the Teutonic Order State (1283-1409). – in: Czaja, Roman; Nowak, Zenon Hubert (toim.). Der Deutsche Orden in der Zeit der Kalmarer Union 1397-1521. Toruń, 1999, lk 193–208

¹⁹ Morillo, Stephen R.. A General Typology of Transcultural Wars. The Early Middle Ages and Beyond; Prestwich, Michael C.. Transcultural Warfare – The Later Middle Ages; Strickland, Matthew. Rules of War or War without Rules? Some Reflections on Conduct and the Treatment of Non-Combatants in Medieval Transcultural Wars. – kõik in: Kortüm, Hans-Henning (toim.). Transcultural wars from the Middle Ages to the 21st Century. Berlin, 2005, lk 29–42; 43–56; 107–140

tema pantvangipõlvest.²⁰ Väga erinevaid ja spetsiifilisi valdkondi käsitlevaid uurimusi, mis mingil moel pantvange puudutavad, leidub rohkelt, aga kuna teemaga kaudselt seotud tööde hulk on tohutult suur, pole kõik neist loomulikult siinkohal rakendust leidnud.

Äramärkimist väärivad siiski veel mõned ajalooga rohkem või vähem seotud käsitlused, eriti Kenneth Smaili artikkel „The Giving of Hostages“,²¹ mis kaalub pantvangistuse printsiipide rakendamise võimalikkust tänapäevaste konfliktide maandamisel. Selle käigus toob Smail ära ajaloolisi näiteid pantvangidest kogu maailmas ning vaatlleb institutsiooni antropoloogilises võtmes. Käesolevas töös on kasutust leidnud Werner Raubi ja Jeroen Weesie’ matemaatilise sotsioloogia valda kuuluv analüüs pantvangidest koostöö sillutajatena²² ja Allan Farnsworthi õigusajalooline ülevaade leppemehhanismidest ning sobimustest primitiivsetest ühiskondadest uusajani.²³ Lisaks arutleb puuduva või nõrga riikluse tingimustes pantvangistuse rakendamise üle paeluvalt Anthony Kronman artiklis „Contract Law and the State of Nature“.²⁴

Allikad

Käesoleva töö allikmaterjalideks on keskaegsed kroonikad, saagad ja allikapublikatsioonides avaldatud ürikud. Peamine teave pantvangide kohta pärineb sealjuures esimest kaht tüüpi kirjutistest, mis pakuvad 12.-13. sajandi Läänemere regiooni sündmustest sidusat narratiivi – ürikud kirjeldavad küll õiguslaseid sündmusi, kuid ei too reeglina ära nendega kaasnenud tagatiste andmist. Samal viisil, nagu käeolev uurimus jaguneb kolmeks peamiseks osaks, mis käsitlevad kolme piirkonda, jaotuvad geograafilisel alusel kolmeks rühmaks allikad – millest osalt tulenebki töö ülesehituse loogika. Muidugi tuleb arvestada, et kõik, mis kirja pandi, pärineb ladinakristlike vallutajate sulest ja seda, mida arvasid toimuvast kohalikud rahvad, võime aimata ainult nende vastaste vaatepunkti kaudu. Valdav osa tekste on kirja pandud ladina keeles, kuid allikmaterjali seas leidub ka muinaspõhjale- ja alamsaksakeelset materjali. Antud töö koostamisel on rööbiti kasutatud nende tõlkeid eesti, inglise ja saksa keelde.

²⁰ Grant, John; Urban, William. Henry Monte and the Prussian rising of 1260. – in: *Lituanus*, Vol. 24, 2 (1978), lk 5–20

²¹ Smail, *The Giving of Hostages*

²² Raub, Weesie, *Cooperation via Hostages*

²³ Farnsworth, Allan E. *The Past of Promise: An Historical Introduction to Contract*. – in *Columbia Law Review*, Vol 69, No 4 (1969), lk 576–607

²⁴ Kronman, *State of Nature*

Vendimaad puudutavad allikad jaotuvad autorluse alusel valdavalt kaheks: taani ja saksa leeri töödeks. Esimestest on kõige väljapaistvaim Taani keskaegse ajalookirjutuse monumentaalne suurteos, 12. sajandi lõpul ja 13. sajandi alguses valminud ladinakeelne „Gesta Danorum“ ehk „Taanlaste (vägi)teod“, mille autoriks on umbes aastatel 1150-1220 elanud kirjamees Saxo – hüüdnimega Grammaticus („Õpetatu“). Ta oli Taani kuninga Valdermar I ja Roskilde piiskopi (hiljem Lundi peapiiskopi) Absaloni kaaskondlane ning nende ristiretked Vendimaale on tema töö peamisi teemasid.²⁵ Lisaks on väärtuslik allikas 13. sajandi keskel valminud anonüümne, kuid Islandi poeetile Óláfr Þórðarsonile omistatud muinaspõhjakeelne „Knýtlinga saga“ ehk „Knytlingite saaga“. See teos ülistab konkreetselt Taani kuningasoo tegusid ning sealjuures ka retki Vendimaale.²⁶ Teabekilde pakuvad lisaks Saxo kaasaegse ning tuttava Sven Aggeseni võrdlemisi lühike töö taanlaste ajaloost²⁷ ja islandlase Snorri Sturlusoni „Heimskringla“,²⁸ mis keskendub küll eekätt Norra ajaloole, aga sobib hästi võrdlusmaterjaliks.

Kui taani autorlusega allikates on veel selgesti tajutav viikingiaegsete rüüsteretkede hõng, siis saksa leeri kroonikad kirjeldavad misjonialalugu. Peamine kirjamees, kes Vendimaa sündmusi Püha Rooma keisririigi (*Reichi*) piiskoppide ja vürstide vaatepunktist esitab, on taani-saksi-vendi piirialal asunud Bosau kihelkonna preester Helmold. See 1120. aasta paiku sündinud ja pärast 1177. aastat surnud põhja-saksa vaimulik kirjutas 1160.-70. aastatel teose „Chronica Slavorum“ („Slaavlaste kroonika“)²⁹ eesmärgiga kirjeldada saksa kirikupeade ning vürstide tegevust vendide ristiusku pööramisel. Kuna ta saatis Põhja-Saksa piiskoppe isiklikult nende misjoniretkedel Vendimaale, oli ta piirkonda asjadega vahetult kursis. Hiljem võttis Helmoldi töö üle Lüübeki benediktlaste kloostri abt Arnold. Kuna ta sisuliselt jätkas Bosau preestri tööd, kutsutakse ka tema kroonikat nimega „Chronica Slavorum“. ³⁰ Enda kirjutises, mis kirjeldab aastaid 1171-1210, keskendub Arnold palju Vendimaale, aga kroonikas on põgusalt mainitud ka Liivimaa varase ristiusutamise sündmusi.³¹

²⁵ Saxo Grammaticus. Gesta Danorum: the history of the Danes. Vol II. Toim. Karsten Friis-Jensen; tõlk. Peter Fisher. Oxford, 2015

²⁶ Knýtlinga saga: the history of the kings of Denmark. Tõlk. Hermann Pálsson; Paul Edwards. Odense, 1986; Phelpstead, Carl. Converting to Europe: Christian Themes in Knýtlinga saga. – in: Viking and Medieval Scandinavia. Vol 1 (2005), 163–177, siin lk 164

²⁷ The Works of Sven Aggesen: Twelfth-century Danish Historian. Viking Society for Northern Research Text Series vol IX. Tõlk. ja toim. Eric Christiansen. London, 1992

²⁸ Heimskringla or The Chronicle of the Kings of Norway by Snorri Sturlson (c. 1179-1241). Tõlk. Samuel Laing. London, 1844

²⁹ Helmold von Bosau. Slawenchronik. Tõlk. ja toim. Heinrich Stoob. Darmstadt, 2008

³⁰ Die Chronick Arnolds von Lübeck. Die Geschichtschreiber der Deutschen Vorzeit 3. Tõlk. J.C.M. Laurent. Berlin, 1853; Arnoldi chronica slavorum. Toim. Johann Martin Lappenberg, L. Weiland. Hannoverae, 1868

³¹ Helmoldi ja Arnoldi kohta vt põhjalikumalt ülevaadet: Kaljundi, Linda. Waiting for the Barbarians: The Imagery, Dynamics and Functions of the Other in Northern German Missionary Chronicles, 11th – Early 13th

Liivimaa kristianiseerimise peamiseks kajastajaks sai aga hoopis preester Henrik, kes pärines usutavasti Magdeburgi piirkonnast Saksimaal ja saabus uude kirikuprovintsi – keskusega Riias – 1205. aasta paiku, mil saksa vaimulikud olid regioonis vähemalt 20 aastat tegutsenud. 1220. aastate keskel koostas Henrik suuresti isiklikele kogemustele toetudes töö, millele on tema järgi antud pealkiri „Henrici Chronicon Livoniae“ – „Henriku Liivimaa kroonika“.³² Selle eesmärgiks oli usutavasti näitlikustada paavsti legaadile Riia kiriku õigusi Liivimaal ristiusku pööratud maadele: nimelt oli võimupretensioone ka Taani kuningal.³³ Kui Vendimaa kohta leidub allikaid nii saksi kui taani leerist, siis Liivimaal jäävad viimased vaesemehe rolli ning nende tegudest saamegi aimu vaid Henriku sõnadest. Seevastu valmis 1290. aastail Saksa ordu tööna alamsaksakeelne „Liivimaa vanem riimkroonika“ – sõjamehelikke voorusi ülistav lugu ordu võitlustest 13. sajandi Läänemere idarannikul. Selle anonüümsest autorist on teada vähe, aga usutavasti oli tegu rüütelvennaga, kes saabus Liivimaale 1280. aasta paiku ja kuulus sealse ordumeistri lähedaste isikute ringi, võib-olla vapiheeroldina.³⁴

Saksa ordu vennad – rüütelmungad, kelle eluviis ühendas kloostrivagaduse ja sõjapidamise – on meile jättnud veel allikaid, nimelt Preisimaa kohta, kus nad relva jõul oma härruse rajasid. Piirkonna vallutamist ja kristianiseerimist kirjeldab aastatel 1326-31 valminud ladinakeelne „Chronicon terrae prussiae“ ehk „Preisimaa kroonika“,³⁵ mille autoriks on preestervend Peter von Dusburg. See põhjasaksa (oletatud on kas Kleve krahvkonna või Madalmaade päritolu) vaimulik koostas suure kirjatöö suurmeister Werner von Orselni käsul, et säilitada mälestust vendade sõjaretkedest, mille nad Kristuse nimel preislaste vastu ette võtsid, ning õigustada organisatiooni eksistentsi 14. sajandi alguse vaimulike ordude suhtes kriitilises, kohati lausa vaenulikus õhkkonnas.³⁶ Juba enne 1340. aastat valmis teise preestervenna, kaplan Nikolaus

Centuries. The Gestae Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum of Adam of Bremen, Chronica Slavorum of Helmold of Bosau, Chronica Slavorum of Arnold of Lübeck, and Chronicon Livoniae of Henry of Livonia. Tartu Ülikool, Tartu, 2005 (publitseerimata magistratöö), lk 11–19; Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. 1. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 1/2004; lk 70–83; Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. 2. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2/2004, lk 37–57

³² Henriku Liivimaa kroonika = Henrici chronicon Livoniae. Tõlk. Richard Kleis, toim. Enn Tarvel. Tallinn, 1982

³³ Brundage, James A. Introduction: Henry of Livonia, The Writer and His Chronicle. – in: Tamm, Marek, Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (toim). Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Farnham, Burlington, 2011, lk 1–19

³⁴ Liivimaa vanem riimkroonika. Tõlk. Urmas Eelmäe, toim. Enn Tarvel. Tallinn, 2003 – autori kohta vt: lk 9-10

³⁵ Peter von Dusburg. Chronik des Preussenlandes. Tõlk ja toim. Klaus Scholz; Dietrich Wojtecki, Darmstadt, 1984

³⁶ Kroonika kirjutamise olusid ja põhjusi kirjeldavad nt: Wyszomirski, Slawomir. Die Werkstatt Peters von Dusburg. – in: Wenta, Jaroslaw. (toim) Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben. Toruń, 2008, lk 501–511; Mažeika Rasa J.. Violent Victims? Surprising Aspects of the

von Jeroschini töö tulemusena Dusburgi kroonika tõlge alamsaksa keelde: „Die Kronike von Pruzinlant“.³⁷ Nikolaus tegi eestkätt kirjutise kõigile orduliikmetele arusaadavaks, aga ühtlasi kärpis, täiendas või muutis kohati originaalteksti.³⁸

Lisaks neile jutustavatele allikatele on uurimuses kasutatud ürikulist materjali, seda eeskätt Liivi- ja Preisimaa sündmuste käsitlemisel, kus dokumendid tihemini pantvange mainivad. Vendimaal ei leidu selles töös vaatluse all oleva teemaderingiga seotud ürikulist materjali pea üldse. 12. sajandil, mil selle piirkonna kristianiseerimine toimus, ei leidnud pantvangid kirjaliku asjaajamise piiratus tõttu antud regioonis veel teed dokumentidesse. Liivimaa kohta on seevastu peamine allikapublikatsioon Friedrich Georg von Bunge algatusel alates 1850. aastatest välja antud „Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ürikuteraamat“ („Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch“) – antud töö kontekstis selle esimene köide, mis koondab dokumente aastani 1300, ning 13. sajandisse puutuvad täiendused seeria kolmandas köites.³⁹ Liivimaa pantvange on lisaks ühel korral mainitud Hermann Hildebrandi publitseeritud Vatikani arhiivi ürikutes,⁴⁰ aga need ei need ei paku pantvangistuse küsimusele märkimisväärt täiendust.

Preisimaa uurimisel on ürikulise materjali osas tähtsaim kogumik „Preisimaa ürikuteraamat“ („Preußisches Urkundenbuch“) – käesoleva töö kontekstis eriti selle esimese köite kaks osa, milles ära toodud dokumendid ulatuvad ajaliselt aastani 1309.⁴¹ Lisaks leidub pantvangide kohta üksikuid nuppeid regionaalse iseloomuga ürikukogumikes, aga sellised publikatsioonid pakuvad kogu enda mahu juures siiski vaid üksikuid teabekilde. Allikaid, mis pantvangistuse praktikaid mainivad, leidub Samlandi piiskopkonna ja Väike-Pommeri ürikuteraamatutes⁴² ja Oliwa kloostri kirjatööde hulgas – viimased on avaldatud Preisimaa allikapublikatsioonide

Just War Theory in the Chronicle of Peter von Dusburg – in: Murray, Alan V. (toim.) The clash of cultures on the medieval Baltic frontier. Farnham, 2009, lk 123–140

³⁷ Nikolaus von Jeroschin. The Chronicle of Prussia: a history of the Teutonic Knights in Prussia, 1190-1331. Tõlk. ja toim. Mary Fishcer. Farnham, Burlington, 2010

³⁸ Vollmann-Profe, Gisela. Ein Glücksfall in der Geschichte der preußischen Ordenschronistik: Nikolaus von Jeroschin übersetzt Peter von Dusburg. – in: Brunner, Horst; Williams-Krapp, Werner. (toim) Forschungen zur deutschen Literatur des Spätmittelalters: Festschrift für Johannes Janota. Tübingen, 2003, lk 125–140

³⁹ Liv- Est- und Kurländischer Urkundenbuch nebst regesten. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge u.a. Neudruckausgabe, vermehrt um ein Supplement zu Abt. 1 Band 1-6, in 17 Bänden. Band I, III. Darmstadt, 1967-1970; vt ka Kala, Tiina. Dokumendid ja inimesed 13. sajandi Liivimaal. – in: Raudkivi, Priit; Seppel, Marten (toim.). Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel. Tallinn, 2009, lk 92–114, siin eriti lk 93

⁴⁰ Hildebrand, Hermann. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv. Riga, 1887

⁴¹ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung (Band 1-6) hg. v. d. Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung Königsberg. Band 1.1; 1.2: Die Bildung des Ordensstaats. Philippi R. (Bearb). Königsberg, 1882-1909

⁴² Urkundenbuch des Bisthums Samland; Vlj. C.P. Woelky; H. Mendthal. Leipzig, 1891-1904; Pommerellisches Urkundenbuch, Vlj. westpreussischer Geschichtsverein; Toim. M. Perlbach, Danzig, 1881

kogumiku „Scriptores rerum Prussicarum“ esimeses osas.⁴³ Materjali rohkuse ja pantvangide märkamatuses juures võis neist mõni loomulikult allikates ka tuvastamata jääda, kuid valdav enamik pälvis loodevasti käesolevas uurimuses tähelepanu.

⁴³Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergang der Ordensherrschaft. Band I. Toim. Hirsche, Theodor *et al.* Leipzig, 1861

1. Pantvangid keskaegses Euroopas

Pantvangistus ei ole institutsioon, mis on ainuomane vaid Euroopa keskaja perioodile: tegu on laialtlevinud, kui mitte universaalse praktikaga inimkonna ajaloos, mille jälgi on leida kõikjal, alates Viljaka Poolkuu muinaskultuuridest kuni Aacheni rahuni, mis lõpetas 1748. aastal Austria pärislussõja. Läbi aastasade on erinevatel põhjustel pantvange loovutanud nii Hiina valitsejadünastiad, Jaapani rivaalitsevad klannid kui Kreeka linnriigid. Antud praktika esines analoogilisel kujul hõimuühiskondades kelti rahvaste elualadel Euroopas ja paapualaste seas Melaneesias (kui mainida vaid üksikuid näiteid) ning pantvangistus oli selgesti määratletud institutsioonina tavaline nii Rooma, Ghana kui Inka impeeriumites.⁴⁴ Euroopa ajaloos oli aga just keskaeg pantvangide sotsiaalse rolli kõrgperiood: nad ei figureerinud mitte ainult pea iga olulise poliitilise arengu juures, mis jäi 5. ja 15. sajandi raamidesse, vaid esinesid ühtlasi veel lugematutes kohaliku või personaalse kaaluga kokkulepetes.⁴⁵

5.-6. sajandi vältel kujunenud arhailistes germaanlaste riikides ning eriti Frangi impeeriumi lagunemisele 9. sajandist järgnenud feodaalse killustatuse ajastul ei saanud jätkuda Roomale omane õiguslik praktika, kus pantvangide nõudmine toimus riiklikult korraldatud alustel.⁴⁶ Varakeskajal Lääne-Euroopa hõivanud germaanlased olid aga kümnete põlvkondade vältel roomlastega läbi käies pantvangistust meediumina rakendanud ning ühtlasi oli barbarirahvaste omavahelistes suhtluses igati tavaline, et poliitilised ja sõjalised liidrid loovutasid pantvange, reeglina oma veresugulasi, eeskätt rahu tagamise ja heatahtlikkuse väljendamise eesmärgil.⁴⁷ Pantvangid esinesid seetõttu igati loomulikuna näiteks Merovingide kuningriigis, frankide ja Pürenee poolsaare muslimite konfliktides, Karl Suure ja tema alistatud sakside suhtluses ning täieliku enesestmõistetavusega ka anglosakside ja viikingite kokkulepetes.⁴⁸

Alates 11. sajandist – kõrgkeskaja perioodil – pantvangide andmise praktika mitmekesisus ja lisaks kitsale poliitilisele eliidile, kes reeglina kasutasid „valuutana“ enda poegasid, ilmnevad allikates uued subjektid, kes esindasid pantvangidena sotsiaalseid klasse või mõne konkreetse

⁴⁴ Smail, *The Giving of Hostages*, lk 81–82; laiahaardelist ülevaadet pakub: Lutteroth, *Der Geisel*, lk 178–207

⁴⁵ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 4

⁴⁶ Lutteroth, *Der Geisel*, lk 62–119, 152–154, 179–194

⁴⁷ Berger, *From Hostage to Contract*, lk 155–157; Smail, *The Giving of Hostages*, lk 82; vt ka Lutteroth, *Der Geisel*, lk 38–62, 140–152

⁴⁸ Kintzinger, *Geiseln und Gefangene*, lk 43; Kosto, *Hostages in the Carolingian world*, lk 123–124; Parks, *Living pledges*, lk 14–18, 24–25; Lavelle, *The use and abuse of hostages*, 271–283

professiooniga hõivatud inimgrupe.⁴⁹ Jätkuvalt oli tavapärane pantvangistuse rakendamine diplomaatiliste ja sõjaliste sobimuste tagamiseks, kuna erinevate osapoolte käsutuses polnud tihtipeale ühelaadseid institutsioone kokkulepete püsivuse garanteerimiseks, mis võimaldas suhteliselt arhailisel praktikal isegi areneva administratsiooni tingimustes elujõuliselt jätkuda. Samas elavnes rahakasutuse igapäevastumise kõrvalmõjuna pantvangide andmine lunaraha, võla või isegi palga tasumise tagatiseks ja nad ilmusid ka äritehingutesse.⁵⁰

Pole imekspandav, et pantvangistuse praktika, mis toimis erinevates ühiskondades ja ühtlasi kultuuriüleses suhtluses, leidis muuseas tihti rakendust roomakatoliku maailma piirialadel.⁵¹ Ristiusk ning sellega seotud institutsioonid, normid ja eluviis levisid neil maadel küll sageli sõjategevuse tagajärjel, aga selleks, et rajada uusi võimkondasid ning sotsiaalset korda, pidid vallutajad enda suhteid kohalike rahvastega mingil viisil reguleerima. Nagu interkultuurilisete konfliktide puhul tihti, puudusid läbikäimiseks aga konventsionaalsed praktika ja tavad. Kuna osapooli saatis eriilmeline kultuuritaust, olid ka nende kombed erinevad – see tingis omakorda vastastikuseid vääritimõistmisi ning põhjustas võõristavat vaenulikkust suhtumist, mis pärssis normatiivse suhtluse arengut.⁵² Pantvangistus oli aga lihtne ja konkreetne meedium, mida on lausa nimetatud universaalseks keeleks: nii võimaldasid pantvangid väga erinevatel osapooltel „jutule saada“ ja tagasid, et partnerid „mõistavad mängu“. ⁵³

1.1 Pantvangid ja õigus

Antud töös tähelepanu all oleva perioodi alguses, 12. sajandi koidikul, ei jaotunud Euroopa territoriaalriikideks, millega me tänapäeval igati harjunud oleme. Tolleaegsed võimkondlikud moodustised: näiteks varieeruva määral monarhidele allunud krahvkonnad ja hertsogkonnad – kõikvõimalikud lääniliidud – põhinesid esmajärjekorras isikutevahelistel suhetel, mitte maa-alal. Kuigi võimu territorialiseerimine ja kontsentreerimine käesolevas uurimuses käsitletud sajanditel kiirenes, sõltus nii poliitiliste kogukondade sisemine struktuur kui ka lävimine teiste

⁴⁹ Kosto, *Hostages and the Habit of Representation*, lk 185–189

⁵⁰ Kosto, *Hostages during the Crusades*, lk 3; Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 121–129

⁵¹ Bartlett, *Euroopa sünd*, lk 17–44; Blomkvist, *Medieval Catholic World-System*, lk 19–26

⁵² Üldiste teooriate kohta vt Morillo, *A General Typology*, lk 33–36; Prestwich, *Transcultural Warfare*, lk 45–46; Läänemere regiooni kohta vt: konkreetsemalt Eihmane, Eva. *The Baltic Crusade: A Clash of Two Identities*. – in: Murray, Alan V. (toim.). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Farnham, 2009, lk 37–51, eriti lk 42–49; Matuzova, Vera I. *Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg*. – in: Murray, Alan V. (toim.). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500*. Aldershot, 2001, lk 253–259; Zaroff, Roman. *Perception of Christianity by the Pagan Polabian Slavs*. – in: *Studia mythologica Slavica IV* (2001), lk 81–96; Lindkvist, *Culture clash or compromise?*, lk 18–23; Kaljundi, *Barbarians*, lk 46–51

⁵³ Slater, *So Hard was it to Release Princes*, lk 15–16; Kronman, *State of Nature*, lk 17–18

sarnaste ühendustega veel pikka aega inimeste personaalsetest suhetest ning nendega seotud tavadest, mitte riiklike üksuste tarvis sätestatud praktikatest.⁵⁴ Nõrga riikluse oludes polnud lepingud aga pahatihti tõhusad ja veel keerulisem oli tagada võimkondadevaheliste sobimuste püsivust – seda eriti Läänemere rajamaadel, kus kohtusid nii erinevad kultuurid kui nende õigusruumid.⁵⁵ Seetõttu leiame me keskaegsete lepete kirjeldustest ikka ja jälle pantvange, keda on juriidilises mõttes kirjeldatud lausa teatavate protolepingutena.⁵⁶

Puuduliku sunnivõimuga ühiskonnas pärsib lepete sõlmimist mõlema osapoolte teadmatus, kas partner kavatseb enda lubadust täita. Oht on väike, kui mõlemad osalised jõustavad leppe koheselt: näiteks vahetavad mingeid kaubaartikleid. Tõrkeid tekitab olukord, kus üks pool peab tegutsema hiljem: näiteks tasuma partnerile abi eest lõikustöödel leivaga, mis tal saadud viljast alles küpsetada tuleb. See väga teoreetiline mudel hobbesilikust ebakindlusest seletab, miks tuleb mängu pantvang: ta toimib sillana kahe ajaliselt eraldatud tegevuse vahel ning ühendab need tehisliku sidemega – pantvangistus taandab pika kestvusega lepped tavaliseks samaaegseks vahetustehinguks.⁵⁷ Inglismaa kuningas Henry III lõpetas näiteks 1241. aastal oma Walesi sõjaretke, kui vürst Dafydd ap Gruffydilt loovutas talle pantvange, kes tagasid, et waleslane reisib tulevikus Londonisse monarhile ustavusvannet andma.⁵⁸ Sarnasel kombel sõlmisid Liivimaa sakslased 1205. aastal rahu liivi ülikutega, tingimusel, et viimased annavad pantvange, kinnitamaks, et suurnikud hiljem Riiga tulevad ja end seal ristida lasevad.⁵⁹

Kuna üks osapool kinnitab, et ta käitub mingil viisil, mida ta teisele võlgneb, võib pantvangi, tema loovutajat ja vastuvõtjat kirjeldada juriidilise kolmikuna deebitor – kreditor – garant.⁶⁰ Nagu ülaltoodud näidetest ilmneb, nõudis tugevam partner reeglina nõrgemalt pantvange, kuid siiski võisid mõnel puhul mõlemad leppeosalised olla vastamisi teineteise võlglased – tavaliselt juhtudel, kus leerid olid oma jõult tasavägised. Näiteks nõustusid Aijubiidide sultan al-Kāmil ja niinimetatud Viienda ristsõja juhid 1222. aastal teineteisele pantvange andma, tagamaks, et kristlased loovutavad nende vallutatud Damietta linna Egiptuses muslimitele, kes

⁵⁴ Hattenhauer, Hans. Euroopa õigusajalugu. Tõlk. ja toim. Marju Luts-Sootak. Tallinn, 2007, lk 303–308; Burns, J.H. (toim). The Cambridge history of medieval political thought c.350–c.1450. Cambridge, 2007, lk 174–195, 349–352; Althoff, Gerd. Family, friends and followers: political and social bonds in medieval Europe. Cambridge, 2004, lk 4–13

⁵⁵ Farnsworth, Past of Promise, lk 588–593; Bartlett, Euroopa sünn, lk 299–321

⁵⁶ Berger, From Hostage to Contract, lk 154

⁵⁷ Kronman, State of Nature, lk 9–13

⁵⁸ Matthew Paris's English history: from the year 1235 to 1273. Tõlk. J.A. Giles. Vol I. London, 1889, lk 373–373

⁵⁹ S, IX.9

⁶⁰ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 6

seepeale lubasid ristsõdijatel sealt ohtu sattumata lahkuda.⁶¹ 12. sajandi Taani kodusõja ajal vahetasid rivaalitsevad trooninõudlejad Svein ja Knud vaherahu sõlmides pantvange, kui nad asusid koos ristiretkele vendide vastu.⁶² Olenevalt sellest, kas garante loovutas üks osapool või mõlemad, oli tegu ebavõrdsetel või võrdsetel alustel sõlmitud lepetega: teiste sõnadega võiks neid eristada kui alistumist või partnerlust.⁶³

Pantvangistuse toimimise kõige fundamentaalsemaks eelduseks on, et kreditor võib hävitada (*resp.* tappa) midagi deebitori jaoks väga hinnalist,⁶⁴ mis piirab viimase tegevusvabadust kuna tema jaoks praktiliselt või sentimentaalselt oluline pant on ohus. Seetõttu pole imestusväärne, et varakeskajal olid teadaolevatest pantvangidest 68% neid loovutanud isikute pojad ning ülejäänust 32% suur osa muud lähisugulased⁶⁵ – ka Henriku kroonika räägib näiteks noorte poiste loovutamisest.⁶⁶ Pantvangide nõudmist on sealjuures viidud tagasi hõimuühiskonna tavadeni, kus perekondade ja klannide konfliktidele otsiti muud lahendust kui traditsiooniline veritasu. Germaani kultuuris leidis rahu taastav kompromiss „meheraha“ (*wergeld*) näol, mis pidi ilma vägivallata hüvitama kannatanud osapoolele tekitatud kahju, näiteks vara hävitamise või isegi perekonnaliikme tapmise.⁶⁷ Roima sooritanud osapool võis anda kurjategija enda või mõne tema veresugulase (kuna vastutas terve sugukond, mitte vaid süüdlane⁶⁸) tagatisena – ehk pantvangina – teise poole meelevalda, kuniks trahv tasuti.⁶⁹

Sealjuures on leitud, et just veritasu printsiibist võis johtuda ka kreditori õigus pantvangi tapmiseks: kuriteo hüvitamata jätmise korral lunastatati tekitatud kahju isikliku vendetaga.⁷⁰ Kui võlglane oli kellegi tagatiseks andnud, kadus germaani ühiskonna õigustaju arusaamade kohaselt sealjuures kreditori voli deebitori ennast süüteo eest karistada. Seda seetõttu, et pantvangi loovutamise näol oli tegu lubadusega – veel enam: vandega, mille võim arhailistes kultuurides ja kogu keskaja vältel oli vaidlustamatu.⁷¹ Germaani ühiskonnas samastati vanne vormiliselt reaalse tasuga, mis tähendas ka seda, et pantvangi loovutaja korvaski garanti andes

⁶¹ Kosto, Hostages during the Crusades, lk 13

⁶² Knytlinga saga, Ch 75

⁶³ Kosto, Hostages in the Carolingian World, lk 16

⁶⁴ Kronman, State of Nature, lk 12

⁶⁵ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 31–32

⁶⁶ HCL, IV.4, X.14, XI.6, XV.7, XIX.8, XX.6, XXIII.6, XXIII.9; Blumfeldt, Geiselschaft, lk 22–23

⁶⁷ Hattenhauer, Euroopa õigusajalugu, lk 41–46

⁶⁸ Pikema ülevaate jaoks individist ja kogukonnast keskajal vt Gurevitš, Aron. Keskaja inimese maailmapilt. Tallinn, 1992, lk 144–154; Burns, Medieval political thought, lk 588–604; Althoff, Family, friends and followers, lk 23–101

⁶⁹ Farnsworth, The past of promise, lk 583–584

⁷⁰ Berger, From Hostage to Contract, lk 158

⁷¹ Hattenhauer, Euroopa õigusajalugu, lk 35–39

enda võlgnevuse. Seega kadus kreditori õigus sundida deebitori edasisele tegevusele, kuid talle jäi juhul, kui pantvangi muu lubatud hüvitisega välja ei lunastatud, täielik võim tagatise üle – seega ka õigus garanti tappa.⁷² Kujutledes inimeste asemel garantiina näiteks kinnisvara, pole antud praktikas ilmselt kellegi jaoks midagi vastuvõetamatut. Omaette küsimusteringi moodustavad aga moraalsed probleemid, mis seostuvad inimolendi tapmisega.

Praktika hukata kedagi mõne teise isiku süütegude eest pälvis teatud kriitikat keskaja haritud ringkondades, eeskätt paavstikuurias,⁷³ aga see jäi siiski igati aktsepteeritud teguviisiks, nagu ilmneb 17. sajandi silmapaistva rahvusvahelise õiguse teoretiku Hugo Grotiuse kinnitusest, et pantvange tohib tappa.⁷⁴ Kuigi kreditoridele heideti vahel ette garantide julma kohtlemist, taunisid süüdistused tavaliselt hoopiski deebitore, kelle üleastumiste või vajakajäämist tõttu pantvange hukati.⁷⁵ Sellega seotub juriidiline terminitepaar „*Schuld*“ ja „*Haftung*“, millest esimene tähistab deebitori sunnivaba moraalset vastutust käituda pantvangi huvides, viimane garanti obligatoorsest õigusjõulist kohustust üleastumine hüvitada, kui võlglane *Schuldi* ei täida.⁷⁶ Juhul, kui deebitor teda alt vedas, võis kreditor tagatist, kellel *Haftung* lasus, kohelda nagu soovis ja talle tapmise eest mingit erilist moraalset süüd langeda ei saanudki.

Õiguslike aspektide lõpetuseks tasub ära märkida veel üht keelega seonduvat küsimust: nimelt „pantvangi“ (*obses*; *gîsel*) termini kasutamist. Reeglina oli juriidiline eristus pantvangide ja vangide vahel selge. Kui näiteks Saksa ordu taotles 13. sajandil paavstilt luba Preisimaa kogukondade liikmeid kinni võtta, et neid ähvardades sundida preislasi nende kohustustest kinni pidama – ehk põhimõtteliselt voli rakendada neid pantvangidena tänapäevases mõistes – ei kasutatud selliste inimeste kirjaldamiseks sõna „*obses*“.⁷⁷ Enamikes kirjutistes, eriti dokumentides, tähistas termin ühemõtteliselt just loovutatud leppegarante. „Liivimaa vanemas riimkroonikas“ leidub samas ka tekstifragment, kus autor teatab, et kui lüüasaanud venelased lahingust põgenesid, jätsid nad „pantvangi [*zû gîsele*] mõned uhked mehed, kes iial enam hobuse selga ei istu“.⁷⁸ Sõjavangidest ülikud polnud kindlasti lepete tagatiseks antud

⁷² Berger, *From Hostage to Contract*, lk 161

⁷³ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 213–214

⁷⁴ Lutteroth, *Der Geisel*, lk 200

⁷⁵ Slater, *So Hard was it to Release Princes*, lk 13–14

⁷⁶ Lutteroth, *Der Geisel*, lk 6–15; Berger, *From Hostage to Contract*, lk 162

⁷⁷ PUB II, nr 86

⁷⁸ LVRK, vv 1611–1612

garandid, aga poeetilisemaid tekste koostades olid autorid nähtavasti sõnavalikus vabamad. Keelega saab mängida ja sestap ei pruugi terminid alati mõistetega rangelt seotud olla.⁷⁹

1.2 Pantvangide funktsioonid

Kõiki pantvangistuse kaasusi ühendavaks aluseks on lubadus: ühe või mõlema poole kinnitus, et tulevikus käitutakse kindlal moel.⁸⁰ Kõige elementaarsemal tasemel võib juhtumid sellest lähtuvalt jagada kahte kategooriasse.⁸¹ Esimest laadi, avatud lõpuga lepetes kohustus deebitor mingil kombel tegutsema fikseerimata aja vältel ning ei saanud konkreetset tegu sooritades pantvangi vabadust lunastada. Nii andsid Gaskoonia linnad 1242. aastal Prantsuse kuningale Louis IX pantvange, et kinnitada alluvust monarhile sellest hetkest alates, sisuliselt igaveseks ajaks, ilma et oleks sätestatud, millal pantvangid vabaks saavad.⁸² Teiseks võimaluseks olid kindlaksmääratud lõpuga lepped, mille puhul garandid vabastati, kui deebitor oli spetsiifilised tingimused täitnud. Näiteks nõustus keiser Friedrich II pärast paavst Gregorius IX surma ajutiselt priiks laskma kardinali, kelle ta oli vangistanud, et viimane saaks osaleda konklaavis Roomas. Prelaat andis keisrile pantvange, tagamaks, et ta naaseb. Pärast uue paavsti valimist pöörduski kardinal tagasi vangipõlve ning tema garandid pääsesid vabadusse.⁸³

Pantvangistust rakendati tihti näiteks vaherahude kestvuse kindlustamiseks; tõendamaks, et deebitor tasub lunaraha; või tagamaks, et võõral territooriumil liikudes on kreditoril turve.⁸⁴ Kõige sagedamini nõuti pantvange aga juhul, kui üks pool alistus teise poliitilisele võimule: varakeskajal moodustasid sellised kaasused valdava enamuse garantidega kinnitatud lepetest ning ka kõrg- ja hiliskeskajal jäi nende osakaal suureks.⁸⁵ Läänemere regiooni konfliktides olid sarnased lepped ootuspäraselt tavalised ja pantvangide nõudmise näol oli tegu konkreetse märgiga sõjaedust ja ülemvõimu kehtestamisest, nagu ilmneb Lüübeki Arnoldi märkusest, et kui Liivimaa piiskop Albert „viis sageli suvisel ajal sõjaväe Kristuse risti vaenlaste vastu, ei

⁷⁹ Koselleck, *Mõisteajalugu*, lk 1455

⁸⁰ Farnsworth, *Past of promise*, lk 576

⁸¹ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 25 – Annette Parks on enda klassifikatsioonis eristanud riiklikul (*resp.* hääruslikul) suhtlustasemel antud pantvange ning garante, kes pidid reguleerima üksikisikute suhtlust. Samuti pakub Parks rühmitamise aluseks funktsioonipõhist lähenemist: kas tegu oli allumist või julgeolekut tagavate pantvangidega. (Parks, *Living pledges*, lk 32–33). Siinkirjutajale tundub, et Parksi esimene lähenemine omistab keskaja riiklusele liialt abstraktse iseloomu ja teine jaotusviis on põhjendamatult spetsiifiliste raamidega.

⁸² Matthew Paris's *English History*, lk 432–433

⁸³ Matthew Paris's *English History*, lk 384–385, 388

⁸⁴ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 24, 26–29, 58–59, 99–100, 110–111

⁸⁵ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 26–27; 53–56, 78–79; Parks, *Living pledges*, lk 33; vt ka Lutteroth, *Der Geisel*, lk 212–220

alistanud ta mitte ainult liivlasi, vaid ka teisi barbarite rahvaid, nii et ta võttis neilt pantvange ja nad sõlmisid temaga rahulepinguid.⁸⁶ Antud uurimuses käsitletud 59 pantvangide andmise kirjeldusest on 55 seotud deebitori mingisuguse alistumisega kreditori ülemvõimule.

Frangi impeeriumi aegadest pärit kirjastiil, millega anti edasi, kuidas 8. sajandil Karl Suurele alistunud saksid pantvange loovutasid, ilmneb ka 11. sajandi allikates, mis kõnelevad, kuidas keiser Heinrich III *Reichi* idapiiril vallutusi garantidega konsolideeris ja sama kirjelduslaad esineb veel 12. ja 13. sajandi Läänemere ristiretkede kroonikates.⁸⁷ Kindlasti olid pantvangid vallutajate jaoks tähtis poliitiline ressurss viletsa infrastruktuuriga Kirde-Euroopas, kus nad ebakindlate liitlaste ja mässumeelssete alamate kuulekust tagasid, kuid garantidel oli lisaks ka sümboolne roll: nimelt talitlesid nad võimu projitseerimise vahendina, mis oli kolmandatele osapooltele nähtav.⁸⁸ Vürstide võim baseerus arvukatel sidemetel mitmete kogukondadega ja mõne konkreetse regiooni pantvangide valdamine oli märk, et kreditor valitseb antud maid. Siiski võis pantvangistus kujutada endast ka üksnes hegemooniataotlust mõne piirkonna üle, kajastamata tegelikku olukorda: nagu tõdeb Adam Kosto: „pantvangid jäid võimu märgiseks, olgu see võim poliitiline reaalsus või mitte.“⁸⁹

Lääne-Euroopas tagasid pantvangid vahel ülimalt detailselt määratletud kokkuleppeid, aga ladinakristlikel rajamaadel kinnitasid nad reeglina vaid võimusuhteid, mis polnud väga rangelt reglementeeritud. Karl Suurele garante loovutades lubasid saksid „jääda ustavaks kuningale ja tema poegadele“ või „alati olla truu kuningas Karlile ja frankidele.“⁹⁰ Kui Saksa ordu 1240. aastate alguses Kuramaa vallutas, andsid kuralased „pantvange meistrile ja olid õnnelikud, et neid nii sõbralikult koheldi“,⁹¹ Preisimaa sambid kinnitasid garantidega, et neist saavad „alamad Jumala sõpradele, orduvendadele.“⁹² Pantvangistuse rakendamine polnud aga sugugi võrdeline mõne kogukonna talitsemisega. 770.-790. aastatel toimusid väga sagedased sakside ülestõusud Frangi võimu vastu⁹³ ning ei kuralasi ega sambe ei takistanud nende loovutatud pantvangid, kui nad 1260. aastal Saksa ordu jaoks laastavalt lõppenud Durbe lahingu järel

⁸⁶ ACS, V.30; siinkohal tõlge eesti keelde: Kolk, Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. 1, lk 83

⁸⁷ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 79

⁸⁸ Lavelle, The use and abuse of hostages, lk 270; näited sellisest taotlusest Inglise-Šoti suhetes on ära toodud Parks, Living pledges, lk 89–90

⁸⁹ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 57

⁹⁰ Kosto, Hostages in the Carolingian world, lk 137

⁹¹ LVRK, vv 2419–2421

⁹² Jeroschin, Chronicle, lk 126

⁹³ Kosto, Hostages in the Carolingian world, lk 124

vendade vastu üles tõusid.⁹⁴ Vaatamata ressursilisele ja sümboolsele tähendusele ei pruukinud pantvangidest mõne piirkonna valitsemisel seega olulist kasu olla.

Läänemere vallutussõjad olid aga eeskätt ristiretked, kus misjonitöö oli alati oluline prioriteet. Kõrgkeskaegne kirik rajas võimu- ja kultuurivõrgustiku, mis hõlmas kõiki Rooma autoriteeti tunnustavaid maid ning ühendas katoliiklasi piiskopkondade süsteemi abil, pakkudes neile nii hingeõnnistust. Kui ladinakristliku maailma piirid vaimulike ja (religioosse legitimatsiooniga) ilmalike võimukandjate ekspansiooni najal laienesid, sai rahvaste ristimisest keskse tähtsusega rituaal, mis sümboliseeris alistumist ja uute sõltuvussidemete loomist.⁹⁵ Usuvahetust kinnitati samuti pantvangistusega: Frangi riigis anti seetõttu garante juba 740. aastatel,⁹⁶ ning ristimise tagatiseks pantvangide loovutamine oli tavaline 10.-11. sajandi Skandinaavias,⁹⁷ kus selle mõjud kandusid üle Põhjala võimukandjate endi praktikatesse Vendi- ja Liivimaal. Tabavalt võtavad kogu rituaali kokku mõõgavendade ordumeistri Volquini sõnad Varbola eestlastele: „Kui te tahate /.../ koos meiega ühtainsat jumalat austada ja ennast püha ristimise lättest kasta ja oma poegi pantvangideks anda, teeme me teiega igavese rahu.“⁹⁸

12. sajandi vältel ilmus allikatesse üha enam pantvange, keda loovutades tõotasid debitorid kristlasteks jääda ja elada rahukoosluses ristirahvaga. Helmold kirjeldab seda otsesõnu vaid ühe korra, kuid Henriku misjonikroonikas esineb konkreetset usuvahetuse või apostasiast loobumise kinnituseks antud pantvange 18 puhul ja Dusburg mainib Preisimaal kaheksat sellist juhtumit. Pantvangistus võimaldas garantidele vahetult uut kultuuriruumi tutvustada ja tagada seeläbi perifeeria valitsejate seas ladinakristliku ideoloogia ja sotsiaalsete struktuuride kinnistumist. Ka seda praktiseeris juba Karl Suur, kes saatis saksi pantvange frangi vaimulike õukondadesse.⁹⁹ Nende abil leevendati religioosset vastandumist, mis võis olla katalüsaatoriks ülestõusudele poliitilise võimu vastu – nagu korduvad näited Vendimaal demonstreerisid¹⁰⁰ – ja soodustati uue usu ning kommete levikut. Pantvangide truudus isandatele ei pruukinud

⁹⁴ LVRK, vv 5735–5755; Jeroschin, Chronicle, lk 135

⁹⁵ Kaljundi, Linda. Ristiretked ja rituaalsed praktikad. Katse laiendada Liivi- ja Eestimaa ristsõdade tõlgendusruumi. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. 2/2009, lk 12–27, siin lk 22

⁹⁶ Kosto, Hostages in the Carolingian world, lk 144–145

⁹⁷ Snorri, Heimskringla, VI.76, VII.117, VII.129

⁹⁸ HCL, XXIII.10

⁹⁹ Kosto, Hostages in the Carolingian world, lk 144

¹⁰⁰ Hardt, Matthias. Kirchenorganisation oder Aufstand: Die Christianisierung von Sorben, Elb- und Ostseeslawen in Ottonen- und Salierzeit. – in: Kamp, Hermann. (toim.) Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter, lk 53–66; Urban, William. The Wendish princes and the „Drang nach dem Osten“ – in: Journal of Baltic Studies vol 9 (1978), lk 225–244, siin lk 228; Kaljundi, Barbarians, lk 114

seevastu aga kindel olla: näiteks õppis leppegarandina usutavasti Magdeburgi toomkoolis 1260. aasta preislaste ülestõusu üks tähtsaimaid juhte Heinrich Monte.¹⁰¹

1.3 Pantvangid ja ühiskond

Seni on juttu olnud pantvangidest kui õiguslikest nähtustest, sotsiaalsete sidemete tagatisest, sümbolsest kapitalist või kultuurimõjude kandjatest, aga kõige selle juures olid nad eeskätt inimesed ja institutsioonil oli alati humaanne dimensioon. Pantvangidel olid „elud (laiendused ajas), kodumaad (laiendused ruumis) ja perekonnad (laiendused suhtlusvõrgustikes)“¹⁰² ning kuigi juriidiliselt kujutasid nad endast passiivseid leppetagatisi, olid nad siiski inimestena ümbritseva keskkonnaga seotud ja tihendasid kontakte nii isiklikus suhtluses kinnipidajatega kui ka deebitori ja kreditori vahel. Kuigi bioloogilisest sugulusest johtuvad emotsionaalsed ja pragmaatilised sidemed – ning õiguslik-majanduslikud põhjused, näiteks pärimisküsimused – tagasid pantvangistuse institutsiooni tõhusa toimimise,¹⁰³ tekitasid need ühtlasi olukorra, kus pantvangi kohtlemine mõjutas ka kreditori ja deebitori suhteid.

Keskaegne inimene oli aga alati mõne grupi liige: tema maailm oli korporatiivne. Indiviid oli sünnist saati seotud laia hõimlasteringiga, üksikisikud moodustasid vennaskondi ja vandeliite, ning suurnike teenistuses oli vastastike personaalsete sidemete najal loodud kaaskond – täiesti grupitu inimene oli keskajal paaria.¹⁰⁴ Läänemere kristianiseerimata ühiskondades koondasid pealikud samuti enda ümber sõjameeste salkasid ning inimesi ühendasid hõimused: iga indiviid oli loomulikult seotud oma perekonnaga, aga selle kaudu ka laiema sugukonnaga.¹⁰⁵ Sarnane olukord tähendas aga, et isegi juhul, kui mõni osapool sõlmis leppeid ühe konkreetse inimesega, laienes tekkinud side sootsiumile, millesse antud isik kuulus: iga pantvangi selja taga oli ulatuslik inimvõrgustik, mille kõiki liikmeid garandiga ümberkäimine mõjutas. Mõne

¹⁰¹ Favreau-Lilie, Marie-Luise. Mission to the heathen in Prussia and Livonia: the attitude of the religious military orders toward christianization. – in: Armstrong, Guyda; Wood, Ian N.. Christianizing peoples and converting individuals. Turnhout, 2000, lk 147–154, siin lk 151

¹⁰² Kosto, Hostages in the Middle ages, lk 45–46

¹⁰³ Smail, The Giving of Hostages, lk 83

¹⁰⁴ Gurevitš, Keskaja inimese maailmapilt, lk 144–147; Althoff, Family, friends and followers, lk 1–10, 23–135

¹⁰⁵ Barford, Paul M.. The early Slavs: culture and society in early medieval Eastern Europe. London, 2001, lk 124–130; Mägi, Marika. Eesti ühiskond keskaja lävel. – in: Mägi, Marika (toim.). Eesti aastal 1200. Tallinn, 2003, lk 15–42, siin lk 21–30; Ščavinskis, Marius. Some notes on the issue of the development of the Baltic society in the ninth to the 13th centuries in the context of the socio-political structures of the Baltic region. – in: Archaeologica Baltica 19, lk 82–101; Pluskowski, Aleksander. The archaeology of the Prussian Crusade: holy war and colonisation. London, 2013, lk 44–49, 64–66

prestiižse üliku poja julm kohtlemine või lausa hukkamine kahjustas iseenesest mõistetavalt suhteid tema isaga, aga lisaks ka viimase hõimlaste ja sõjalise kaaskonnaga.¹⁰⁶

Kõik osapooled olid loomulikult sellest igati teadlikud ja reeglina koheldi pantvange hästi ning mõnikord nautisid nad isegi luksuslikku elustiili: neil olid isiklikud teenrid ja kaaslased ning nende liikumisvabadus polnud kuigivõrd piiratud.¹⁰⁷ Samas ei saa märkimata jätta, et ka aristokraatlikele vangidele pakuti keskajal mitmeid mugavusi – ning selline suhtumine arenes välja isegi Saksa ordu ja leedulaste sõdades.¹⁰⁸ Seisusliku ühiskonna normid määrasid muidugi kindlaks kõrgeist soost isikute suhtluse etiketi, aga pantvangide puhul näib, et neid koheldi pea alati hästi, olenemata nende ühiskondlikust positsioonist. Kui vange võeti jõuga – tavaliselt impulsiivsetes lahinguolukordades – siis leppegarante saatis formaalsete rituaalide aura ja isegi lihtsast soost pantvange tajuti mõneti väärikana: kui kreditor neid meelevaldselt halvasti kohtles, langes talle igatahes halvaks panu.¹⁰⁹ Kõik garandid olid seega teatud mõttes privilegeeritud seisundis ning nende eluolu oli parem, kui sai pahatihti osaks vangidele – eriti Kirde-Euroopa rajamaal, kus sõjavange ka hiliskeskajal tihti orjastati või hukati.¹¹⁰

Mõnikord kujunesid garandi ja kreditori vahel välja hoopis väga soojad sidemed, mis võisid mõlemale osapoollele ulatuslikku kasu tuua. 11. sajandil teisel poolel kasvas näiteks Inglise monarhi William I õukonnas pantvangina üles tulevane Šotimaa kuningas Duncan II. Ta oli seetõttu heades suhetes Normanni dünastiaga, löödi võõrsil rüütliks ja tõusis lõpuks troonile just inglaste toetusel.¹¹¹ Nii garant kui kreditor võitsid sellest olukorrast: esimene tegeliku võimu, viimane liitlase ja sõbraliku naabri. Pürenee poolsaare kristlastel oli seevastu tavaks muslimieliidi seast pärit pantvange ristiusku pöörata ja neile ladina kultuuri tutvustada, mis avas võimalusi paremate suhete loomiseks tulevikus.¹¹² Pole raske kujutleda, et ka Läänemere regioonis oli sarnane „kuidas-võita-sõpru-ja-mõjutada-inimesi“ strateegia kasutuses: näiteks 1168. aastal, mil kuningas Valdemar I toimetas 40 Vendimaa ülikute pantvangi Taani või 1201. aastal, kui Riia piiskop Albert viis 30 Liivimaa suurnike võsu Saksamaale.¹¹³

¹⁰⁶ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 44–45; vt ka Parks, *Living pledges*, lk 53, 61

¹⁰⁷ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 36–37

¹⁰⁸ Nikžentaitis, *Prisoners of War*, lk 201

¹⁰⁹ Slater, *So Hard was it to Release Princes*, lk 14

¹¹⁰ Ekdahl, *Prisoners of War*, lk 263–269; Gillingham, *Enslavement*, lk 243–245

¹¹¹ Parks, *Living pledges*, lk 49, 55

¹¹² Fierro, *Hostages and Dangers of Cultural Contact*, lk 73–74

¹¹³ Saxo, 14.39.25; HCL, V.1

Tulemusi võisid aga anda nii lahked kui julmad teod ning läbi keskaja esineb juhtumeid, kus pantvange ka sandistati. Näiteks pärast taani soost Inglismaa kuninga Svend Harkhabe surma 1014. aastal maabus Britannias tema poeg Knud, kes karistuseks selle eest, sealsed ülikud olid troonile kutsunud anglosaksi Ethelredi, lasi maha lõigata tema isale antud pantvangide ninad, kõrvad ja käelabad.¹¹⁴ Kui Preisimaa hõimud 1260. aastatel vallutajate vastu üles tõusid, torkasid aga uued maahärrad karistuseks nende garandid pimedaks.¹¹⁵ Kreditorid leidsid seeläbi kindlasti vihaseid vaenlasi, aga lõid endale ka karmi kuvandi, mis tugevdas nende mõjujõudu, süvendades pantvangide omakstes muret oma lähedaste elude pärast.¹¹⁶ Labiilsete poliitiliste võimusuhetega rajamaadel tuli tõesti ette ka pantvangide tapmist: näiteks poos Inglise kuningas John waleslaste ülestõusuga silmitsi seistes 1212. aastal üles 28 Walesi suurniku pojad: sealjuures oli võib-olla tegu omapärase kavalusega, kuna mõjukaima vürsti järeltulija jättis monarh ellu ja plaanis seeläbi võib-olla teisi ülikuid tema vastu pöörata.¹¹⁷

Seega nähtub sellest episoodist, et ladinakristliku rajamaa konfliktid polnud kahe monoliitse grupi vihane vastasseis, mida kroonikud Läänemere ristsõdade kontekstis kujutavad kristlaste ja paganate kui teravalt antagonistlike leeride heitlusena – mille puhul pantvangide tapmist võinukski palju esineda. Osapoolte suhtlus oli tegelikkuses märksa mitmetahulisem: toimis kultuuriülene diplomaatia ning koostöö,¹¹⁸ kusjuures liite, näiteks paganlike semgalite ja Riia piiskopi vahel, tagati pantvangide andmisega.¹¹⁹ Keskaegses Vahemere ruumis, kus kristlased ja muslimid formaalselt alati vaenujalal olid, toimis pantvangistus sealjuures poliitiliste suhete korrastamise ja diplomaatilise manööverdamise meetmena. Kõnelused vangide vabastamise või pantvangide andmise üle võimaldasid nimelt vormiliselt lepitamatutel osapooltel jõuda üksmeelele muudeski küsimustes.¹²⁰ Saksa ordu ja leedulaste vahel toimusid analoogilised kokkusaamised, mis toetasid konflikti teatavat „tsiviliseerimist“: aina vähem esines vangide hukkamist, üha enam peeti läbirääkimisi.¹²¹ Järelikult võis pantvangistus olla ka omamoodi suhtlusaken kogukondade jaoks, kes olid keerulistes poliitilistes vahekordades.

¹¹⁴ Lavelle, The use and abuse of hostages, lk 25–26

¹¹⁵ CTP, III.94

¹¹⁶ Kronman, State of Nature, lk 14–15

¹¹⁷ Parks, Living pledges, lk 168–170

¹¹⁸ Eihmane, A Clash of Two Identities, lk 45–51

¹¹⁹ HCL, IX.2

¹²⁰ Rodriguez, Captivity and diplomacy, lk 107–108

¹²¹ Nikžentaitis, Prisoners of War, lk 195–197; selle kohta vt ka Mažeika, Rasa J. Of cabbages and knights: Trade and trade treaties with the infidel on the northern frontier, 1200–1390. – in Journal of Medieval History vol. 20 (1994), lk 63–76, siin eriti lk 68–69

2. Pantvangid Vendimaal

Keskajal asustasid Elbe ja Visla jõgede vahemikku jäävat rannikuriba Läänemere lõunakaldal lääneslaavi rahvad, kes olid jagunenud mitmeteks hõimudeks. Kaasaegsetes ladinakeelsetes kirjutistes kasutati neist kõneldes nimetust „slavi“ või „sclavi“, aga saksa ja taani allikates terminit „vendid“, mis on levinud ka tänapäeval. Nende seas eristusid kõigepealt taanlaste ja sakside lähimaid naabrid, Obodriitia vürstid, kelle võimu alla kuulusid Trave jõe põhjakalda vagrilased, viimaste lõunanaabritest polaabid ja idas kuni Peene ülemjooksuni laiuvaid alasid asustavad obodriidid mõiste kitsamas mõttes. Nende maadest lõuna pool paikesid Haveli jõe kallastel stodoraanide ja brisaanide valdused. Rügeni saart ja selleligidast rannikut kontrollisid ruugid, Peene ja Odra piirkonnas elas koondavalt ljuutitšiteks nimetatud rahvas. Kaugemal idas, Odra ja Visla jõgede vahel, asusid pomeraanide võimkonnad.¹²² (Vaata: Lisa 1)

Ida-Frangi (*resp.* Saksa) kuningad – ja keisrid – korraldasid Vendimaa kristianiseerimist ning poliitilist sidumist enda võimualaga juba 940.–960. aastatel, mil Elbe taga asutati kuus saksa kirikuorganisatsiooniga seotud piiskopkonda ja sõjaliste vallutuste kindlustamiseks rajati uusi markkrahvkondasid. 983. aastal hävitas aga kohalike rahvaste ülestõus nii vaimuliku kui ilmaliku saksa ülemvõimu Läänemere ääres ja ka hiljem ristiusustamist toetanud vendi vürstid kukutati konkurentide poolt.¹²³ 12. sajandi alguses polnud suur osa Vendimaast seega Rooma kirikuorganisatsiooniga seotud ja kuigi kristlus levis Elbe taga jõudsasti, oli katoliku maailma silmis tegu paganate või apostaatide valdustega.¹²⁴

Samal ajal leidis Põhja-Euroopas pinda ristosõjaideoloogia, millele toetudes mahitasid *Reichi* vaimulikud juba 1108. aastal kristlasi kaitsma kirikut Elbe kallastel ja vabastama Vendimaal

¹²² Herrmann, Joachim, *et al* (toim.). Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom VI. bis XII. Jahrhundert. Ein Handbuch. Berlin, 1985, lk 7–11; Ruchhöft, Fred. Vom slawischen Stammesgebiet zur deutschen Vogtei: die Entwicklung der Territorien in Ostholstein, Lauenburg, Mecklenburg und Vorpommern im Mittelalter. Rahden, 2008, lk 13–18, 65–112; vt ka Lind, John H. *et al.* Taani ristosõjad – sõda ja misjon Läänemere ääres. Tõlk. Ivar Rüütli; Kalle Kroon; toim. Linda Kaljundi. Tallinn, 2007, lk 30

¹²³ Herrmann, Joachim. Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. München, 1986, lk 274–277, varasemate kontaktide kohta frankidega vt lk 268–274; Hardt, Kirchenorganisation oder Aufstand, lk 53–66

¹²⁴ Janson, Henrik. What made the pagans pagans? – in: Stepanov, Tsvetelin; Kazakov Georgi (toim.). Medieval Christianitas. Different Regions, „Faces“, Approaches. Mediaevalia Christiania 3/2010, Sofia, 2010, lk 13–30, siin lk 14–19; Zaroff, Roman. Study into Socio-political History of the Obodrites. – in: Collegium mediaevale vol. 16 (2003), lk 5–36, siin lk 25–30; Flachenecker, Helmut. Bischof Otto von Bamberg und die Christianisierung Pommerns. Zu den Missionsaufgaben eines Bischofs im Hochmittelalter. – in: Credo: Christianisierung Europas im Mittelalter. Band I, Essays. Petersberg, 2013, lk 417–426; vt ka Tamm, Marek. How to justify a crusade? The conquest of Livonia and new crusade rhetoric in the early thirteenth century. – in: Journal of Medieval History vol 39 (2013), lk 431–455, siin lk 440–441

asuvaid piiskopkondasid. 1147. aasta niinimetatud Teise ristisõja eel hankis 12. sajandi üks silmapaistvamaid kirikutegelasi, Clairvaux' abt Bernard, paavstliku kinnituse, et samaväärse indulgentsi, kui Pühal Maal ja Pürenee poolsaarel muslimitega sõdivad kristlased, saavad ka Läänemere ääres ristiusu eest võitlejad.¹²⁵ Kuigi 1147. aasta suur retk vendide vastu ei andnud kuigivõrd olulisi poliitilisi tulemusi, rakendati ristisõjaretoorikat seejärel nii Saksi vürstide ja prelaatide kui Taani kuningate ja piiskoppide poolt järgnevatel aastakümnetel konstantselt, õigustamaks uusi Elbe-taguseid vallutussõdasid. 1150.-80. aastate jooksul hõivasid saksid ja taanlased kogu Läänemere lõunakalda: sealjuures oli eriti edukas Taani kuningas Valdemar I, kes pea iga-aastaste sõjaretkedega alistas enamiku vendidest ja hävitas teatud tähtsündmusena 1168. aastal olulise paganliku Arkona pühamu Rügeni saarel. 1180. aastatel kindlustas tema poeg Knud VI taanlaste ülemvõimu tervel Läänemere lõunarannikul.¹²⁶

Vendimaa härrustes oli reeglina ülemvalitsejaks vürst (*knes*), kelle võimupositsioon, võrreldes näiteks Liivi- või Preisimaa väikeste poliitiliste üksuste juhidega, oli tugev. Hõimude eesotsas olid kindlad dünastiad, nii et saksid ning taanlased nõudsid pantvange vürstlikelt partneritelt, kelle võimubaas ja valitsusstruktuurid meenutasid nende endi omi ning kes olid lisaks vahel kristlased.¹²⁷ Siiski leidis Vendimaal mitmeid erinäolise struktuuriga poliitilisi üksusi¹²⁸ ning piirkonna pantvangistuse kaasustes olid deebitorideks viiel puhul vürstid, aga sama paljudel juhtudel linnakogukonnad ja seitsmel korral terved hõimud. Kõige tavapärasem oli pantvange loovutada alistumise kinnituseks, kuid alati polnud tegu mõne regiooni tugeva lõimimisega Saksi või Taani võimkonda: vendid andsid mõnikord garante (ja raha) ka lihtsalt rüüstamisest pääsemiseks.¹²⁹ Selliselgi puhul kaasnes aga pantvangistusega muidugi hegemooniataotlus: slaavlaste viikingliku riisumise asendas selgemini fikseeritud andamikohustus.

¹²⁵ Lotter, Friedrich. Die Konzeption des Wendenkreuzzugs. Ideengeschichtliche, kirchenrechtliche und historisch-politische Voraussetzungen der Missionierung von Elb- und Ostseeslawen um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Lotter, Sigmaringen, 1977, lk 5–43; Kamp, Hermann. Der Wendenkreuzzug. – in: Kamp, Hermann (toim.). Schwertmission: Gewalt und Christianisierung im Mittelalter. Paderborn, 2013, lk 115–138; Phillips, Jonathan. The Second Crusade: extending the frontiers of Christendom. New Haven, London, 2010, lk 228–243.

¹²⁶ Lotter, Friedrich. The crusading idea and the conquest of the region east of the Elbe. – in: Bartlett, Robert J.; MacKay, Angus. Medieval Frontier Societies. Oxford, 1989, lk 267–306, 1147. aastale järgnenud sündmuste osas eeskätt lk 294–303; Higounet, Charles. Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter. Tölk. Manfred Vasold. München, 1990, lk 76–81; Riis, Thomas. Studien zur Geschichte des Ostseeraumes. 4, Das mittelalterliche dänische Ostseeimperium. Odense, 2003, lk 20–58.

¹²⁷ Urban, Wendish Princes, lk 239.

¹²⁸ Vt nt Lübcke, Christian. Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers – in: Garipzanov, Ildar H.; Geary, Patrick Joseph; Urbanczyk, Przemysław (toim.) Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe. Turnhout, 2008, lk 189–204, siin lk 200–201; vt ka: Fraesdorff, David. Der barbarische Norden: Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbart, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau. Berlin, 2005, lk 343–348.

¹²⁹ Saxo, 14.37.4.

Taani ja saksi valitsejate jaoks oli vendi territooriumite üle tõhusa kontrolli kehtestamine seda tähtsam, et vaatamata episoodilisele ühistegevusele olid nad siiski Vendimaal konkurendid.¹³⁰ Sealjuures näib, et taanlased rakendasid pantvange vallutuste kinnistamiseks tunduvalt enam: erinevates allikates on mainitud üheksat juhtumit, kus vendid Taani kuningale garante andsid, kuid Saksimaa hertsogile ning teistele *Reichi* vürstidele loovutasid nad pantvange ainult kahel korral (kuigi saksid nõudsid neid siiski ühel puhul veel). Saksa kroonikute huvipuuduse arvele seda erinevust kirjutada ei saa, kuna nad kõnelesid näiteks garantidest, kes anti taanlastele või vendidele endile. Järelikult oligi Taani võimukandjate jaoks pantvangistus Vendimaal märksa tähtsam institutsioon: küllap seetõttu, et erinevalt sakslastest ei fundeerinud taanlaste vallutusi idasuunaline kolonisatsioon ja pantvangid toetasid nende tallassokraatiat.¹³¹

2.1 Obodriitia vürstide pantvangid

Stabiilse ja territoriaalselt laiahaardelise pealikuvõimu olemasolust obodriidi (ning ühtlasi ka vagrilaste ja polaabide) maadel leidub tõendeid juba 8. sajandi lõpust, aga kindlasti võime tugeva päritava positsiooniga valitsejatest kõnelda 10. sajandil, mil ühe ja sellesama dünastia liikmed esinesid järjepanu Obodriitia (*resp.* obodriidi-polaabi-vagri hõimuliidu) vürstidena.¹³² Slaavi *knesid* löid Elbe idakaldal püsikindla võimkonna, mille valitsejate autoriteeti tunnustas ühtlasi ka taani ja saksi aadel: omavahelisi abielusid sõlmiti lausa kuningadünastiate tasemel. Sealjuures asetasi *Reichi* vürstid obodriitide poliitilise ühenduse samale pulgale Saksamaa hertsogkondadega ning mõnikord isegi tagasihoidlike monarhiatega, mis olid välja kujunenud Tšehhis ja Poolas.¹³³

¹³⁰ Bollnow, Hermann. Der Kampf um Vorpommern im 12. und 13. Jahrhundert von Lothar von Sachsen bis zum Ende der Staufer. – in: Baltische Studien, vol. 47 (1960), lk 47–64, siin lk 60–62; Lind *et al*, Taani ristisõjad, lk 68–97

¹³¹ Higounet, Deutsche Ostsiedlung, lk 100–149; Bartlett, Euroopa sünn, lk 167–198; võrdlust skandinaavia stiilis varakeskaegse territooriumi hõivamise ja saksi kolonisatsiooni vahel vt: Blomkvist, Discovery, lk 203–237

¹³² Kleingärtner, Sunhild. Kulturtransfer und Eliten im Gebiet der südwestlichen Ostseeküste in früh- und mittelslawischer Zeit – in: Klammt, Anne (toim.) Mittelalterliche Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe, lk 11–26, siin lk 21–25; Zaroff, Study, lk 9–13; Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 76–80; Hermann, Welt der Slawen, lk 256–265, 276

¹³³ Lübke, Christian. Die Beziehungen zwischen Elb- und Ostseeslawen und Dänen vom 9. bis zum 12. Jh.: Eine andere Option elbslawischer Geschichte? – in: Harck, Ole; Lübke, Christian. (toim.) Zwischen Reric und Bornhöved. Die Beziehungen zwischen den Dänen und ihren slawischen Nachbarn vom 9. bis ins 13. Jh. Stuttgart, 2011, 23–36, siin lk 30–31; Damgaard-Sørensen, Tinna. Danes and Wends: a study of the Danish attitude towards the Wends – in: Wood, Ian N.; Lund, Niels (toim.). People and Places in Northern Europe 500–1600. Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer. Woodbridge, 1991, lk 171–186, siin lk 176–180; Zaroff, Study, lk 12

Võimuala kindlustamiseks rakendasid Obodriitia vürstid ka pantvangistuse institutsiooni, nii et 12. sajandi arengute analüüsi alustuseks on kohane vaadelda vendide omavahelist garantide andmise praktikat. Eeskätt on tähelepanu all 1093. aastal võimule tõusnud kristlane Heinrich Nakonid, kes lasi mõrvata oma paganast eelkäija Kruto ja tema toetajaid Schmilau lahingus lõi: seeläbi olevat ta muutnud kõik vendid enda andamikohuslasteks.¹³⁴ Heinrichi positsiooni kindlustamisest jutustades ei kõnele Helmold pantvangide nõudmisest, aga kroonik pajatab kahest garantide andmise episoodist hilisematel kümnenditel. Esimene neist leidis aset täpselt tuvastamata ajal 12. sajandi alguses, kui Haveli jõe valgala brisaanid ja stodoraanid väidetavat vürsti vastu üles tõusid; teisel korral nõudis Heinrich 1123./24. aastal pantvange ruugidelt, kelle vastu sooritas ta karistusretke, kuna need olid tapnud tema poja.

2.1.1 Pantvangid Haveli jõe regioonist

Mõlemal teadaoleval korral nõudis Heinrich pantvange hõimudelt, kelle elualad jäid kaugemale vürstivõimu keskusest, Vana-Lüübeki linnast, mis asus Trave jõel¹³⁵ – nii tagas ülemvalitseja garantidega ääremaa poliitiliste liidrite ustavust. Brisaanide ja stodoraanide puhul on samas vaieldav, kuivõrd olid nad sõltuvad Krutost ning kas nende tähtsad keskused – Havelberg ja Brandenburg – kuuletusid Schmilau lahingu järel Heinrichile.¹³⁶ Isegi kui Haveli piirkonna hõimud olid formaalselt seotud vürstiga, kelle härruse südamaad jäid Läänemere äärde, oli nende sõltuvus usutavasti lõtv ja tegu ei pruukinud olla niivõrd ülestõusu mahasurumise kui obodriitide vallutusretkega.¹³⁷ Igatahes oli ettevõtmine edukas: Heinrich sundis Havelbergi alistuma ning nõudis linnusest ja teistelt Haveli valgala „mässulistelt“ kuulekuse tagatiseks pantvange.¹³⁸ Vast sundis mure lähedaste pärast seejärel brisaani ja stodoraani ülikuid kaugemale vürsti tahtmisega arvestama, sest hilisematest konfliktidest teateid pole.

Helmoldi jutustuses on pantvangid anonüümsed ning allikad ei kõnele otseselt midagi nende saatusest, aga prestiižsete suguvõsade esindajatena oli neil võib-olla tulevikus Haveli regiooni

¹³⁴ HCS, I.34. Kõigile Vendimaa aladele tema võim tegelikkuses efektiivselt siiski ei ulatunud: Ruchhöft, Vom slawischen Stammergebiet, lk 76–95; 121–132

¹³⁵ Grabowski, Mieczyslaw. Alt Lübeck und die Slawenmission – in: Fløe Jensen, Birgitte; Wille-Jørgensen Dorthe (toim.) Expansion - integration?: Danish-Baltic contacts 1147-1410 AD. Vordingborg, 2009, lk 45–52

¹³⁶ Herrmann *et al*, Die Slawen, lk 315; vrd Lotter, Konzeption, lk 53–54; vt ka Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 89–94

¹³⁷ Helmoldi ütleb, et obodriidid lämmatasid paganlike hõimude ülestõusu, aga kroonik esitles mässumeelsust alati slaavlaste peamise iseloomujoonena (Fraesdorff, Der Barbarische Norden, lk 334–336). Võib-olla soovis ta demonsteerida kristlasest Heinrichi retke legitiimsust, nähes selles väljavaadet usu levikuks: nagu ristasõdades, mille defensiivse loomuse toonitamine reegliski sai (Tamm, How to Justify a Crusade, lk 437–440).

¹³⁸ HCS, I.37

sündmustes kaalukas roll. Sestap võiks küsida, kas garantide seas ei pruukinud olla ka üks piirkonna ajalugu oluliselt mõjutanud valitseja: 1127. aastal Brandenburgi vürstiks saanud Pribislav-Heinrich, slaavi-saksa kaksiknimega kristlasest vend, kes tõusis võimule, kui tema eelkäija, samuti ristitud Meinfried, tapeti.¹³⁹ Obodriidid nõudsid pantvange ka mujalt kui vaid Havelbergist ja on väga võimalik, et sama retkega kehtestasid nad oma ülemvõimu (-taotluse) Brandenburgiski.¹⁴⁰ Seega võis Pribislav-Heinrich olla stodoraanide garant, eriti kuna teda on peetud eelmise vürsti Meinfriedi vennaks või pojaks.¹⁴¹ Antud hüpoteesi lõpuni kinnitada on pea võimatu, aga leidub vihjeid, et tulevane *knes* veetis osa enda elust Vana-Lüübekis.

Esiteks tasub vaadelda Pribislav-Heinrichi iseäralikku kaksiknime: vara- ja kõrgkeskajal üldiselt, ning eriti just ristiusu rajamaadel, polnud haruldane, et poliitilise ülimuslikkussuhte loomise järel esines uus isand alistunu vaderina, kui too ristiti. Veresidemed olid arhailistes härrustes ja varariiklikes ühendustes kõige turvalisem kinnitus võimusuhte püsivusele ning truudusvandeid saatis seetõttu sageli tehisliku suguluse loomine, eeskätt just vaderluse läbi.¹⁴² Võib-olla toimus see ka Pribislaviga: vürst Heinrich astus oma pantvangi ristiisaks ja andis talle oma nime, nagu kohati tavaks oli: ka Brandenburgi vürst Meinfried oli enda saksa nime saanud Magdeburgi linnusekrahvilt, kes tema vaderiks oli.¹⁴³ Ristiisad ja garantide kreditorid sarnanesid võimusuhte kinnitamise laadi poolest olulisel määral¹⁴⁴ ja Läänemere idarannikul andsid vallutajad näiteks 13. sajandi alguses pantvange ristides neile nimesid just kohalike valitsejate – piiskoppide või mõõgavendade rüütliordu käsknikke – järgi.¹⁴⁵

Lisaks viitavad Pribislav-Heinrichi võimaliku pantvangipõlve kestvatele mõjudele väga kiired poliitilised ja sotsiaalsed muutused, mille tema valitsusaeg Brandenburgis kaasa tõi. Näiteks algas Haveli jõe ääres 1130. aastatel laiaulatuslik ning Saksa kuninga poolt sanktsioneeritud

¹³⁹ Lotter, *Conquest*, lk 301

¹⁴⁰ Herrmann *et al*, *Die Slawen*, lk 216

¹⁴¹ Kahl, Hans-Dietrich. Heidenisches Wendentum und christliche Stammesfürsten. Ein Blick in die Auseinandersetzung zwischen Gentil- und Universalreligion im abendländischen Hochmittelalter – in: Kahl, Hans-Dietrich. Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: ausgewählte Studien 1953-2008. Leiden, Boston, 2011, lk 181–231, siin lk 197

¹⁴² Angenendt, Arnold. Taufe und Politik im frühen Mittelalter. – in: Frühmittelalterliche Studien vol 7 (1973), lk 143–168, lk 145–148, 152, 156–157; Althoff, Family, Friends and Followers, lk 62–64: vt ka Hermanson, Lars. Danish Lords and Slavonic rulers. The Elite's Political Culture in Early Twelfth-Century Baltic. – in: The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages. CCC-papers 7. Lund Studies in Medieval Archaeology 33. Lund, 2004, lk 107–113, siin lk 108

¹⁴³ Kahl, Hans-Dietrich. Die Entwicklung des Bistums Brandenburg bis 1165. – in: Kahl, Hans-Dietrich. Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: ausgewählte Studien 1953-2008. Leiden, Boston, 2011, lk 575–602, siin lk 588

¹⁴⁴ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 72–73

¹⁴⁵ HCL, IV.4, XIV.8; vt Blomkvist, *Discovery*, lk 552

müntide loomine – näib võimalik, et just Vana-Lüübeki, Obodriidi *knesi* kommertskeskuse eeskujul, kus vürstlikud müntlad töötasid. Ühtlasi leidis Brandenburgis aset kaupmeestehoovi rajamine, mille sarnast Trave kallastel juba varem näha võis. Ideoloogilises plaanis ilmnis kahe Heinrichi võimkondade ühenäolisus paganlike uskumuste ja nendega seotud poliitilise vastupanu lämmatamises ning katoliikliku kirikuorganisatsiooni arendamises, mis toimus nii obodriitide kui stodoraanide aladel eeskätt kloostrite rajamise meetodil.¹⁴⁶ Mõlema piirkonna valitsejad olid ühtlasi heades suhetes saksi aadliga, mis Brandenburgis kulmineerus lausa vürstkonna kuulsa pärandamisega Askania soost Albrecht Karule.¹⁴⁷

Loomulikult ei puudunud Brandenburgis ka otsesed ladinakristlikud ja saksa kultuurimõjud *Reichist*, millele Haveli regioon oli samavõrd avatud kui Obodriitia,¹⁴⁸ kuid hoogsad arengud näivad seostuvat just Pribislav-Heinrichi isikuga ja tema võimalikku seost Vana-Lüübekiga ei tasu tähelepanuta jätta. Sealjuures pole isegi võimatu, et ta oli hoopis brisaanide seast pärit pantvang ning just tema tegevus oli vürst Meinfriedi surma taga. Brandenburgis asus tähtsaim kohalik usukeskus, kuid poliitilise võimu sfääris on seevastu rõhutatud ka Havelbergi dünastia võtmerolli¹⁴⁹ ning käärida võis rivaliteet, millele Pribislav-Heinrich 1127. aastal vägivaldse lahenduse leidis. Samal aastal läks manalateele ka obodriitide vürst Heinrich¹⁵⁰ ning vast avanes ambitsioonikal pantvangil ülemvalitseja surma ning tema härruse destabiliseerumise järel võimalus ennast Brandenburgis kehtestada ja rakendada nüüd sõltumatus võimkonnas oma positsiooni kinnistamiseks eeskujud, millega ta Vana-Lüübekis tutvunud oli.

2.1.2 Pantvangid Rügeni saarelt

Kui brisaanide ja stodoraanide sõltuvus obodriitide vürstist oli lõtv, siis Rügeni saare puhul on võrdlemisi kindel, et 12. sajandi alguses ei kuulunud see üldse Heinrichi härrusesse.¹⁵¹ Pole selge, kuivõrd suutis *knes* aastasaja esimestel kümnenditel enda võimu ruugide üle kinnistada,

¹⁴⁶ Grabowski, *Alt Lübeck*, lk 46–47; Hermann *et al*, *Die Slawen*, lk 107, 196, 216, 261, 324–325; Lotter, *Conquest*, lk 277–278, 301; Zaroff, *Study*, lk 23; Lübke, *Die Beziehungen*, lk 28; pikemat ülevaadet kahe Heinrichi kohta vt veel: Kahl, *Heidnisches Wendentum*, lk 213–221

¹⁴⁷ Higounet, *Die deutsche Ostsiedlung*, lk 78–79; Kamp, *Wendenkreuzzug*, lk 119–122

¹⁴⁸ Kahl, *Heidnisches Wendentum*, lk 188, 196–197; Kleingärtner, *Kulturtransfer und Eliten*, lk 16–21; vrd Lübke, *Christianity and Paganism*, lk 202

¹⁴⁹ Zaroff, *Roman. The Origins and Evolution of the Northeastern and Central Polabian (Wendish) Religious and Political System*. University of Queensland, Brisbane, 2000 (publitseerimata doktoridissertatsioon), lk 189–193; Kahl, *Die Entwicklung des Bistums Brandenburg*, lk 586–588; Ruchhöft, *Vom slawischen Stammesgebiet*, lk 153

¹⁵⁰ HCS, I.46

¹⁵¹ HCS, I.36; Helmold ütleb sealjuures, et Rügen ei kuulnud tol ajal ühegi valitseja võimu all peale sealse vürsti (*rex*) ja austatud preestrite (*flamen*) ning ruugid ründasid ise Vana-Lüübekit.

aga kui viimased tapsid ta poja, korraldas vürst igatahes 1123.-24. aastal koos saksi liitlastega saarele kättemaksuretkke.¹⁵² Rügenlased ostsid seepeale 4400 marga hõbeda eest rahu ja andsid selle maksmise tagatiseks ühtlasi pantvange – Helmoldi sõnul olevat nende varakambrid aga andamikoormuse all ootamatult juba poole summa tasumisel tühjaks voolanud. Kuna Rügeni jõukus polnud suureks saladuseks,¹⁵³ oli usutavasti tegu võlglaste vaeleväitega, kuid hoolimata pantvangidest, kes Heinrichi valduses olid, ei suutnud ta seejärel ruuge mõjusalt ähvardada, ja tribuudi tasumine jäigi lõpuks vürsti surma tõttu katki.¹⁵⁴

Seega saavutasid ruugid pantvange loovutades tegelikult strateegilise võidu: nad säilitasid poliitilise sõltumatuse üpris väikese hinna eest. Adam Kosto rõhutab sealjuures, et garantide andmine ei pruukinudki peegeldada tegelikku võimutasakaalu: viikingipealik Rollo loovutas näiteks Normandiat hõivates küll Prantsuse kuningale Charles III mõned oma mehed truuduse tagatiseks,¹⁵⁵ aga tegelikuks võitjaks jäi siiski esimene osapool – Rügeni puhul oli situatsioon usutavasti sarnane. Tehnilliselt aitasid pantvangid ruugidel Heinrichit lihtsalt tüssata: lisaks lubadusele anti tagatis, mis lõi usaldust, mida sai eksploateerida.¹⁵⁶ Võib-olla polnud see neil küll algselt plaanis – Helmold kirjeldab näiteks arusaamatusi seoses andami kaalumise – aga igatahes nähtub siin pantvangide tagasihoidlik pragmaatiline funktsionaalsus Vendimaa võimustusel. Garandid, kes olid peamine „saak“ Rügeni retkelt, ei täitnud oma esmast (juriidiliselt ainsat) eesmärki: sundida ruuge andmit tasuma.

Oht nende lähedaste heaolule või lausa elule ei mõjutanud ruuge – küllap samal põhjusel, mis Heinrichilegi teada oli: pantvangi surm ei toonud kreditorile kasu, vaid garanti „hävitamine“ tähendanuks temast tuleneva mõjujõu kadumist¹⁵⁷ ja obodriitide vürst teinuks niiviisi endale hoopiski kahju. Olukord jäi seetõttu patiseisu: kui vürst oleks pantvangid tapnud, raisanuks ta enda ressursse, kui ta seda teinud poleks, demonstreerinuks ta, et deebitoride üleastumistele vaatamata pole garandid ohus. Kumbki lahendus poleks sundinud ruuge kokkulepet austama. Viimane variant oli siiski eelistatum: elusad pantvangid näitlikustasid vähemasti Heinrichi formaalset võimu saare üle, samas kui nende tapmise järel pidanuks vürst oma positsiooni

¹⁵² On leitud, et Heinrichi poeg mõrvati fikseeritud maksu kogumise ajal (Herrmann *et al*, *Die Slawen*, lk 315), kuid kuna tribuudi sissenõudmise ja sõjakäigu vahe oli keskajal hägune, võidi andamikogujad ka seetõttu tappa.

¹⁵³ Zaroff, *The Origins*, lk 184–186

¹⁵⁴ HCS, I.38

¹⁵⁵ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 56

¹⁵⁶ Raub, *Weesie, Cooperation via Hostages*, lk 22–27

¹⁵⁷ Kronman, *State of Nature*, lk 17

taastamiseks korraldama uue sõjakäigu – retk nõudnuks aga suuri kulusid ja võinuks kohata lähedaste surma tõttu vihale aetud ruugide tugevat vastupanu.

Kuna pantvange oli mitu, võiks siinkohal küsida, miks ei tapnud Heinrich hoiatuseks neist ainult mõnda? Selline käitumine polnud lihtsalt kuigi aktsepteeritav. Kui vürst hukanuks kõik garandid, olnuks tegu valitseja igati seaduspärase õiguste jõustamisega mässuliste alamate karistamiseks ja korralekutsumiseks; kui Heinrich oleks surmanud neist osad, saanuks talle seevastu süüks panna ülekohtust tendentslikkust ja ebaõiglust, ning lisaks väita, et tegu oli isikliku kättemaksuga neile ülikutele, kelle lähedasi ta tappis.¹⁵⁸ Pantvangide sandistamine oli samuti võimalus, aga sellest pole siiski teateid – vast polnud ruugide väärted niivõrd rängad, et garante sel viisil kohelda. Teisalt ei saa ka välistada, et Heinrich ikkagi otsustas pantvangid hukata, sest järgmisel talvel ründas vürst koos saksidega taas Rügenit, kuid sel korral nurjas sõjaretke merejää sulamine.¹⁵⁹ Nagu antud puhul aga veelkord ilmneb, oli saare vallutamine keeruline ning sestap võisid ruugid tõesti üpris muretu südamega uskuda, et Heinrich eelistab pantvangid ellu jätta.

Tegelikkuses ei mõjutanud Rügeni retkel nõutud pantvangid järelikult poliitilist olukorda ning Heinrich rakendas garante ainult oma võimu projitseerimiseks aladele, mille valitsemiseks tal reaalne suutlikkus puudus. Tõsiasi, et pantvangistus obodriitide vürsti positsioone fundeerida ei suutnud, ilmnes selgesti pärast Heinrichi surma 1127. aastal, mil *knesi* võimkond täiesti lagunes.¹⁶⁰ Tema poeg Svantepolk allutas endale küll vagrilased ja polaabid, kuid ei suutnud laiendada valitsusala piire kaugemale kui väikese naaberhõimu kitsiinide üle, kes raevukalt obodriitide vastu võitlesid,¹⁶¹ mistõttu pidi vürst nende ohjamiseks ka pantvange nõudma.¹⁶² Kuigi võimukeskuste ligidal elavaid alamaid sunniti mõnikord garante andma,¹⁶³ on tõik, et Svantepolk rakendas pantvangistust Vana-Lüübekile kordades lähematel maadel kui tema isa, kõnekas märk uue vürsti autoriteedi piiratusest. Milline oli aga Heinrichile loovutatud Rügeni ja teiste alade pantvangide saatus, jääb meie jaoks saladuseks: igatahes polnud nad takistuseks järjekordsele ruugide rüüsteretkele juba Svantepolki esimesel valitsusaastal.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Parks, Living pledges, lk 170

¹⁵⁹ HCS, I.38

¹⁶⁰ Lotter, Konzeption, lk 57

¹⁶¹ Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 123

¹⁶² HCS, I.48

¹⁶³ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 82

¹⁶⁴ HCS, I.48

2.1.3 Knud Lavardi pantvangid

Svantepolki võimuperiood jäi aga lühikeseks ning lõpuni tuvastamatute võimuvõitluste ja poliitiliste vangerduste järel, millest Helmold, Saxo ning Knytlingite saaga räägivad erinevaid lugusid, sai usutavasti 1129. aastal obodriitide „kuningaks“ Schleswigi hertsog Knud Lavard, kes kuulus Taani monarhisuguvõsasse.¹⁶⁵ Ainus viide pantvangidele, keda uus valitseja oma võimu kindlustamiseks nõudis, pärineb Helmoldi kroonikast. Pärast obodriitide maade lääniks saamist Rooma (*resp.* Saksa) kuninga käest, ründas Knud neid, kes tema võimule seal vastu seisis ja vangistas kaks paganlikku vendi pealikku: Heinrich Nakonidi nõo Pribislavi ja teise kohaliku vanema Nikloti. Vastutasuks viimaste vabaduse eest nõudis ta neilt nii lunaraha kui pantvange. Need nõudmised täideti ja edaspidi valitsesid garantide abil Knudiga seotud slaavi ülikud obodriitide maadel hertsogi alamadena.¹⁶⁶

Erinevalt vendi vürstidest, kes enda kohalolekut oma võimkonnas võimalikult tuntavaks tegid, ei ilmne, et Knud oleks tuntud ülemäära huvi Vendimaa valduste administreerimise vastu. On rõhutatud, et ta käsitles enda slaavi härrust vahendina, mis toetaks dünastiliste ambitsioonide läbisurumist Taanis¹⁶⁷ – selleks rakendas hertsog aga lõdvalt integreeritud võimuvõrgustiku meetodit. Lars Hermanson on antud küsimuse puhul toonitanud, et 12. sajandi Skandinaavia poliitikas oli geograafiliselt ulatuslikel liidusüsteemidel suur tähtsus – isiklikud kontaktid „välismaiste“, tihti kaugete alade võimukandjatega olid sel perioodil lausa Põhja-Euroopa eliidi sekka kuulumise eelduseks.¹⁶⁸ Knud abiellus Kiievi suurvürsti tütreaga ja sõlmis sidemed nii pomeraanidega kui ka Saksa kuningaga¹⁶⁹ – Vendimaal laiendas ta oma võimuvõrgustikku aga pantvangide toel: Pribislavilt ja Niklotilt nõutud garandid kinnitasid obodriitide maad Knudi liiduühenduse osaks ja demonstreerisid märgiliselt tema autoriteeti.

Knud oli Obodriitias võimu kehtestades kindlakäeline: Pribislavi ja Nikloti pani ta ahelatesse, et „need õpiks, mida alamatelt oodatakse“¹⁷⁰ – aga samas ilmneb tema tegevuses liitude loomise tahk. Kui vendi pealikud andsid pantvange, kinnitamaks, et nad uue isanda vastu

¹⁶⁵ Lind *et al*, Taani ristosõjad, lk 46–48; Riis, Ostseeimperium, lk 15–16

¹⁶⁶ HCS, I.49

¹⁶⁷ Herrmann *et al*, Die Slawen, lk 318

¹⁶⁸ Hermanson, Danish Lords, lk 108–111

¹⁶⁹ Lind *et al*, Taani ristosõjad, lk 40–41; Taani võimukandjate poliitiliste võimuvõrgustike kohta vt veel: Jensen, Kurt Villads. The Blue Baltic border of Denmark in the High Middle Ages: Danes, Wends and Saxo Grammaticus. – in: Abulafia, David S. H.; Berend, Nora (toim.). Medieval frontiers. Concepts and practices. Aldershot, 2002, lk 173–193, siin lk 177–180

¹⁷⁰ HCS, I.49

enam relvi ei tõsta, määras hertsog nad kohapealseteks valitsejateks. Erinevalt hilisematest Taani ja Saksi võimukandjatest, kes sundisid maid hõivates garante loovutama kogu sealse ülikkonna, et Elbe-taguseid alasid kindlalt allutada, piirdus Knud ainult valitsevatelt vürstidelt pantvangide nõudmisega, et nende truudust tagada. Enda härruse ülesehitamiseks kasutas ta niinimetatud *skattlandide* meetodit: poliitühenduse tüüpi, mis põhines lõdval kontrollil hajusalt paiknevate maksualuste piirkondade üle. Üks ülemvalitseja nõudis sel puhul alistatud kogukondadelt regulaarset andamit, kuid pakkus neile vastutasuks kaitset ja mitmeid privileege ning jättis regionaalsetele võimukandjatele ulatuslikud õigused.¹⁷¹

Skattlandide meetod mereliste härruste ühtesidumiseks figureerib Põhjas tihti¹⁷² ja näib, et pantvangistus oli selle alatine osa. Snorri Sturlusoni „Heimskringla“ kirjeldab näiteks, kuidas võimukas taanlasest monarh Knud Suur nõudis 11. sajandi alguses Norras „pantvange kõigilt lendermannidelt ja tähtsatelt bondidelt /.../ ning kindlustas nende ustavuse.“ Oluline oli aga tõsiasi, et kuningas „andis neile suuri lääne ja ühtlasi õiguse Lapimaaga kauplemiseks /.../ ta jagast rikkust kõigile meestele, kes olid nõus temaga sõbralikesse suhetesse astuma.“¹⁷³ Nils Blomkvist ongi rõhutanud, et *skattlandide* valitsemise puhul polnud niivõrd oluline suhteliselt marginaalne iga-aastane tribuut, mille üleandmine kujutas endast pigem rituaalset alluvuse kinnitamise tseremoniat, vaid institutsiooni abil loodud ulatuslik regionaalsete liidusuhete ahel, mida mööda võis kaubandustegevus rahus toimuda.¹⁷⁴

Obodriitide kuningaks saades sidus Knud pantvangide toel enda Schleswigi valdustega, kus asusid taanlaste kaubanduskeskused, ka merkantiilselt olulised vendi asulad, eeskätt Lüübeki, mis koondas kommertssidemeid nii lääne kui ida suunal.¹⁷⁵ Knytlingite saaga meenutabki Knudi Läänemere kaubateede arendaja ja kaitsjana ning Helmold kiidab teda Schleswigi ja Saksimaa vahel tegutsenud teeröövlite ülespoomise pärast.¹⁷⁶ Pribislav ja Niklot, kelle antud pantvangid kinnitasid nende koostööd Knudiga, jäid sealjuures obodriidi hõimude tegelikeks

¹⁷¹ Blomkvist, Discovery, lk 205; pikema ülevaate jaoks vt Imsen, Steinar. From From tributes to taxes. – in: Imsen, Steinar. (toim.) Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages. Trondheim, 2011, lk 13–32

¹⁷² Kuigi *skattlande* on eeskätt seostatud varase Norra riigiga, on analooge leitud ka muudes Skandinaavia võimkondades, vt Blomkvist, Nils. The skattland – a Concept Suitable for Export? The Role of Loosely Integrated Territories in the Emergence of the Medieval State. – in: Imsen, Steinar. (toim.) Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages. Trondheim, 2011, lk 167–188, siin lk 167–171

¹⁷³ Heimskringla, VII.180; VII.181

¹⁷⁴ Blomkvist, Discovery, lk 213

¹⁷⁵ Grabowski, Alt Lübeck, lk 47; Zaroff, Study, lk 23

¹⁷⁶ HCS, I. 49; Knytlinga saga, Ch 93

pealikeks. Neile kuulus kohapealne võim ning enda isanda peatse surma järel 1131. aastal säilitasid nad kontrolli oma valduste üle kerge vaevaga.¹⁷⁷ Knud Lavardi võimuperiood on seega näiteks, kuidas pantvangid tagasid turvaliste kaubasuhete rajamisele orienteeritud ja lõdva keskvõimu poolt koordineeritud multietnilise häärruse stabiilsust.

2.2 Vendi ühiskond pantvangide valguses

12. sajandi vendi hõimude sotsiaalset struktuuri võib üldjoontes kõrvutada Skandinaavia samaaegse ühiskonnaga, aga erinevate sootsiumite võimusuhetes oli alati omapärasid. Kõikjal korraldas valitsemisajast eeskätt vürst, kuid poliitilistes üksustes seisid jõupositsioonidel veel ka ülikkond ja vabade meeste hõimunõukogu, kohati hoopis preesterkond.¹⁷⁸ Kui 12. sajandi keskpaigast alates toimus Elbe taga südi ladinakristlike valitsejate edasitung, pidid viimased enda poliitilisi suhteid nende kogukondadega kuidagi reguleerima ning tegid seda muuseas ka pantvangistuse abil. Antud peatükis pole tähelepanu all obodriitide ning pomeraanide ega ka Brandenburi ja Havelbergi dünastiad, kelle vürstivõimu stabiilsust on tihti rõhutatud,¹⁷⁹ vaid pantvangid, keda nõuti Rügeni saarelt ning Odra ja Peene jõgede piirkonnas paiknenud vendi linnadest, millede kohalik valitsemiskord oli *kneside* häärruste omast erinev.

Rügen kujutas endast võimkonda, mida on peetud enamal või vähemal määral teokraatlikuks, kuna selle valitsemises etendasid tähtsat rolli (niivõrd-kuivõrd¹⁸⁰) paganlikud preestrid, kes juhtisid Svanteviti-nimelise jumaluse kultust. Arkonat, kus asus nende uhke ja rikas tempel, on peetud kogu saare keskuseks.¹⁸¹ Selle juures näib aga kummaline, et juhtudel, kui ruugid pantvange loovutasid, ei esine preestrid ise kunagi deebitoridena. Eraldi tähelepanu väärib ka garantide andmine Orda ja Peene regiooni kaubalinnades, mis olid 1120. aastatel langenud Pommeri vürsti võimu alla ja kristianiseeritud Bambergi piiskopi Otto juhtimisel. Kui linnad sattusid sakside ja taanlaste huviorbiiti, pidid vallutajad *knesi* kõrval arvestama veel kohaliku

¹⁷⁷ HCS, I.52; Lotter, Conquest, lk 282

¹⁷⁸ Arvukate uurimuste seast vt nt: Herrmann *et al*, Die Slawen, lk 200–220; Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 113–183; Zaroff, The Origins, lk 147–224; ühtlasi ka Blomkvist, Discovery, lk 132–140

¹⁷⁹ Lübke, Christianity and Paganism, lk 198; Zaroff, Study, lk 12–25; Lotter, Die Konzeption, lk 66–69

¹⁸⁰ Janson, What made the pagans pagans?, lk 20–27

¹⁸¹ Helmoldi kirjeldusi preestrite võimust võrreldes vürsti omaga vt: HCS, I.6, I.36, II.108; käsitluste seast vt: Wichert, Sven. Die politische Rolle der heidnischen Priester bei den Westslaven. – in: Studia mythologica Slavica XIII, 2010, lk 33–42, eriti lk 37–39; Zaroff, The Origins, lk 45–47, 69–73, 170–189; ühtlasi ka: Brather, Sebastian. Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin, 2001, lk 84; Kahl, Heidnische Wendentum, lk 206–208; Herrmann, Welt der Slawen, lk 278–279; lisaks: Zaroff, Perception, lk 83–88

rahvanõukogu ehk veetše ning kaaluka sõjalis-kaubandusliku eliidi osatähtsusega.¹⁸² Sellistest võimkondadest ei nõutud arusaadavalt pantvange samal kombel kui vürstidelt.

2.2.1 Rügeni pantvangid

1157. aastal, mil Taanit kaua räsitud kodusõda Valdemar I kuningaks kroonimisega lõppes, saabusid taanlaste laevad pärast mitmeid aastaid taas Rügeni vetesse, sooviga maksta kätte vendide kallaletungide eest ning laiendada enda võimuala.¹⁸³ Peagi muutusid aktuaalseks ka pantvangid, kui väe juurde, mida juhtis kuningas Valdemari lähedane kaaskondlane, Roskilde piiskop Absalon, ilmus ruugide saatkond, eesotsas kellegi Domboriga, kes oli „erakordselt sõnaosav“ mees. Kui Absalon nõudis temalt Rügeni alistumist ja pantvange, vastas läbirääkija prelaadile kõrgilt, et too on „noor mees /.../ [kellel] on vaid hägune arusaam sellest, kuidas asju minevikus tehti“ ning teatas, et taanlasedki peavad rahu sõlmimise tingimusena garanteerima.¹⁸⁴ Nagu Dombori üleolev suhtlusmaneer, demonstreeris ka vastastikuste pantvangide loovutamise nõue, mis viitas leppe sõlmimisele võrdsete partnerite vahel, et ruugid pidasid oma positsiooni tugevaks või vähemasti üritasid heidutuseks sellist muljet jätta.

Kindlasti pidid käsu niiviisi Absaloniga suhelda andma Domborile tema läkitajad – Rügeni poliitika suunajad. Kuna saare valitsemises etendas mingisugust rolli rahvanõukogu, veetše,¹⁸⁵ võinuks saadik olla üpris egalitaarsel viisil delegatsiooni etteotsa määratud isik, kelle valimise puhul sai otsustavaks tema sõnaosavus. Roman Zaroff on aga rõhutanud, et Rügeni rahvastiku arvukus ning nõukogu lühike kokkukutsumisaeg, mida Helmold kirjeldab, viitavad, et kõik vabad mehed ei saanud siiski veetšest osa võtta ning tegu oli preestrite ja ülikute eksklusiivse kohtumisega,¹⁸⁶ kes järelilikult ka omakeskis saadiku määrasid. Kui ruugid pärast äpardunud läbirääkimisi taanlastelt lüüa said, tuli Dombor taas Absaloni jutule ja pakkus piiskopile rahu eest nelja pantvangi.¹⁸⁷ Nii ilmneb ka garantide hulgast, et nad tähistasid väikese kuid mõjuka kildkonna alistumist, aga on küsitav, kes sellesse täpselt kuulusid.

¹⁸² Leciejewicz, Lech. Die Stammesburgen als Ausgangspunkt der frühen Stadtentwicklung an der pommerschen Ostseeküste – in: Lindquist, Sven-Olof (toim.). Society and trade in the Baltic during the Viking Age. Papers of the VIIth Visby Symposium held at Gotlands Fornsal, Gotland's Historical Museum, Visby, August 15th - 19th, 1983. Visby, 1985, lk 171–184, eriti lk 172–173; Zaroff, Origins, lk 200–224; Herrmann *et al*, Die Slawen, lk 219–220; Brather, Archäologie, lk 140–154; Flachenecker, Bischof Otto von Bamberg, lk 417–426

¹⁸³ Lind *et al*, Taani ristsõjad, lk 68–70

¹⁸⁴ Saxo, 14.25.1, 14.25.2; Knytlinga saga, Ch 120

¹⁸⁵ Herrmann, *et al*, Die Slawen, lk 217–218

¹⁸⁶ Zaroff, The Origins, lk 170–176; kokkukutsumise kohta vt HCS, II.108

¹⁸⁷ Knytlinga saga, Ch 120

Pole sugugi selge, kas neli pantvangi olid Arkona templi esindajad. 1160. aastatest pole küll kinnitust preesterkonna rollist garantide andmise juures, kuid esile ei kerki ka ühtegi teist deebitori. Kroonikute sõnul loovutasid taanlastele ja saksidele garante „rügenlased“, ilma et ükski sotsiaalne grupp eristuks – mõeldav oleks veetše aktiivne tegevus, aga sealgi olid just preestrid juhtpositsioonil. 1168. aastal andsid pantvange Arkona rahvas nõukogu heakskiidul (Saxo sõnul) või ruugi ülikud (Helmoldi versioonis),¹⁸⁸ kuid siis oli Svaneteviti tempel juba hävitatud. Usutavasti otsustas garantide andmise üle sama diplomaatiat korraldanud elitaarne seltskond, kes Domburigi läkitas. Isegi kui tegemist polnud Arkona diktaadiga pantvangide isikute osas, näib tõenäoline, et prominentsete preestrite hääl oli aruteludes kõige olulisem.

Igatahes korraldasid Svanteviti teenrid Rügeni diplomaatilisi suhteid: Heinrich Nakonidiga jõudsid sobimuseni just preestrid ja analoogselt pidasid ljuutitsite hõimuliidus juhtpositsioonil olnud Rethra pühakoja esindajad 11. sajandil kõnelusi lausa keiser Heinrich II.¹⁸⁹ Võib-olla ei rääkinud Arkona vaimulikud vahetult läbi taanlastega, kelle retki juhtis tihti piiskop Absalon, vältimaks usulistest lahkkelidest sündida võivaid pingeid: ka Vendimaa misjonärid kohtusid ristimata rahvaste ilmalike valitsejate, mitte kohalike kultuste juhtidega.¹⁹⁰ Taanlasedki ei pruukinud samas preestritelt pantvange tahta ning rahu sõlmides võis olla kohasem loovutada sõjapealike – vürsti ja suurnike – hõimlasi või lähikondlasi. Kui garantide andmine nii toimus, kauplesid vaimulikud aga ju ilmikutest ülikute sugulastega: sellisel puhul võiks tõesti nentida, et Rügeni „preestrid sõltusid jumalast, vürst ja rahvas aga preestritest.“¹⁹¹

Võttes arvesse Arkona preestrite jõukust ning traditsioonilist ja esoteerilist autoriteeti, mis lubas Rügeni vürstilegi käske jagada,¹⁹² on usutav, et nad koordineerisid kulisside taga ülikute (kes võisid olla nende endi hõimlased-klanniliikmed) pantvangide loovutamist, jättes templi kui institutsiooni käed vabaks. Ka taanlastele sobisid garantideks ilmalike suurnike sugulased: kuigi ruugi vaimulike positsioon võis olla päritav,¹⁹³ polnud see usutavasti nii püsikindel kui ülikonna verejärglus, ja kuna preestrid tegutsesid ulatusliku kultussüsteemi osadena, andnuks üksikisikute kammitsemine piiratud tulemusi. Arkona templist pantvangide nõudmine ei oleks

¹⁸⁸ Knytlinga saga, Ch 120; Saxo, 14.32.6, 14.39.25; HCS, II.109

¹⁸⁹ Zaroff, *The Origins*, lk 176–177; Herrmann *et al*, *Die Slawen*, lk 256

¹⁹⁰ Lotter, *Konzeption*, lk 57–58, 62–66; Flachenecker, *Bischof Otto von Bamberg*, lk 417–422; Zaroff, *The Origins*, lk 177

¹⁹¹ Wichert, *Heidnischen Priester*, lk 37

¹⁹² Herrmann *et al*, *Die Slawen*, lk 217

¹⁹³ Zaroff, *The Origins*, lk 194

lisaks edendanud katoliku kleruse plaane Rügeni saart kristianiseerida: pigem oluks lõdvas sõltuvuses Svanteviti teenrid ristiusustamisele takistuseks. Samas rakendasid taanlased ruuge sõjaliste liitlastena enda ülemereretkedel ja kuna militaararistokraatiale kuulusid laevad ning allusid sõdalased,¹⁹⁴ sooviti järelikult kontrollida eeskätt neid.

Taanlaste ja sakside soov siduda endaga sõjapealikke nähtub ka tõsiasjast, et nad ei suunanud retki ainult Arkona vastu, vaid nõudsid pantvange ka mujalt¹⁹⁵ Seega patsifitseeriti niiviisi eeskätt ruugi ülikuid, kes röövretkedega varandust ja prestiiži kogusid.¹⁹⁶ Sarnane sõjapealik oli näiteks Rügenilt pärit Unibor, kes 1135. aastal koos Pommeri vürstiga Taanit ja Norrat rüüstas¹⁹⁷ ja usutavasti ka Dalemar, kelle kuningas Valdemari vägi 1160. aastate keskpaigas tappis.¹⁹⁸ Sealjuures pole võimatu, et Dombori pakutud neli pantvangi esindasid kindlaid lugupeetud suguvõsaseid, kuna sama arv garante anti taanlastele ühel hilisemalgi korral (ja võiks ära märkida, et 1168. aastal alistudes loovutasid ruugid 40 inimest).¹⁹⁹ Peale Arkona oli saarel ühtlasi veel neli monumentaalset kindlustatud asulat, mis ületasid suuruselt Svanteviti usukeskuse mõõtmed ning kus ühes resideeris Rügeni vürst ise.²⁰⁰ Võib-olla olid ülejäänud linnused kuidagi seotud teiste olulistele suguvõsadega.

Rügeni pantvangid olid seega taanlaste ja sakside jaoks kaitse vendi ülikkonna rüüsteretkede eest ning tagatis, et ruugid tasuvad tribuuti ja nende sõjajõud abistavad uusi ülemvalitsejaid. Samaaegselt jäi garantide poolt piiramata preesterkond üpris autonoomseks ja võis isegi oma autoriteeti suurendada, sest pantvange loovutanud ülikkonda pärssis hirm võõrsil viibivate sugulaste-lähikondlaste elude pärast ning pealikud pelgasid korraldada röövretki, mis neile mõjuvõimu ja vara toonud oleks. Seega võisid Arkona preestrid jätkata laveerivat poliitikat, kuni kuningas Valdemar 1168. aastal Svanteviti pühamu purustas ning „hävitas preestrid kogu nende kultusega ja rüüstas nende templi rikkused.“²⁰¹ Taaskord loovutasid pantvange Rügeni ülikud, aga kuna vürst ja magnaadid suutsid nüüd saarel end kehtestada, toetasid neilt nõutud garandid märksa enam taanlaste ülemvõimu reaalsel juurdumist.

¹⁹⁴ Arkonale allus 300 professionaalset ratsaväelast, aga küllap mitte laevu: Wichert, Heidnischen Priester, lk 38

¹⁹⁵ Knytlinga saga, Ch 120; Saxo, 14.32.6

¹⁹⁶ Barford, The Early Slavs, lk 140–141; Herrmann, Welt der Slawen, lk 266–267

¹⁹⁷ Heimskringla, XIII.10, 11 – seletuseks tema seostele Rügeniga vt Zaroff, Origins, lk 173

¹⁹⁸ Knytlinga saga, Ch 121

¹⁹⁹ Saxo, 14.32.6, 14.39.25

²⁰⁰ Brather, Archäologie, lk 143–145, 322–331; Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 130, 152–153

²⁰¹ HCS, II.108

2.2.2 Vendi linnade pantvangid

Samal ajal, kui kuningas Valdemar asus ruugidele hoope jagama, algasid taanlaste sõjaretked kaugemale ida poole, kus nende peaeesmärgiks oli saavutada kontroll jõesuudmetest väljuva veeliikuse üle – eriti Odra suures ja keerukas deltas.²⁰² Selle piirkonna kaubalinnadest andis taanlastele esimesena pantvange Peenel asunud Wolgast, mille valitsuskord paistab garantide loovutamist vaadeldes esmapilgul üpris egalitaarne. Taani allikates nimetatakse 1162. ja 1164. aastal deebitoridena „Wolgasti mehi“, „linnaelanikke“ või lihtsalt „slaavlasti“,²⁰³ mis sobitub võrdlemisi hästi Roman Zaroffi teooriaga sellest, kuidas linna poliitikat juhtis laiapõhjaline veetše.²⁰⁴ Arnoldi kroonika teatab seevastu, et 1180. aasta paiku andis konkreetne seltskond Taani kuningale 12 pantvangi.²⁰⁵ Tõenäoliselt oli tegu üpris kitsa kõrgklassiga, kelle käes olid rahvanõukogu ohjad – usutavasti „hertsogitega“ (*ducibus*), keda Saxo linnajuhtidena nimetab. Teooriat, et pantvange loovutas väike elitaarne seltskond, kinnitab lisaks Knytlingite saagas ära toodud lugu, kuidas deebitorid 1164. aastal pärast leppegarantide andmist ise öösel linnast pagesid²⁰⁶ – kindlasti ei teinud seda suur hulk wolgastlasi.

Tõenäoliselt viibis Wolgastis ka Pommeri vürsti asevalitseja,²⁰⁷ aga temaga taanlased kunagi läbi ei rääkinud. Kahtlemata oli pomeraanide dünastia positsioon linnas siiski tugev, sest kui wolgastlased 1162. aastal kuningas Valdemarile alistusid ja pantvange andsid, vahendas seda *knes* Bugislav isiklikult.²⁰⁸ Viimase vend Kazimir astus 1164. aastal Wolgasti alistumise järel aga ise monarhi vasalliks, sai linna endale lääniks ning loovutas kohaliku eliidi kõrval enda truuduse tagatiseks pantvange.²⁰⁹ Kui 1170. aastate alguses alistus taanlastele Odra tähtsaim keskus, „pomeraanide linnade ema“ Stettin,²¹⁰ toimusid läbirääkimised ja kapitulatsiooniga kaasnenud pantvangide andmine sarnasel. Knytlingite saagas on deebitor „linnarahvas“, Saxo pajatab aga kõnelustest Pommeri *knesi* asemiku Vartislaviga,²¹¹ kelle positsioon oli märksa tähtsam kui Wolgasti administraatori oma, kuna Stettin kujutas endast pomeraanide dünastia olulist võimukeskust.²¹² Vartislav ise kuulus Pommeri vürstisuguvõsasse²¹³ ja läbirääkimiste

²⁰² Lund, *et al*, Taani ristsõjad, lk 74

²⁰³ Knytlinga saga, Ch 120; Saxo, 14.27.1, 14.30.9

²⁰⁴ Zaroff, The Origins, lk 212–215

²⁰⁵ ACS, III.7

²⁰⁶ Knytlinga saga, Ch 120

²⁰⁷ Zaroff, Origins, lk 212

²⁰⁸ Saxo 14.27.1

²⁰⁹ Knytlinga saga, Ch 120 – täpsemini jagati linn kolme isanda vahel: vt Riis, Ostseeimperium, lk 26

²¹⁰ Riis, Ostseeimperium, lk 38–39

²¹¹ Knytlinga saga, Ch 125; Saxo 14.43.4

²¹² Leciejewicz, Die Stammesburgen, lk 182; Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 174

tulemusena sai ta linna sarnaselt Kazimirile enda lääniks. Stettini elanikelt nõudis kuningas Valdemar seevastu pantvange hiiglasuure andami tasumise tagatiseks.

Stettinis pole kahtlust majanduslikult ja poliitiliselt kaaluka patritsiaadi olemasolus,²¹⁴ kelle loovutatud pantvangid pidid ärgitama magnaate kandma nende õlule seatud andamikoormat, samas kui Vartislav vast lausa parandas enda positsiooni. Saxo tekstist pole üheselt mõisteta, kas kuninga äsjane vasall ise üldse pidi pantvange andma: kohati loovutati garante feodaalsete sidemete tagatiseks,²¹⁵ ning Kazimir tegi seda Wolgasti vastu võttes, nii et see näib tõenäoline ka antud puhul. Läänemere rajamaade turbulentsetes poliitilistes oludes rakendas Valdemar seega pantvangistust kindlasti sidemete kinnistamiseks vasallidega, aga on küsitav, mis oli linnaelanikelt nõutud garantide konkreetne eesmärk. Kas näiteks Stettini pantvangid tagasid kindlalõpulist lepet ning tohtisid andami tasumise järel koju naasta? Arvestades suurnike mõjukust,²¹⁶ jäid nad vast siiski deebitoride kuulekust kindlustama. Linnadest said aga samas pomeraani ülikute läänid ja sellisel puhul pidanuks kuninga vasallid vastutama nende truuduse eest – elanike pantvangid tagasid arvatavasti otseselt neile pandud koormiste täitmist.

Pantvangide nõudmine oli taas seotud taotlusega lõpetada vendide rüüsteretked Taani vastu, sest vähemalt Wolgasti puhul olid garandid eranditult tagatis lubadustele, et sealne kogukond ei luba piraate Peene jõe suudmest välja.²¹⁷ Küllap soovis kuningas Valdemar linna sõjajõude rakendada teiste slaavlaste vastu, aga on ka võimalik, et ta pidas silmas wolgastlastest endist mereröövleid ning nõudis pantvange kohalikelt ülikutelt, kes röövretki korraldasid. Erinevalt Stettinist, kus leidus kommers- ja sõjaliidreid, kelle käsutuses oli mitmeid aluseid, pole Wolgasti puhul küll konkreetset teavet suurnikest, kes eraviisiliselt kauba- või rüüsteretki ette võtsid,²¹⁸ kuid merejõule toetuv merkantiil-militaarne eliit oli kindlasti olemas ja küllap nõuti just neilt rüüsteretkede lõpetamise või jõesuudme kaitsmise tagatiseks pantvange.²¹⁹ Muidugi

²¹³ Riis, *Ostseeimperium*, lk 38

²¹⁴ Stoob, Hanz. *Die Hanse*. Wiesbaden, 2003, lk 51–52; Leciejewicz, *Die Stammerburgen*, lk 172–174

²¹⁵ Lutteroth, *Der Geisel*, lk 197

²¹⁶ Leciejewicz, Lech. Die sozialen und politischen Voraussetzungen des Glaubenswechsels in Pommern. – in: Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts. Internationale Fachkonferenz der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Verbindung mit der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Kiel, 18.-25. September 1994. Band 2. Stuttgart, 1998, 163–176, siin lk 167–168

²¹⁷ Saxo, 14.27.1, 14.30.9

²¹⁸ Blomkvist, *Discovery*, lk 135–136

²¹⁹ Erineva majandusliku baasi ja struktuuridega Läänemere ühiskondade ning nende vallutajatega suhtlemise kohta, vt ka Blomkvist, *Culture clash or compromise?*, lk 31–32

kogusid taanlased sõjaretkede käigus ka andamit, aga vähemasti Wolgasti puhul kinnitasid garandid eeskätt laevaomanike valmisolekut kuningat teenida.

Keskajal polnud kuigi haruldane nõuda pantvange linnade erinevailt sotsiaalsetelt kihtidelt,²²⁰ aga paistab, et taanlased ei näinud tarvidust vendi keskuste laiemat elanikkonda kammitseda. Rahvarohke linna kümne või sadade garantide meritisi Taani toimetamine oleks olnud tülikas ja usutavasti polnud selle järele ka suurt tarvidust. Vähemasti Stettinis sõltus ülikute positsioon sellest, kui suuri inimhulki nad kas hõimusedemete või klienteelsuhete abil enda mõjuvõimu alla koguda suutsid²²¹ – selliseid koonuselisi ühendusi oli järelikult nende tipu kontrollimise läbi kerge mõjutada. Usutavasti toimis sarnane ühiskonnakorraldus Wolgastiski – arvatavasti mõjutasid seal pantvange andnud tosin prestiižset suurnikku kas kaudsemal või otsesemal moel valdavat osa kaaslinlasi. Võimsad Stettini magnaadid nagu Domelav, kelle kaaskond (*familia*) koosnes 500 inimesest, või Wizsak, kes oma „sõprade ja sugulaste“ toel linnaelus domineeris ning kellele kuulus kuus laeva,²²² andsid kindlasti kuningas Valdemarile pantvange. Isegi kui sarnased debitorid ei moodustanud konkreetset võimuorganit, suutis monarh seega väheste garantide abil suuri kogukondasid mõjutada.

Veidi on teavet ka Peene jõel asunud Demmini pantvangide kohta. Saksimaa hertsog Heinrich Lõvi sooritas sinna (võib-olla koos Brandenburgi markkrahvi Ottoga²²³) 1177. aastal sõjaretket ja kuigi linn isegi pika piiramise järel ei alistunud, nõustusid elanikud lõpuks andamit tasuma, lubasid edaspidi sakside maid mitte rüüstada ning andsid kokkuleppe tagatiseks pantvange.²²⁴ Kuigi antud sündmuste kirjeldused ei maini debitore, oli usutavasti tegu kohaliku poliitikat juhtinud ülikonnaga.²²⁵ Millisesse staatusesse Demmini hertsogi suhtes jäi, on ebaselge – usutavasti tagas Heinrich, et sealsed ljuutitšid tema poliitilistele plaanidele risti vastupidiselt ei käitu ning kindlustas kogukonna toetuse oma sõjaretkedele idas.²²⁶ Kõigi vendi linnade pantvange puhul oli ühine faktor rüüstamisest hoidumise lubadus – eriti Valdemarile oli selle

²²⁰ Kosto, Hostages and the habit of representation, lk 185

²²¹ Stoob, Hanse, lk 71

²²² Leciejewicz, Glaubenswechsels, lk 171

²²³ Otto viibis teistel andmetel sel ajal hoopis Itaalias. Kui ta siiski retkel osales on aga pantvangidega seoses huvipakkuv nende hilisem jagamine hertsogi ja markkrahvi vahel, kelle vahetõttu polnud alati kõige soojem – kui Heinrich osad garandid Ottol loovutas, oleks see suhteid parandanud. Retke ja vürstide kohta vt Bollnow, Kampf um Vorpommern, lk 55–60; pantvangide jaotamisest, Lavelle, The use and abuse of hostages, lk 18

²²⁴ ACS, II.4; Annales pegavienses – in: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio) 16. Toim. Pertz, Georg Heinrich. Hannover, 1859, lk 261 – ainult viimane toob ära Otto osaluse. Vt ka Riis, Ostseeimperium, lk 41

²²⁵ Zaroff, The Origins, lk 215–216

²²⁶ Sarnase ebamäärase sõltuvuse kinnituseks sundis Heinrich Lõvi ka taanlaste linnasid 1150. aastatel pantvange andma, kui ta Taani dünastia kodusõjalikesse võimuvõitlustesse sekkus: HCS, I.85

saavutamine ka konkreetne eesmärk.²²⁷ Asulad jäid Pommeri vürstide härruste osaks,²²⁸ kuid garandid tagasid, et üpris sõltumatud kohalikud kogukonnad peavad sakside ja taanlastega rahu ning tasuvad kaugetele isandatele teatavat maksu.

2.3 Pantvangid ja Saksi-Taani ekspansioon

1147. aasta ristiretk tõi otsekohese selgusega Läänemere äärde kõrgkeskaegse püha sõja ideed ning haaras regiooni uskmatute vastu peetud universaalse võitluse paradigmasse. Kirik seadis Vendimaal eesmärgiks paganliku kultuuri hävitamise ja kristliku ühiskonnakorra rajamise,²²⁹ mistõttu ilmnis Läänemere rajamaa eliidi suhetes üha teravam ideoloogiline konfrontatsioon. Taani allikates kujundati vendid stereotüüpseteks väärusulisteks antagonistideks ja ristsõdade õigustatud sihtmärgiks²³⁰ ning ka sakside silmis polnud nad mitte ainult jumalatud – ja seega väljapool kristlikku rahukooslust – vaid neile omistati lisaks loomupärast metsikust ja julmust (*furor*), mille taltsutamise vajadus legitimeeris isegi ristitud hõimude alistamise.²³¹ Kõigele vaatamata säilisid siiski kultuuriülesed sidemed: paganast Obodriitia vürsti Nikloti ja kristliku Holsteini krahvi Adolf II läbisaamine oli näiteks sõbralik.²³² Sestap on küsitav, kas pantvange koheldi pigem imagoloogilisi eelarvamusi või praktilisi suhteid silmas pidades?

Vendi vürstid olid saksi ja taani valitsejatele pantvange andnud ka enne 1147. aasta ristiretke: taanlased nõudsid obodriitidelt juba 9. sajandil garante²³³ ning Pommeri vürst Vartislav veetis 12. sajandi alguses osa elust Saksamaal pantvangistuses.²³⁴ 1160.-80. aastatel, kui *Reichi* ja Skandinaavia võimukandjate ekspansioon Vendimaal palju jõulisemaks muutus, nõudsid nad garante aga üha sagedamini. Pantvangid ei kinnistanud ainult Taani kuninga ja Saksi hertsogi vallutusi, vaid figureerisid ka ilmaliku poliitikaga põimunud kiriklikus rivaliteedis sakside Hamburg-Bremeni ja taanlaste Lundi peapiiskopkondade (ning Roskilde piiskopkonna) vahel, mis pretendeerisid vaimulikule ülemvõimule Vendimaal. Küllap olid nad mõjuvahendina taas tähtsamad taanlaste jaoks, kuna saksi misjonitöö oli 12. sajandi keskel edukam ja 1159. aastal

²²⁷ Bollnow, *Der Kampf um Vorpommern*, lk 61–62

²²⁸ Nende härruste arengu kohta vt: Ruchhöft, *Vom slawisches Stammesgebiet*, lk 174–177

²²⁹ Taylor, Pegatha Jean. *Moral Agency in Crusade and Colonization: Anselm of Havelberg and the Wendish Crusade of 1147.* – in: *The international history review* vol. 22 (2000), lk 757–784, siin lk 757–758; Kamp, *Wendenkreuzzug*, lk 126–133; arutlust väidetava „ristimine või surm“ proklomatsiooni üle vt: Lotter, *Die Konzeption*, lk 27–30; vrd Phillips, *The Second Crusade*, lk 236–239

²³⁰ Damgaard-Sørensen, *Danes and Wends*, lk 180–182

²³¹ Fraesdorff, *Der barbarische Norden*, lk 319–354, eriti lk 334–338; Kaljundi, *Barbarians*, lk 74–81

²³² Zaroff, *Perception*, lk 92; taani-vendi rahumeelsete sidemete kohta vt nt: Lübke, *Beziehungen*, lk 32–33

²³³ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 55; sündmuste tausta kohta vt: Lübke, *Beziehungen*, lk 24–26

²³⁴ Kahl, *Die Entwicklung des Bistums Brandenburg*, lk 588

kinnitas paavst Hamburg-Bremeni peapiiskopkonna õigused territooriumil kuni Peeneni, mis tähendas, et näiteks Lundi vanad nõudmised Rügenile olid edaspidi suurema kaaluta.²³⁵

2.3.1 Pantvangid ladinakristliku kultuuri rajamaal

Pole küll kindel, kuivõrd oli vallutajate üleolek vendide suhtes autorite poolt konstrueeritud, aga piiskop Absalon olevat igatahes tundnud end alandatuna, kui rügenlaste saadik Dombur temalt pantvange nõudis, sest Saxo kinnitusele olnud need „ruugid, kes taanlastele mitte ainult pantvange, vaid ka raha /.../ toimetanud olid, samas kui taanlased ei mäleta, et nad kunagi oleks pidanud sellist sorti andamit ruugidele saatma.“²³⁶ Kahtlemata soovis kroonik rõhutada Taani kuninga õigusi Rügenile, aga tõenäoliselt pidas ka Absalon ise siiski Domburi käitumist häbematuks – eriti kuna pantvangide nõudmine oli alati võimužest.²³⁷ Võrdsete partneritena võisid garante teineteisele loovutada üheväärilised katoliiklikud vürstid – või isegi kristlased ja muslimid²³⁸ – kuid antud puhul tähendanuks kahepoolne pantvangide andmine, et Taani ja ristiusk alandab end ruugide ja nende primitiivse paganluse ees.

Teadaolevalt ei andnud vallutajad kunagi vendidele pantvange, aga edukas samm-sammuline edasitung tõi seevastu taanlaste ja sakside kätte kümneid slaavi garante. Sealjuures pakub pantvangistuse praktikate kohta põnevat teavet üks episood Obodriitiast, mille Saksi hertsogi Heinrich Lõvi 1150. aastatel vallutas, aga kus 1160. aastate alguses tõusid tema võimu vastu üles kaks kohalikku vürsti – vennad Vartislav ja Pribislav. Esimese neist alistas ja vangistas Heinrich kiiresti ning nõudis seejärel tema velilt rahu tagamiseks pantvange. Viimane teatas seepeale, et hertsog peaks käsitlema Vartislavi ja kinnivõetud vendi ülikuid tema garantidena, millega Heinrich ei nõustunud. Peagi jätkas Pribislav ka vaenutegevust ja Saksi hertsog vastas talle seepeale Vartislavi ülespoomisega.²³⁹ Kuigi antud puhul oli tegu vangi, mitte pantvangi hukkamisega, on need sündmused siiski mitmekülgsest huvipakkuvad.

Esiteks on omapärane Pribislavi ettepanek, et vendi vange peaks käsitlema pantvangidena: traditsiooniliselt oli alati valdav arusaam, et tegu on erinevate kategooriatega ning reeglina ei

²³⁵ Taylor, *Moral Agency*, lk 770–777; Lind *et al*, *Taani ristosõjad*, lk 42–44, 66–68, 85–86; Lotter, Friedrich. *Die Vorstellungen vom Heidenkrieg und Wendenmission bei Heinrich dem Löwen*. – in: Mohrmann, Wolf-Dieter, *Heinrich der Löwe*. Göttingen, 1980, lk 26–33

²³⁶ Saxo, 14.25.2

²³⁷ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 46

²³⁸ Kosto, *Hostages during the Crusades*, lk 13–14

²³⁹ HCS, I.93, I.100; nende sündmuste kohta vt ka Lotter, *Heinrich dem Löwen*, lk 34–40

tehtud ühest meelevaldselt teist.²⁴⁰ Heinrichil polnud ka põhjust võtta leppetagatisena vastu midagi, mis juba tema valduses oli. Arvestades pantvangistuse institutsiooni universaalsust ja ajalugu Vendimaal, pole usutav, et kultuurierinevustest tingituna toimus möödarääkimine: pigem ei oodanud ka Pribislav ise, et hertsog ettepanekuga nõustub. Kõnelusi pantvangide andmise üle kasutati keskajal vahel venitamistaktikana²⁴¹ ja Helmold ütleb, et „kuni nad neid asju sõnumikandjate vahendusel arutasid /.../ oli Slaavimaal rahu.“²⁴² Järelikult võis Pribislav sihilikult ebamõistlikke pakkumisi teha, et algsete tagasilöökide järel jõudu koguda. Vartislavi poomine vihjab seevastu võimalusele, et pantvangegi võis tabada kurb lõpp. Kui isegi kõrgest soost vendi vangide hukkamine toimus üpris kergekäeliselt, ei võinud ka garandid, kelle elud olid konkreetne tagatis lepetele, mida tihtipeale rikuti, end kuigi kindlalt tunda.

Heinrich Lõvi meetodid poliitiliseks enesekehtestamiseks, eriti Vendimaal, olidki jõulised,²⁴³ samas kui ainsal korral, mil kuningas Valdemar pantvangi tappa lubas, polnud tal Saxo sõnul kavatsust ähvardust teoks teha.²⁴⁴ Viimase intsidenti puhul oli aga garandiks taanlane: vende kujutati seevastu metslastena, keda tuli jõuga taltsutada – see oligi heade Taani monarhide ülesanne.²⁴⁵ Kultuuriülestes sõdades oli vaenlase alama olendina kujutamine sagedane vahend vägivalda õigustamiseks²⁴⁶ ja Vendimaal leidis aset veretöid,²⁴⁷ mille kõrval pantvangide igati õiguspärane hukkamine polnuks silmapaistvalt jõhker. Ka kiriklikust vaatepunktist võis nende tapmine olla aktsepteeritav teguviis, kuna 12. sajandi katoliiklikes dogmades muutus vägivald üha legitiimsemaks vahendiks, millega hingeõnnistust inimesteni tuua.²⁴⁸ Kuna pantvange ei antud mitte ainult poliitilise lojaalsuse, vaid ka kristlikus rahukoosluses elamise tagatiseks, rikkusid vendid vastuhakke korraldades nii profaanseid kui sakraalseid leppeid ja neid kujutati apostaatidena.²⁴⁹ Garandid kohustusid aga alati deebitori üleastumiste eest oma elu hinnaga vastutama ja kui neid seetõttu nagunii hukati, oli tapmine märksa vastuvõetavam, kui seeläbi sai kuidagi usutaganejaid taas kiriku rüppe sundida ja kristlikku rahu taastada.

²⁴⁰ Kintzinger, Geiseln und Gefangene, lk 49

²⁴¹ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 47

²⁴² HCS, I.93

²⁴³ Lotter, Heinrich dem Löwen, lk 17–18, 37–38

²⁴⁴ Saxo, 14.26.12

²⁴⁵ Jensen, Janus Møller. Sclavorum expugnator: conquest, crusade, and Danish royal ideology in the twelfth century. – in: Crusades 2 (2003), lk 55–81, siin lk 76–79; Damgaard-Sørensen, Danes and Wends, lk 185

²⁴⁶ Prestwich, Transcultural warfare, lk 46–47

²⁴⁷ Jensen, The Blue Baltic border of Denmark, lk 185; vt ka Strickland, Rules of War, lk 116–117

²⁴⁸ Taylor, Moral Agency, lk 771

²⁴⁹ Janson, What made the pagans pagans?, lk 17–19; Urban, Wendish Princes, lk 228

Samas ei tohi unustada, et saksidele ja taanlastele olid Vendimaa rahvad ammusid tuttavad.²⁵⁰ Kui Püha Maa risticõdades, kuhu eurooplased sukeldusid äkilisel ja dramaatilisel moel, esines 12. sajandil juhtumeid, kus pantvangide verd valati kultuurilise vääritimõistmise tõttu,²⁵¹ siis tuttavlikul Vendimaal seda usutavasti ette ei tulnud. Regioon lõimus risticõdade tulemusena kiiresti katoliikliku maailmaga, ning pantvangid soodustasid kindlasti akulturatsiooni ja propageerisid vast ka ladinakristlikku eluviisi, millega nad Saksamaal või Taanis harjusid.²⁵² Sealjuures oli mõistetav ühekorraga arvukate garantide nõudmine, kuna üksi võõrsil viibinud inimesed võisid koju naastes muutuda paariateks. 11. sajandi lõpul tajusid šotlased Inglismaa kuningale loovutatud ülikuid näiteks hiljem normannidena²⁵³ ning pantvangina Lüneburgi kloostri õppinud obodriitide vürst Gottschalk (Heinrich Nakonidi isa) kukutati ja tapeti võib-olla seepärast, et vendide silmis oli ta saksapärase kristlane.²⁵⁴ Kui uue usu ning võimuhete keskkonnaga harjus suur osa kohalikust aristokraatiast, oli kultuurivaetus hõlpsam.

Ristiusustamise vaatepunktist võis pantvangidel olla ka kitsamalt kiriklik funktsioon: neid sai koolitada vaimulikeks, kes rahuldaks Vendimaal taastatud piiskopkondades tekkinud vajadust klerikute järgi. Kuigi diötseeside prelaadid pärinesid *Reichist* või Taanist,²⁵⁵ võisid endistest garantidest kindlasti saada näiteks kihelkonnapreestrid, aga usutavasti isegi kanoonikud – eriti kuna pantvange tajuti ka auväärsete isikutena.²⁵⁶ 12. sajandi lõpul saavutasid mõned vendid ühtlasi kodumaa kirikuhierarhias ka väga kõrgeid positsioone, tõustes näiteks 1191. aastal Schwerini piiskopitoole.²⁵⁷ Pole küll kinnitust, et mõni prominentne jumalasulane oli varem pantvang, aga arvestades Absaloni silmapaistvat rolli ristiretkede korraldamisel,²⁵⁸ võisid osad garandid sattuda tema hoole alla ja saada vaimuliku hariduse. Taani kirikus koolitatud slaavi klerus oli kindlasti ka tõhus kaitse saksi mõjude laienemise vastu Vendimaal.

²⁵⁰ Damgaard-Sørensen, Danes and Wends, lk 176–180; Lübke, Beziehungen, lk 30–34

²⁵¹ Kosto, Hostages during the Crusades, lk 22, 29–30

²⁵² Selliste olukordade näidete ja teoreetiliste aluste tarvis vt: Fierro, Hostages and Dangers, lk 74, 77–79; Blomkvist, Culture clash or compromise?, lk 23–24

²⁵³ Parks, Living pledges, lk 56–57

²⁵⁴ Kahl, Heidnisches Wendentum, lk 191, 211

²⁵⁵ Taylor, Moral Agency, lk 773–780; vt ka Lotter, Heinrich dem Löwen, lk 26–27; 30

²⁵⁶ Smail, The giving of hostages, lk 83

²⁵⁷ Urban, Wendish Princes, lk 229–231

²⁵⁸ Lund, Niels. A bishop in arms. – in: Friis-Jensen, Karsten. Archbishop Absalon of Lund and his world. Roskilde, 2000, lk 9–19, siin lk 9–10

2.3.2 Pantvangid ja võimusuhted

Taani ja Saksi valitsejate praktika nõuda vendidelt alati pantvangideks suurt hulka inimesi, mitte konkreetseid indiviide, torkab ristsõdade käsitlustes selgesti silma. Helmoldi, Saxo ja Arnoldi kroonikates ning Knytlingite saagas esinevates 26 kirjelduses on mõne loovutatu isik ära toodud vaid ühel korral. Nimelt andis Arnoldi sõnade kohaselt obodriidi *kneside* võimupärija, Mecklenburgi vürst²⁵⁹ Heinrich Borwin 1180. aastate alguses enda nimeliselt mainimata poja pantvangiks kuningas Knud VI,²⁶⁰ kes pärast Valdemar I surma Taani troonile tõusnud oli. Siinkohalgi polnud aga tegu ainsa loovutatud leppegarandiga, vaid üksiku esiletõstetuga tervenisti 24 seast. Skandinaavia valitsejad piirdusid omavahelises suhtluses seevastu väheste pantvangide andmisega – tüüpiliselt ühe või paari isikuga: näiteks saatis Valdemar I leppetagatisena Norra kuninga juurde piiskop Absaloni venna.²⁶¹

Arvukate garantide nõudmine polnud aga seotud Vendimaa eripäradega, vaid tõsiasjaga, et valitsuskeskustega kehvasti lõimunud piirkondades,²⁶² millega läbikäimiseks reglementeeritud suhtlustavad puudusid, sooviti garante kõigi mõjusate isikute käest. Norra kuningas Øystein II sooritas näiteks 12. sajandi keskel retke Taani piiri lähedal asuvasse Vikenisse, kus ta kõigilt kohalikelt bondidelt pantvange nõudis.²⁶³ Nagu Vendimaagi, oli see monarhi võimukeskustest eemal asuv provints, mida tuli valitsejaga tihedalt siduda. Keiser suhtus 10. sajandil Taanisse samal kombel, kui käskis *Reichi* saata kaksteist taanlaste kuningale lähedaste meeste poega²⁶⁴ ning ka kroonivõimu tugevdanud Valdmarr I nõudis siiski pantvange isegi Skåne elanikelt.²⁶⁵ Uue valitsuskorra põlistamine Läänemere lõunarannikul hõivatud maadel nõudis kapitaalset sidet laiemal ülikonnaga ning antud praktika erines oluliselt Põhjala ja *Reichi* poliitüksuste juhtide normatiivsetest suhtlustavadest.

²⁵⁹ Obodriitide alade ja Mecklenburgi ajaloo kohta vt: Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 163–165

²⁶⁰ ACS, III.4

²⁶¹ Heimskringla, XVI.29; lisaks loovutas näiteks enne Valdemar I võimuletulekut Taani trooni pärast võidelnud Knud oma rivaalile Sveinile pantvangiks Lundi peapiiskopi Eskili, hiljem andsid vastased teineteisele kumbki garandiks ühe olulise üliku: Knytlinga saga, Ch 108

²⁶² Väidetavalt selliseid pantvange andnud piirkondasid tähistanud muinasrootsikeelse sõna *gislalagh* kohta vt Tarvel, Enn. Die Gauinstitution in Estland am Anfang des 13. Jahrhunderts. – in: Blomkvist, Nils (toim.). Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 – 1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th - 9th, 1996. Visby, 1998, lk 192–199, siin lk 192–193

²⁶³ Heimskringla, XIV.19

²⁶⁴ Sven Aggesen, Works, Ch 5

²⁶⁵ Saxo, 15.4.30

Arvukate pantvangide nõudmine oli seega tarvilik, et tuua valitseja autoriteet kõigi alamateni, aga ka konkreetsete kohustuste täitmise tagamiseks. Kui Valdermar I nõudis Rügeni ülikute käest 40 garanti,²⁶⁶ sidus see otseselt monarhiga rohkem pealikke kui saare vürsti, kes tema vasalliks sai. Kuningas kindlustas seega, et laiem eliit teadis edaspidi, kellele nad andamit ja teenistust võlgnesid – see mõjutas neid ka tajuma endid Taani osana. Eeskätt tagas kuningas arvatavasti rügenlaste laevade osalemise oma sõjaretkedes: hiljem seilas koos taanlastega 60 ruugide alust.²⁶⁷ Ka Wolgasti ja Stettini suurnikelt nõutud garandid kinnitasid nende mereväe teenistusvalmidust. Seega oli pantvangistus oluline, et tihendada uute alamate sidet härruse institutsioonidega, millede seas oligi Taani kuninga jaoks esmatähtis just laevastik – monarhi võimu üks peamisi alustalasid, mille kokkukutsumist reguleerisid ranged reeglid.²⁶⁸ Vendimaa valduste puhul võis aga mereväe usaldusväärsus suuresti rajaneda pantvangide sunnil.

Pantvangidel oli ühtlasi veel tähtsaid rituaalseid rakendusi: nende presenteerimine vallutajate kodumaal suurendas näiteks võidukate valitsejate aupaistet. Selles valdkonnas oli enda ristisõjategevuse demonstreerimine eeskätt tähtis Taani monarhidele, eriti Valdemar I, kes korraldas pärast Rügeni saare vallutamist suurejoonelisi tseremooniaid. Need teenisid eeskätt krooni võimupositsiooni tugevdamise eesmärki ning toetasid ristiusu ideaale ja sümboolikat ära kasutades kuningadünastia autoriteeti. Näiteks kanoniseeriti Valdemari isa, Knud Lavard, ning valitsejat ennast esitleti sisuliselt ideaalse kristliku kuningana ja ristiusu eestvõitlejana, kes ohtliku slaavi paganluse välja juuris ning Taani rahu tõi.²⁶⁹ Selliste sündmuste juures on ühtlasi raske kujutleda elavamat tõestust Valdemari vägitegudele Vendimaal, kui seda olid ruugide loovutatud pantvangid.

Loomulikult polnud tegelikult tegu mingi hävitusliku sõjaga ja vendide allaheitmine tähendas peamiselt nende sidumist uute isandatega. Sellegi juures oli pantvangidel rituaalne ülesanne: nagu vanded, abielud või pidusöömingud, talitlesid nad nimelt vahendina, mis löid usaldust ja ühtsust²⁷⁰ – garandid tugevdasid gruppidentiteeti, millel rajanes keskaegne riiklus. Kuigi neid loovutati alistumise tagatiseks, polnud tegu deebitori mingisuguse alandamisega: pantvangid sanktsioneerisid uue poliitilise kogukonna loomist, kus kehtisid nõudmised nii alluvatele kui

²⁶⁶ Saxo, 14.39.25

²⁶⁷ Lund, A Bishop in Arms, lk 13

²⁶⁸ Taani merejõudude ja *leding*-korralduse kohta vt: Jensen, Kurt Villads. Sacralization of the Landscape: Converting Trees and Measuring Land in the Danish Crusades against the Wends. – in: Murray, Alan V. (toim.). The clash of cultures on the medieval Baltic frontier. Farnham, 2009, lk 141–150, siin lk 149–150

²⁶⁹ Jensen, Sclavorum expugnator, lk 62–68; Jensen, Sacralization, lk 147–148; vt ka: Phelpstead, Christian Themes, lk 165–175

²⁷⁰ Althoff, Friends, family and followers, lk 15–16

valitsejale.²⁷¹ Vendi ülik, kelle poeg kasvas üles ja sai haridust uue maahärra kaaskonnas,²⁷² tundis paratamatult tugevat seost enda isandaga ja järelikul punusid pantvangid keskaegsetes isiklikele suhetele tuginevates protoriikides stabiilseid võimuvõrgustikke.

Lisaks võis kontroll pantvangide andmise üle pakkuda näiteks Mecklenburgi või Pommeri vürstidele – kes oma võimkonnas kümnete garantide loovutamist korraldasid²⁷³ – väljavaateid isiklike huvide edendamiseks. Esiteks tugevdas pantvangide andmine valitseja autoriteeti, sest *knes* astus rituaali käigus üles kogu eliidi (*resp.* poliitilise kogukonna) esindajana.²⁷⁴ Teiseks avanes vürstidel võimalus ülikuid, keda nad ohtlikena tajusid, kas nõrgestada – saates minema nende pärija – või lausa suurnikest vabaneda, andes neid endid garantideks.²⁷⁵ Kolmandaks said vendid pantvangide andmise läbi mõjutada suhteid uute isandatega. Nimelt on rõhutatud, et leppegarandid sarnanesid teatavas mõttes kinkidele – eriti kuna neid loovutati formaalselt vabatahtlikult.²⁷⁶ Keskaegses maailmapildis olid kingitused aga sügavalt ritualiseeritud ning tekitasid maagilise sideme andja ja vastuvõtja vahele, mis nõudis viimaselt ka vastutasu.²⁷⁷ Seega võisid vendi vürstid pantvange loovutades muuta vallutajad omamoodi tänuvõlglasteks ja neilt väärikat kohtlemist oodata.

Selliste vastastikuste ja ritualiseeritud suhete keskkonnas ei näi tõenäoline, et pantvange tihti väärkoheldi või hukati. Muidugi võiks tõlgendada näiteks kuningas Valdemari sagedast tava Rügenilt garante nõuda tapetute asemele uute, juba selgemas surmaohus – *ergo* tõhusamate – pantvangide hankimisena, aga sellele ei leidu veenvat kinnitust. Kuigi vendide kuvand õhutas nende ohjeldamiseks karmi rusikaõiguse rakendamist, toonitas piiskop Absalon – sealjuures keset Rügeni alistamise tormilisi sündmusi – et slaavlastega sõlmitud leppeid peab austama ja sobimuste ülesütlemise korral tuleb ka pantvangid partnerile tervetena tagastada.²⁷⁸ Garantide tapmine ei andnud lisaks praktilises mõttes kasu – nagu ilmnes juba Heinrich Nakonidi ja ruugide näitest. Kindlasti ei taastanud valitseja seeläbi võimu allumatute sõltlaste üle ning hukkamisi ei saanud efektselt presenteerida – mis näis tihti oluline olevat²⁷⁹ – kui pantvangid

²⁷¹ Gurevitš, Keskaja inimese maailmapilt, lk 144–154; kui vendid olid Taani härrusesse lõimitud, muutus nende kuvand ka näiteks mõneti positiivsemaks: Damgaard-Sørensen, Danes and Wends, lk 185

²⁷² Noorte pantvangide kasvatamise kohta vt: Parks, Living pledges, lk 221–247

²⁷³ ACS, III.4; Knytlinga saga, Ch 120, 126, 129; Saxo, lk 14.43.4

²⁷⁴ Kosto, Hostages and the habit of representation, lk 191–192

²⁷⁵ Kintzinger, Geiseln und Gefangene, lk 50

²⁷⁶ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 5

²⁷⁷ Gurevitš, Keskaja inimese maailmapilt, lk 171–172

²⁷⁸ Saxo 14.39.27

²⁷⁹ Kuningas Valdemar esitas igatahes selliseid kavatsusi muudel puhkudel dramaatiliselt (Saxo, 14.26.12) ning ka Preisimaal toimus sealsete pantvangide poomine demonstratiivselt: CTP, III.119

kaugel Taanis või Saksamaal viibisid. Teatavaks alternatiiviks võis samas olla nende orjaks müümine, nagu taanlaste kätte sattunud vendidega sageli juhtunud olevat.²⁸⁰

2.3.3 Pantvangid keset poliitilisi arenguid

Kuningas Valdemari esimese, 1157. aasta retke ajal, mille tulemusena Domburi vahendusel rügenlastelt pantvange nõuti, ei toimunud saare tihedat sidumist Taaniga. Näib, et ruugid ei loovutanud garanteeritud alistumise kinnituseks, kui sõjategevusest hoidumise ja ka koostöö tagatiseks. Pantvangidega oli tavaline kinnitada *ad hoc* ühistegevust „loomulike vaenlaste“ või „tõrksate liitlaste“ vahel²⁸¹ ning Saxo ütleb, et 1162. aastal asus Taani kuningas Wolgasti vastu retkele liidus rügenlastega.²⁸² Hegemooniataotlus pantvangistusega siiski kaasnes ning vastusena Valdemari tegevusele sundis Heinrich Lõvi peagi ruuge ka endale pantvange andma, pidades saart oma misjonipiirkonda ning võimufääri kuuluvaks. Kuningas ja hertsog süüdistasid seejärel vastamisi teineteist Rügenilt õigusevastaselt garantide nõudmises ning korraldasid samaaegselt uusi sõjaretki, mille käigus hangiti veel pantvange – kindlustati oma positsioone – nii et lõpuks lahvas tõsine tüli.²⁸³

Kui 1163. aastal puhkes obodriidi vürstide Vartislavi ja Pribislavi ülestõus, sõlmisid Heinrich ja Valdemar siiski taas liidu.²⁸⁴ Sealjuures jäid Rügenilt võetud pantvangid mõlema osapoole kätte: kui kumbki oleks järele andnud ja garantid loovutanud, poleks vähemasti võitjapoole kroonik seda kindlasti mainimata jätnud. Mõlemad leerid kasutasid seega enne 1168. aastat pantvange oma võimu projitseerimiseks Rügeni üle, kuigi *de facto* ei langenud saar kellegi valitsemise alla. Mujal, nagu Wolgastis või Demminis, suutsid taanlased ja saksid mõjusfääre jagada, kuid taotlusest (*resp.* pantvangidest) rikkale Rügenile ei mällanud kumbki loobuda. Seda mõistsid ka ruugid, kes üritasid võõrjõude teineteise vastu välja mängida: näiteks lootsid nad 1166. aasta Taani kuninga retke ajal Saksi hertsogi abile.²⁸⁵ Mõlema leeri pantvangidega kinnitatud liitlastena oli neil muidugi ka teatav õigustus toetust oodata.

1168. aastal otsustas Valdemar aga Arkona hävitada – vast just ruugide laveeriva poliitika lõpetamiseks – ja tõsta preestrite asemel võimule vürstidünastia, mis võttis vastu ristiusu,

²⁸⁰ Damgaard-Sørensen, Danes and Wends, lk 175; vt ka Gillingham, Enslavement, lk 248

²⁸¹ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 81

²⁸² Saxo, Gesta 14.27.1

²⁸³ Knytlinga saga, Ch 120

²⁸⁴ Riis, Ostseeimperium, lk 25–26

²⁸⁵ Saxo, 14.32.6

andis kuningale vasallivande võimaldas saare kristianiseerida ja Taaniga siduda. Täpselt sama eesmärki teenisid ka 40 nõutud pantvangi,²⁸⁶ kes erinevalt varasematest üksikutest garantidest ei taganud koostöö tegemise lubadust, vaid tähistasid Rügeni täielikku alistumist. See rikkus aga 1166. aastal sõlmitud Taani kuninga ja Saksi hertsogi lepet, mille kohaselt pidid – vähemasti Helmoldi sõnul – valitsejad omavahel jagama kogu saagi, mida nad Vendimaal koguvad.²⁸⁷ Pantvangid olid seega teatud mõttes varandus, nagu hõbe või karusnahad. Heinrich reageeris monarhi tegevusele jõuliselt ja käskis oma vendi alamatel kolme aasta vältel Taanit rüüstada, sundimaks Valdemari pantvange ja rikkusi (just sellises järjekorras) välja andma, kuni kuningas talle 1171. aastal pooled garandid ja varanduse loovutas.²⁸⁸

Usutavasti tõrkus kuningas pantvangidest loobumast, kuni Rügen polnud vääramatult Taaniga seotud: saare alluvuse põlistamise ja vallutuse legitimiseerimisega tegeles Valdemar sel ajal aktiivselt.²⁸⁹ Absaloni silmatorkavalt innukas kristianiseerimistöö pärast Arkona hävitamist rakendas samuti pantvange, et Rügenit Roskilde piiskopkonnaga liita: ruugid andsid nimelt garante kinnituseks, et nende usutalitused järgivad tulevikus Taani kiriklikke kombeid.²⁹⁰ Kuninga ja hertsogi kohtumine Eideri jõel 1171. aastal kujutab endast aga ilmekat näidet, kuidas pantvangid olid teatud mõttes materialiseerunud võim. Rügenlaste poolt loovutatud lappegarantide – kindlasti väga piduliku – üleandmise järel valitseski Heinrich ühtäkki osa saarest ning ruugid tasusid uuele isandale koheselt ka andamit.²⁹¹

Samal ajal olid Pommeri vürstid liidusuhetes nii taanlaste kui saksidega ja kohandasid oma lojaalsust vastavalt poliitilisele olukorrale.²⁹² 1160. aastatel said neist Taani kuninga vasallid – pigem liitlased,²⁹³ kes andsid ka pantvange üksnes isikliku ustavuse tagatiseks. Kui Kazimir 1164. aastal Wolgasti Valdemarilt läänina vastu võttis, loovutas ta truuduse tagatiseks näiteks ainult personaalselt olulisi lähikondlasi.²⁹⁴ Nii kinnitati eeskätt valitsejate koostööd: näiteks on spekulieritud, et Pommeri vürst võis kasutada Taani kuninga hajusat võimu Odra linnades puhvrina Heinrich Lõvi pealetungi vastu.²⁹⁵ Rügeni vallutamise järel taanlaste ekspansioon

²⁸⁶ Saxo, 14.39.25

²⁸⁷ HCS, II.102

²⁸⁸ HCS, II.109, II.110; vt ka Lotter, Conquest, lk 300

²⁸⁹ Jensen, Sclavorum expugnator, lk 67–76

²⁹⁰ Saxo, 14.39.25; selle kohta vt rohkem: Jensen, Sacralization, lk 142–147

²⁹¹ HCS, II.110

²⁹² Bollnow, Kampf um Vorpommern, lk 56

²⁹³ Althoff, Friends, family and followers, lk 102–106

²⁹⁴ Knytlinga saga, Ch 120

²⁹⁵ Riis, Ostseeimperium, lk 24–25

aga ei peatunud ja seetõttu sai pantvangistuse praktikates tavaliseks teistsugune lähenemine: kogu pomraani ülikonna käest garantide nõudmine, mis läbi üritati regiooni üha enam Taani kuningriigiga lõimida. Kui piiskop Absalon ja kuningas Valdemari poeg, tulevane Knud VI, 1178. aastal Pommerit rüüstasid, ei andnud vürstid Kazimir ja Bugislav pantvange enam mitte ainult enda kaaskonnast, vaid kõigilt oma maadelt.²⁹⁶

Liidusuhted asendusid seega territooriumi integreerimisega ja küllap leidis aset oluline hüpe loovutatud garantide arvus: sarnaselt Rügenil toimunule, kus ruugid andsid 1150. aastate lõpul rahu kinnituseks ja liidu tagamiseks neli pantvangi, 1168. aastal alistudes aga 40. Sealjuures kadus *Reichi* sisepoliitika tulemusel taanlaste konkurents, kui keiser Friedrich I võttis isiklike tülüküsimuste tõttu 1180.-81. aastal tagasi kõik Heinrich Lõvi läänivaldused ja saksi aadli jõud Elbe-tagustel aladel rauges.²⁹⁷ Knud VI ja piiskop Absalon nõudsid aga samal ajal Vendimaalt hulganisti pantvange ja sidusid niiviisi slaavi ülikonna keisririigi asemel²⁹⁸ Taaniga mõlemas säilinud vendi härruses: Pommeris ja Mecklenburgis. Esimese *knes* Bugislav andis alistudes garantideks „maa parimate meeste pojad“, viimase vürst Heinrich Borwin loovutas ühes oma järeltulijaga paari tosina suurniku võsud.²⁹⁹ Saxo jutustus kõigi Läänemere lõunakalda maade alistamisest Taani kuningale lõpebki kirjeldusega, kuidas Bugislav üle terve Pommeri kokku tulnud ülikute juureolekul Knudi ees põlvitab ja talle pantvange loovutab.³⁰⁰

²⁹⁶ Knytlinga saga, Ch 126

²⁹⁷ Bollnow, Kampf um Vorpommern, lk 62–63; Higounet, Deutsche Ostsiedlung, lk 80–81

²⁹⁸ Nendest aladest olid saanud keisririigi läänid: Lotter, Conquest, lk 295–301; Ruchhöft, Vom slawischen Stammesgebiet, lk 155–156; antud konflikti kohta vt veel: Jensen, The Blue Baltic Border, lk 179

²⁹⁹ Knytlinga saga, Ch 129; ACS, III.4

³⁰⁰ Saxo, 16.8.8

3. Pantvangid Liivimaal

Ajal, mil veel toimus vendide kristianiseerimine ja vallutamine, kasvas Taani ja Saksi kiriku ning võimukandjate huvi ka Läänemere idakalda maade vastu. Seda piirkonda asustasid balti ja läänemeresoome hõimud, kellega teistel Põhjala rahvastel oli kaubanduslikke ning sõjalisi kokkupuuteid olnud sajandeid. Saksid ja taanlased tundsid hästi Kuramaa poolsaare kuralasi, 12. sajandi lõpul algas misjonitöö nende idanaabritest liivlaste juures, kelle peamised elualad jäid Koiva jõe regiooni ja Väina alamjooksule. Riia lahest lõunas, Lielupe ja selle lisajõgede valgalas, asusid semgalite võimkonnad. Neist ida suunas paiknesid seelide maad, viimastest põhja ja kirde pool elasid latgalid – viimastest hõimudest kuulus sealjuures osa Koknese ja Jersika õigeusklike vürstide võimu alla, kes Väina jõe keskjooksul domineerisid. Kaugemal põhjas, umbes praegusest eesti-läti keelepiirist kuni Soome laheni laiuvatel aladel, asusid eestlaste mitmed muinasmaakonnad.³⁰¹ (Vaata: Lisa 2)

Esmane ulatuslik algatus nende alade kristianiseerimiseks lähtus Taani kirikust ja 1171. aastal ilmus arvatavasti Lundi peapiiskopi taotlusel paavsti üleskutse ristisõjale Läänemere idakalda paganate vastu. Kohapealsete tugipunktide rajamine algas Väina jõe alamjooksul aga seoses Hamburg-Bremeni misjonäri Meinhardi tegevusega, kes pühitseti 1186. aastal esimeseks Liivimaa piiskopiks. Tema hilisem aujärjepärija Albert oli aktiivne poliitiline figuur, kelle ametiajal (1199-1229) alistati suurem osa tulevasest Liivimaast. Piiskop jutlustas toimekalt ristiretki, tema juhtimisel rajati sakslaste tähtsaim tugipunkt ja noore diötseesi uus keskus, Riia linn, ning asutati mõõgavendade vaimulik rüütliordu. Väina jõe alamjooksu regioonist laienes riialaste mõju kiiresti naaberaladele: 13. sajandi alguses sattusid vallutajate võimu alla liivlased, peagi ulatus uue kirikuprovintsi autoriteet ka latgalite ja seelide maadele.

1210.-20. aastatel anastati ning kristianiseeriti mõõgavendade ja ristisõdijate militaarjõule toetudes riialaste poolt eestlaste eluala lõunaosa, Põhja-Eesti aga vallutati ning ristiti Taani kuninga Valdemar II juhtimisel. Kuigi Riia pool ja taanlased tegutsesid vahel ühtse kristliku leerina, olid nad siiski konkurendid ja puhkes isegi veriseid konflikte. Võimualade jaotamine

³⁰¹ Mägi, Marika. Late prehistoric societies and burials in the Eastern Baltic. – in: *Archaeologia Baltica* 19 (2013), lk 177–194, eriti lk 180–185; Lang, Valter. Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartumaa, 2007, lk 266–284; Lettlands viele Völker: archäologie der Eisenzeit von Christi Geburt bis zum Jahr 1200: Katalog zum Ausstellung im Archäologischen Landesmuseum im Paulikloster, Brandenburg 12. Dezember 2008 bis 19. April 2009. Vljnd. Archäologisches Landesmuseum im Paulikloster Brandenburg. Brandenburg, 2008; Kivimäe, Jüri. 'Henricus' the Ethnographer. Reflections on Ethnicity in the Chronicle of Livonia. – in: Tamm, Marek. (toim.) *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier*. Farnham, 2011, lk 77–106, siin eeskätt lk 86–99

nõudis lausa Rooma sekkumist, kuid 1230. aastatel fikseeriti administratiivne struktuur, kus Liivimaa jaotati piiskoppide, ordu ning Taani kuninga valitsusaladeks. 13. sajandi teisel kolmandikul jätkasid sakslased Lätimaa balti hõimude alistamist, pidades samas konstanset võitlust leedulaste vastu. Viimaste purustav võit mõõgavendade üle 1236. aastal viis Liivimaa rüütelmunkade liitmiseni Saksa orduga. 1240.-50. aastatel hõivasid vallutajad ka Kuramaa ja Zemgale, kuid kohalike rahvaste puhutised vastuhakud kestsid 1290. aastateni.³⁰²

Liivimaa oli katoliiklike misjonäride ja võimukandjate jaoks kaugem paik, kui Elbe idakalda alad ja kohalikke rahvad nähti võõraste paganatena, kes olid ristiusu suhtes rohkem või vähem vaenulikud ja ohustasid noort kirikut. Vallutajate võim polnud Läänemere idakaldal kaugeltki kõigutamatu ning oht kaotada oma valduseid ja elusidki oli tihti ähvardav. Sestap julgestasid pantvangid võõraste maaisandate elu kohalike keskel, keda nähti küll igati reeturlikena, kuid kellega tuli arvestada, kui enda võimuala kindlustada sooviti.³⁰³ Kuna pantvangistus töötas tõhusalt ka väga erinevate kultuuride, näiteks Ida-Rooma keisrite ja stepihõimudest sküütide ning kumaanlaste (polovetside) suhete tihendamisel ja reguleerimisel,³⁰⁴ võisid garantid seega oluliselt toetada Liivimaa ladinakristlike härruste rajamist. Sellest, kuivõrd tähtis pantvangide nõudmine vallutajatele oli, annab aimu juba Henriku kroonika rõhuasetus: lepete tagatiseks loovutatud garandid figureerivad tekstis arvukate poliitiliste arengute juures, kokku 30 puhul – keskmiselt korra peatükis – ning sageli vägagi poleemilises kontekstis.

Kuna Henriku kirjatöö kujutab endast õigustust Riia kiriku võimupretensioonidele,³⁰⁵ viitab selles pantvangidele osutatud tähelepanu nende kesksele rollile Liivimaa uute härruste sünni juures. Allikates esineb kokku 32 pantvangide nõudmise kaasust, kuid neid oli kokku kindlasti rohkem – leidub näiteks teateid semgalitest garantide kohta, kelle loovutamist pole kusagil mainitud.³⁰⁶ Sealjuures on teine suur jutustav allikas, „Liivimaa vanem riimkroonika“ Henriku tööga võrreldes ebausaldusväärsem, kuna selles puudub juriidilist õigustust taotleva kirjutise üksikasjalisus. Mõnel puhul, kui Henrik kirjeldab pantvangide nõudmist, seda näiteks

³⁰² Selart, Anti *et al* (toim.) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu, 2012, lk 35–62; Kala, Tiina. The incorporation of the Northern Baltic Lands into the western Christian world – in: Murray, Alan V. (toim.) *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150-1500*. Aldershot, 2001, lk 3–20; vt ka Tamm, How to justify a crusade, eriti lk 434–445

³⁰³ Kaljundi, Barbarians, lk 93–98; 176–186; Blomkvist, Discovery, lk 97–119

³⁰⁴ Kosto, Hostages during the Crusades, lk 4–5; Rodriguez, Captivity and Diplomacy, lk 107

³⁰⁵ Selart, Anti. "Iam tunc..." The Political Context of the First Part of the Chronicle of Henry of Livonia. – in: Kooper, Erik S. (toim.) *The Medieval Chronicle V*. Amsterdam, 2008, lk 197–209, siin lk 204–205

³⁰⁶ LUB I, nr 120, 122, 125

riimkroonikas ei esine.³⁰⁷ 1230. aastatest alates on viimane aga peamine kirjeldus Liivimaa sündmustest ja nii ei pruugi ristisõja hilisemate kümnendite teated pantvangistusest olla kaugeltki täielikud. Allikmaterjali varieeruvuse tõttu teame kõige rohkem garantidest, keda Henrik kirjeldab seoses Eestimaa vallutamisega: pantvangide andmise juhtudest käsitlevad enam kui pooled, 17 kaasust, eestlasi, kaheksa balti hõime ja kuus liivlasi.³⁰⁸

3.1 Pantvangistuse rakendamine

Läänemere idakalda rahvaste kristianiseerimiseelset ühiskondlikku korraldust ja võimusuhteid on erinevatel perioodidel – suuresti ideoloogilistel kaalutlustel – kirjeldatud väga erinevalt³⁰⁹ ning ka tänapäeval ei valitse antud küsimuses kaugeltki konsensust. Ühest küljest on esitatud teooriaid, mis rõhutavad igati stratifitseerunud ühiskonna ning päriliku ja ulatusliku poliitilise pealikuvõimu olemasolu; teisalt vastanduvad neile ideedele seisukohad, mis toonitavad, et valitsejastatus oli ebakindel ning rajanes eeskätt isikuomadustel: rõhutatakse konkurentsi ja egalitaarsete traditsioonide rolli kohaliku elu korraldamises.³¹⁰ Üldjoontes on siiski ilmne, et võimu kontsentreeritus vähenes lõunast põhja poole liikudes ning läänemeresoome rahvaste poliitilised praktikad näivad enam toetuvat kollektiivsetele institutsioonidele, kui oli tavaline mitmetes balti hõimused koondanud vürstikesksetes võimkondades.³¹¹

Reeglina kinnitasid kohalikud võimukandjad pantvangide loovutamise konkreetset – kuigi tihti formaalset ja ebapüsivat – alistumist vallutajatele.³¹² Kontekst, milles garante nõuti, tegi aja jooksul samas loomulikult läbi muutusi: kui 1200. aastal pidid riialasi tõsiselt ähvardavad liivlased pantvangidega kinnitama, et nad noort ja haavatavat diötseesi ei ründa, siis kümme aastat hiljem polnud eestlaste võimkonnad tugevnenud Riia kirikule niivõrd ohtlikud vastased,

³⁰⁷ Vrd nt HCL, XIV.11 ja LVRK, vv 760–770

³⁰⁸ Lisaks nõudsid saarlased korra pantvange vallutajatelt (HCL, XXVI.3)

³⁰⁹ Selle kohta, peamiselt Eestimaa näitel, vt eeskätt: Ligi, Priit. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaajal. – in: Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Muinasaja teadus 3. Tallinn, 1995, lk 182–270, siin lk 184–191; ühtlasi ka: Mägi, Eesti ühiskond, lk 16–18

³¹⁰ Ligi, Ühiskondlikest oludest, lk 234–245; Mägi, Eesti ühiskond, lk 21–28. Vrd nt: Šnē, Andris. The Emergence of Livonia: The Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia during the Twelfth and Thirteenth Centuries. – in: Murray, Alan V. (toim.) The clash of cultures on the medieval Baltic frontier. Farnham, 2009, lk 53–72; vt veel ka: Lang, Valter. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – in: Lang, Valter (toim.). Keskus - Tagamaa - Ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Muinasaja teadus 11. Tallinn, Tartu, 2002, lk 125–168; ühtlasi ka: Uluots, Eestlaste lepingud võõrastega, lk 19–22

³¹¹ Moora, Harri; Ligi, Herbert. Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord XIII sajandi algul. – in: Meie rahvuskultuuri küsimusi. Eesti mõttelugu 47. Koost. Hando Runnel; Ann Marksoo. Tartu, 2002, 364–397, eriti lk 391–393; Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 63

³¹² Blumfeldt, Geiselschaft, lk 18–19

et julgeoleku tagamise vajadus oleks tingimata ette kirjutanud garantide nõudmist.³¹³ Siiski oli pantvangistus jätkuvalt tõhus vahend erinevate kogukondadega sõlmitud lepete kinnitamiseks, võimutaotluste manifesteerimiseks ja riialastes neofüütide suhtes usalduse tekitamiseks.

3.1.1 Suhtlus liivlastega

Liivimaa teine piiskop Berthold üritas 1198. aastal kohe Väina alamjooksule saabudes enda julgeolekut liivlastelt pantvangide nõudmisega kindlustada, aga kohalikud keeldusid ja prelaat hukkus puhkenud lahingus.³¹⁴ Tema mantlipärija Albert otsustas 1200. aastal rohkem kavalust rakendada ning vangistas nii väina- kui koivaliivlaste ülikud pettuse abil peosaali ja nõudis pantvange „Annolt ja Caupolt ja maavanemait [senioribus terra]“, kes loovutasid oma pojad: kokku umbes 30 poissi.³¹⁵ Terminit „seniores terrae“ on peetud üldnimetuseks pealike kohta, olenemata nende paiknemisest poliitilises hierarhias,³¹⁶ nii et võimsate suurnike kõrval, nagu Caupo, kelle sugukond kontrollis võib-olla kaht linnust,³¹⁷ andsid pantvange vast ka ülikud, kes olid kogukonnas mõjukad, aga ei valitsenud suuri võimkondi.³¹⁸ Vallutajad nõudsid igalt pealikult reeglina üht garanti – samal kombel käituti ka semgalite ja eestlaste puhul – ning poiste hulga alusel otsustades näib, et ülikuid, kes olid nii prominentsed, et pidusöögist osa võtta, leidis rohkem, kui on regioonis tuvastatud linnuseid:³¹⁹ nii et hulk Albertile garante andnud suurnikke vähemasti üksi sarnaseid võimukeskusi ei valitsenud.

Kuivõrd ülikute poliitiline positsioon ei pruukinud võimaliku ulatusliku sotsiaalse konkurentsi oludes olla pärilik,³²⁰ võis arvukate pantvangide nõudmise tingida vajadus tagada rahu kõigi suurnikega, kes riialasi ohustasid. Sealjuures ei peeta Caupot ega Annot sageli kuigi stabiilset võimu omanud pealikeks³²¹ ning nende nõrkusest kõneleb ka tõsiasi, et nad ei juhtinud

³¹³ Vassar, Artur. Tarvel, Enn. Die ostbaltischen Stämme im Kampf gegen die deutsch-skandinavische Aggression im 12.-13. Jahrhundert. – in: Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised kd 24, nr 1 (1975), lk 26–40

³¹⁴ HCL II.5; Liivimaa varase ristiusustamise sündmuste kohta vt: Jensen, Carsten Selch. The nature of the early missionary activities and crusades in Livonia, 1185-1201. – in: Bisgaard, Lars (toim.) Medieval spirituality in Scandinavia and Europe. A collection of essays in honour of Tore Nyberg. Odensee, 2001, lk 121–137, antud sündmuste kohta lk 130–133

³¹⁵ HCL, IV.4

³¹⁶ Moora, Majandus ja ühiskondlik kord, lk 387

³¹⁷ Tõnisson, Evald. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jahrhundert - Anfang 13. Jahrhunderts) : ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. Tallinn, 1974, lk 29–30, 173

³¹⁸ Lang, Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk 152

³¹⁹ Lettlands viele Völker, lk 129; Tõnisson, Die Gauja-Liven, lk 11

³²⁰ Šnē, Emergence of Livonia, lk 61

³²¹ Šnē, Andris. The Image of the Other or the Own: Representation of Local Societies in Heinrici Chronicon. – in: Kooper, Erik. The Medieval Chronicle VI. Amsterdam, New York, 2009, lk 247–260, siin lk 255–257; Vassar, Tarvel, Die ostbaltischen Stämme, lk 29–30

pantvangide andmist. Erinevalt näiteks Pommeri Kazimirist ja Bugislavist, ei esindanud nad garante loovutades neile alluvat eliiti, vaid iga liivi suurnik oli iseseisev deebitor. Samas oli Caupo siiski Turaida „kvaasikuningas“ (*quasi rex*), kel oli sõnaõigust isegi Väina piirkonnas ning kuigi ta pidi kahtlemata arvestama teiste ülikute ja hõimunõukogu arvamusega, eristus ta näiliselt suursugususe poolest.³²² Vast poleks olukorda seetõttu täiesti kohatu võrrelda Rügeni saarega. Ruuge juhtis vägagi prestiižne vürstisuguvõsa, kuid siiski nägi kuningas Valdemar vajadust oma vasalli kõrval nõuda pantvange laiemalt ülikonnalt.

Kindlasti puudus Caupo suguvõsal sarnane legitiimsus, kui oli Rügeni dünastia,³²³ aga on usutav, et riialased valisid autohtoonse ülikonna seast enda liitlaseks tugeva klanni, isegi kui formaalselt oli see *primus inter pares*. Selle pea rakendasid nad pantvangide toel misjoni teenistusse, teisi garante kasutasid vähemtähtsate vanemate kontrollimiseks, kel võis Caupoga suuri eriarvamusi olla. Nagu ruugide *knes*, oli ka Turaida *quasi rex* kristianiseerimisagent: uue ühiskonnakorralduse levitaja liivlaste elualadel.³²⁴ Kuna mees hoidis tarmukalt Riia ja uue usu poole, võisid aga tema enda hõimlasedki Caupos näha lausa reeturit.³²⁵ Seega ei suutnud võib-olla analoogsed pantvangid neile, kes Rügenil hoidsid ära vastuhaku kuningas Valdemarile ja tema vasallist vürstile, takistada ülestõusu piiskop Alberti ja tema kohaliku liitlase vastu – isegi kui 1206. aastaks, mil see puhkes, oli pantvangide najal Riia järk-järgult seotud suur osa liivi eliidist.³²⁶ Seoses sellega võiks niisiis spekuloida, kas deebitoride asemel ei võinud vastuhakku juhtida uued tõusikutest liidrid, keda pantvangid ei kammitsenud?

Kindlasti olid deebitorid ühiskonnas mõjukad, aga nad ei pruukinud olla päritava poliitilise võimuga valitsejad, vaid isikuomaduste ja vara baasil eristuv sotsiaalne eliit, kelle autoriteet tulenes kogukonna (hõimu) otsustest.³²⁷ Samas on ilmne, et kui deebitor võis igal hetkel oma positsiooni kaotada, polnud pantvangid hinnaline diplomaatiline kapital – tõsiasi, et vallutajad pantvangistust järjekindlalt rakendasid, viitab seega poliitiliste liidrite võimu püsikindlusele. Kui eeldada, et 1200. aastal nõutud 30 poissi polnud erakordselt arvukas hulk pantvange, oli tõenäoliselt riialaste valduses ühtlasi niivõrd palju garante, et enamik ülikuid, kes pärinesid

³²² Ščavinskas, *Balt society* lk 94–95; Althoff, *Friends, family and followers*, lk 103–105

³²³ Mägi, *Societies and burials*, lk 183–184, 187–190

³²⁴ Nielsen, Torben K. *Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century.* – in: Malkki, Janne; Ritari, Katja (toim.). *Medieval history writing and crusading ideology.* Studia Fennica. Historica, 9, Helsinki, 2005, lk 216–231, siin lk 218

³²⁵ Blomkvist, *Discovery*, lk 554–555

³²⁶ Pantvangide nõudmise kohta vt: HCL, IX.9, IX.13; ülestõusu kohta HCL, X.8–14

³²⁷ Ščavinskas, *Balt society*, lk 89–91; Sne, *Emergence of Livonia*, lk 63–64

„valitsemiskõlblikest“ klannidest, mis valdasid autoriteeti ning ressursse,³²⁸ olid nendega kammitsetud. Teisalt sidusid pantvangid eeskätt perekondi³²⁹ ja kuigi see võimaldas näiteks lääneeuroopalikke dünastiad mõjutada, siis liivlaste ühiskonnas, kus peamine prestiiži kandja võis olla kogu sugukond, mitte pereliin,³³⁰ pole võimatu, et see lähenemine osutus puudlikuks. Nii säilitasid 1206. aasta ülestõusu ajal kontrolli Turaida linnuse ning arvukate kaaskondlaste üle Caupo mässulised hõimlased,³³¹ kes polnud võib-olla oma lähedasi veresugulasi – neile tähtsaid inimesi – ise pantvangi andnud.

Samas toetab võimalust, et varem loovutatud pojad lihtsalt polnud ülikute tegevusele oluliseks takistuseks, vastuhaku juht Ako, kes oli piiskopi ja võõramaiste kaupmeeste kõrval juba 1180. aastatel sakslaste poolt rajatud tähtsa Holmi linnuse osanik (kui mitte isiklikult, siis vähemasti kohaliku kogukonna esindajana).³³² Seetõttu oli ta usutavasti Väina alamjooksul ka niivõrd autoriteetne ülik, et arvatavasti oli piiskop Albert temalt juba pantvange nõudnud. Garantide hülgamine polnudki samas erakordselt haruldane tegu³³³ ning vast ei muretsenud liivlased enda lähedaste pärast lisaks veel seetõttu, et nad olid juba 1201. aastal viidud Saksamaale³³⁴ ja kreditorid ei saanud neile kohe vastuhaku puhkedes viga teha. Võib-olla loodeti pantvangid pärast edukat ülestõusu vangi võetud sakslaste vastu vahetada – nii toimisid hiljem igatahes eestlased. Liivlaste vastuhakk suruti aga siiski maha, misjärel nõudsid riialased taas „paremate poegi kogu Liivimaalt“ pantvangideks³³⁵ – järelikult leidsid vallutajad, et institusioon oli vaatamata äsjasele ebaedule rakendamist väärt.

Suuresti oli tegu sümboolse toiminguga, mis muutis liivlaste meeleparanduse ning piiskopile kuuletumise nähtavaks ja tajutavaks. Pantvangid tekitasid riialastes uut usaldust neid reetnud kohalike vastu ning kuna aset leidis suur leppimine ja ristiisku tagasipöördumine,³³⁶ polnud garandid üksnes alistumise, vaid ka heasoovlikkuse märgiseks – sarnane funktsioon oli neil

³²⁸ Ščavinskas, *Balt society*, lk 96

³²⁹ Kosto, *Hostages and the habit of representation*, lk 187

³³⁰ Mägi, *Societies and burials*, lk 190; vt ka Mägi, Marika. *Ösel and the Danish Kingdom. Revisiting Henry's Chronicle and the Archaeological Evidence*. – in: Tamm, Marek (toim.). *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier*. Farnham, 2011, lk 317–341, siin lk 330–331

³³¹ HCL, X.10; vt ka Blomkvist, *Discovery*, lk 507

³³² Jensen, *Early Missionary Activities*, lk 125–126

³³³ Kosto, *Hostages in the Carolingian World*, lk 124

³³⁴ HCL, V.1

³³⁵ HCL, X.14

³³⁶ HCL, X.13; Kosto, *Hostages in the Carolingian world*, lk 137; vt ka Kaljundi, *Barbarians*, lk 178–179; Raub, Weesie, *Cooperation via hostages*, lk 22–30

ühtlasi inglise-walesi kultuuriülestes konfliktides.³³⁷ Pantvangide loovutamine oli siinkohal ka religioosne rituaal – mille tähendusrikkust võimendas antud puhul veelgi Riias peatunud Lundi peapiiskopi Anders Suneseni kohalviibimine³³⁸ – mitte vaid võimuhete loomise mehhanism või maahõivamise strateegia. Poliitiliselt polnud see küll teravate tuliküsimuste summutamisel alati tõhus – nagu ka 1210. ja 1212. aasta liivlaste vastuhakud tõestavad³³⁹ – aga institutsiooni teatavat funktsionaalsust kinnitab siiski tõik, et pantvangid jäid abinõuks hiljemgi, kui tekkis pakiline vajadus tagada liivi pealike kuulekust.³⁴⁰

3.1.2 Suhtlus eestlastega

Eestlaste elualadelt asusid vallutajad pantvange hankima 1210. aastate alguses. Arusaadavalt tundsid riialased esmajärjekorras huvi suurte võimukeskuste vastu: nii nõuti mõnda piirkonda allutades pantvange tähtsaimast linnusest ja alles seejärel – tihti märksa hiljem – arvukateelt regionaalselt pealikelt. Järva- ja Virumaal, kus pole rõhutatud peamise linnuse olemasolu, olid deebitorideks „provintside“ vanemad.³⁴¹ Muidugi ei lähtunud see praktika mingitest kindlatest reeglitest, vaid johtus päevakajastest arengutest: (hüpoteetilis(t)e) ülemvalitseja(te) alistumise järel võisid näiteks elavneda seejärel emantsipeerunud või lihtsalt esile tõusnud teisejärgulised võimukandjad,³⁴² kellele siis vallutajad pidid tähelepanu pöörama. Sakala samm-sammuline allaheitmine näitlikustab seda hästi. 1211. aastal nõudsid vallutajad seal pantvange suurimast keskusest – Viljandist – ja samal aastal andsid garante maakonna lõunaosa elanikud, aasta hiljem põhjapoolsemad sakalased. Kui esile kerkis pealik Lembitu, nõuti tema linnusest 1215. aastal eraldi pantvange. 1217. aasta suure Madisepäeva lahingu järel sunniti aga oma poegasid loovutama need ülikud, „kes olid alles jäänud.“³⁴³

³³⁷ Parks, Living pledges, lk 178

³³⁸ Nielsen, Torben K. The missionary man: Archbishop Anders Sunesen and the Baltic crusade, 1206-21. – in: Murray, Alan V. (toim.). Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150-1500. Aldershot, 2001, lk 95–117, siin lk 106–107

³³⁹ HCL, XIV.5, XVI.3–4; vt ka Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 44

³⁴⁰ HCL, XIV.10, XVI.3

³⁴¹ Kõigepealt Viljandi (HCL, XIV.11); Soontagana (HCL, XIX.8); Varbola (HCL, XXIII.9) ja Valjala (HCL, XXX.5). Läänemaal loovutati pantvange 1218. a (HCL, XXI.5; ühtlasi ka LVRK, vv 888–890) – kaks aastat pärast Soontagana alistumist. Üle kogu Saaremaal tulid ülikud garante andma kohe Valjala vallutamise järel (HCL, XXX.5). Järvalastelt: HCL, XX.6, XXI.6, XXIII.6, XXVII.6; virulastelt: HCL, XXIII.7; XXVII.6. Sakala kohta vt allpool; tähtsamate Eestimaa keskuste kohta vt Lang, Baltimaade pronksi- ja rauaeg, lk 275–277; ühtlasi ka: Oad, Kristjan; Luts-Sootak, Marju. Eestlaste lepingud üksteisega enne 13. sajandit. – in: Juridica XX (III), 2012, lk 151–158, siin lk 154–158

³⁴² Ligi, Ühiskondlikest oludest, lk 238–239; näiteks oli selline pealik Lembitu: Mägi, Eesti ühiskond, lk 28

³⁴³ HCL, XIV.11, XV.7, XVI.1, XVIII.7, XXI.5

Kurioosne erand eestlaste maakondade seas oli Ugandi, mis teadaolevalt vallutajatele kordagi pantvange ei loovutanud. Evald Blumfeld ei välista, et sakslased kaldusid antud puhul lihtsalt tavalistest praktikatest kõrvale, aga kuna ugandlased alistusid 1215. aastal omal initsiatiivil ja läksid ise Riiga rahu paluma, peab ta võimalikuks, et just seetõttu ei nõutud neilt pantvange – nagu latgalitelt, kes samuti vabatahtlikult vallutajatega liitusid.³⁴⁴ Teooria pole lõpuni veenev, sest sakalased läkitasid 1211. aastal samuti ise saadikud Riiga, kuid loovutasid rahu tagatiseks siiski garante,³⁴⁵ aga Sakalas leidis Viljandi näol juba sellise alistusmispraktika pretsedent ja vast saatsid ülikud kindluse mõttes läbirääkijatega ühes oma pojad. Ugandisse sooritas Riia leer küll arvukalt rüüsteretki,³⁴⁶ aga kuna nende käigus ei sõlmitud alistumisleppeid, polnud kohalikel millegi tagatiseks pantvange anda.³⁴⁷ 1215. aastal õnnestus ugandlastel seda vältida, sest maakonnas ei viibinud vaenuväge, mis neid garante andma oleks sundinud.

Eesti maakondade (hõimukuuluvuse alusel ühendatud kultuuriareaalide) ning kihelkondade (varieeruvate poliitilis-administratiivsete funktsioonidega asustusüksuse)³⁴⁸ võimukorralduse iseloom, mis erines feodaalsest Lääne-Euroopast ja oli võib-olla märksa kollektiivsem, jäi vallutajatele tõenäoliselt mõneti arusaamatuks.³⁴⁹ Pantvangistuse juures „aitasid“ neid aga eestlased ise. Kohalikud ülikud lasid end ristida ning loovutasid oma poegi pantvangideks eeskätt sõja vältimiseks:³⁵⁰ kas juba toimunud rüüstamise tagajärjel või preventatiivselt, kui vaenuvägi nende kodukanti saabus. Kui tegu polnud linnuste piiramisega, tulid rünnakualuses piirkonnas võimu teostanud vanemad, kes soovisid tugevate võõrjõududega häid suhteid alal hoida, alati leppegarante loovutama *in corpore* – usutavasti pärast seda, kui eliit oli omakeskis aru pidanud.³⁵¹ Järelikult tagas eesti ülikonna soov võimu säilitada olukorra, kus vallutajate valdusesse sattusid kõige autoriteetsemate pealike pojad.

Ühe eestlase kohta, kes vallutajatele pantvange andis, leidub ka selgesõnalisi teateid: selleks oli Pudiviru vanem Tabelin, kes loovutas 1219. aastal enda poja mõõgavendadele garandiks. Ta tegi seda küll üheskoos ülejäänud Virumaa eliidiga,³⁵² aga usutavasti eekätt tagatiseks oma

³⁴⁴ Blumfeld, Geiselschaft, lk 19; alistumise kirjeldust vt HCL, XIX.4

³⁴⁵ HCL, XV.7

³⁴⁶ HCL, XII.6, XIII.5, XXIV.6, XV.7, XIX.9

³⁴⁷ Uluots, Eestlaste lepingud võõrastega, lk 24–29

³⁴⁸ Lang, Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk 155–156

³⁴⁹ Mägi, Societies and burials, lk 186; Šnē, Image of the Other, lk 256; Kala, Dokumendid ja inimesed, lk 96

³⁵⁰ Kala, Tiina. Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. 3/2006, lk 8–26, siin lk 17

³⁵¹ Mägi, Ösel and the Danish Kingdom, lk 331

³⁵² HCL, XXIII.7; XXIV.1; Moora, Majandus ja ühiskondlik kord, lk 388; Oad, Eestlaste lepingud, lk 154

14 küla hõlmava võimkonna kuulekuse eest, kus tema poliitilist positsiooni on peetud küllalt tugevaks. Talibaldi külade kogusuuruseks on hinnatud 141 adramaad mis oleks üpris tavaline ulatus Valter Langi nägemuses ühele ülikule või ka nende rühmale allunud poliitilise üksuse, linnusepiirkonna (siinkohal küll kindlalt tuvastamata linnuseta), jaoks.³⁵³ Sarnaste valduste juhid – maakondade ja kihelkondade kaupa³⁵⁴ – olid järelikult usutavasti pealikud kelle pantvangid sobisid vallutajate silmis härruslike sidemete korraldamiseks. Samas pole muidugi teada, milline oli Talibaldi võimubaas võrreldes teiste eesti deebitoridega.

Ka suurtes keskustes andsid pantvange vanemad mitmuses, mis on pakkunud alust arutlustele, kas eestlaste poliitikat juhtisid individuaalsed pealikud või tähtsate ülikute „kolleegiumid“.³⁵⁵ Kuna pantvangide loovutamine on selle küsimuse kontekstis sisuliselt sama, kui eestlastega lepete sõlmimine – mida juba lahatud on – pakub neile keskenduv analüüs vähe uut. Siiski tasub peatuda juhtumil, mis on sageli ajaloolastes huvi äratanud: nimelt 1215. aasta Lõhavere alistumisel. Piiramise järel võtsid riialased keskusest vangi „selle linnuse vanemad, Lembitu koos teistega, kes lasti omaale maale tagasi, kui nad olid oma pojad pantvangideks andnud.“³⁵⁶ See episood on Liivimaal üks intsident kahe kaasuse hulgas, kus suurnike vangistati ja alles hiljem pantvangide vastu vabastati: teine juhtum on piiskop Alberti poolt peosaali meelitatud liivlased. Muudel puhkudel andsid ülikud garante vahetult alistumise järel.

Ühest küljest paistab, et Lõhaveres resideeris mingisugune vanemate kogu, kuid teisalt vihjab olukord, et kohapeal ei viibinud kedagi, keda suurnikud võinuks pantvangiks anda – samas kirjeldatakse aga linnuses varjunud naiste ja laste ristimist. Sestap võiks hüpoteesida, kas mitte ei võinud tegu olla omapärase juhtumiga, kus riialased võtsid vangi hulga kokku tulnud (Navesti, Sakala või suuremagi ala) vanemad, kes plaanisid Lembitu juhtimisel – pärast samal aastal läbi saanud vaherahu lõppu – mingisugust ühisaktsiooni.³⁵⁷ Sarnased suurnikud poleks saanud poegi pantvangideks loovutada enne, kui viimased kodudest ära toodi. Ühtlasi võiks hüpoteesi toetada Henriku teade, et pärast vanemate vabastamist jõudis Kristuse nimi ka teiste provintsideni, mille all võis kroonik silmas pidada, et pantvange andes sattusid Riia mõju alla Lõhaveres viibinud ülikud, sest suuremaid vallutusi riialased samal ajal ei teostanud.

³⁵³ Moora, Majandus ja ühiskondlik kord, lk 405; Lang, Vakus ja linnusepiirkond Eestis, lk 146–149

³⁵⁴ Tarvel, Die Gauinstitutions lk 194–195; Lang, Baltimaade pronksi- ja rauaaeg, lk 273–277; Oad, Eestlaste lepingud, lk 158

³⁵⁵ Moora, Majandus ja ühiskondlik kord, lk 388; Mägi, Eesti ühiskond, lk 27–28; Uluots, Eestlaste lepingud, lk 20–22; Oad, Eestlaste lepingud, lk 152–153

³⁵⁶ HCL, XVIII.7

³⁵⁷ Vaherahu ja Lembitu juhtrolli kohta vt Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 45–48

Pantvangid polnud alati eesti vanemate tegevuse pärssimisel tõhusad: selgeim näide sellest on Lembitu, kes andis vähemalt ühe poja ristimise vastuvõtmise ja kuulekuse eest garandiks,³⁵⁸ aga siiski sõjategevust jätkas. Tasub kaaluda võimalust, et ükskõiksuse tingis matrilineaarne pärimiskord, mida on vahel peetud eesti muinasühiskonnas võimalikuks tavaks.³⁵⁹ Kui vara ja võib-olla ka võimu pärandamine toimus emaliini pidi ning meessoost järeltulijad olid teatav „kulumaterjal“, anti neid vast kergekäelisemalt pantvangideks, kavatsusega kreditori seeläbi tüssata, nagu keskajal vahel ette tuli.³⁶⁰ Siiski on ebausutav, et vallutajad pärast pikaajalist läbikäimist eestlastega niivõrd fundamentaalset ühiskondlikku traditsiooni tundma ei õppinud – Henriku kroonikas korduvalt äramainimist leinud praktika nõuda järjepidevalt just poisse pantvangideks,³⁶¹ ei kinnita igatahes sugugi matrilineaarsuse teooriat.

3.1.3 Suhtlus balti hõimudega

1205. aastal andsid balti hõimudest esimesena vallutajatele pantvange semgalid: siis leidsid aset leedulaste vastu suunatud liidukõnelused Riia ning Tērvete valitseja Viesthardi vahel, kelle võim oli laienenud kogu Lääne-Zemgalele.³⁶² Riialased nõudsid igast tema linnusest üht pantvangi,³⁶³ tagamaks, et semgalid neid ei reeda: tõenäoliselt oli see kindlalõpuline lepe ja garandid jäid Riiga sõjaretke sooritamiseni. Liivimaal oli haruldane, et pantvangistus kinnitas sellist koostööd: ainus teine näide on 1228. aasta Riia ja Pihkva liit, mille tagatiseks andsid venelased 30 garanti.³⁶⁴ Semgalitelt nõudsid aga riialased sealjuures tähendusrikkal kombel pantvange nimepidi – nad tundsid deebitore hästi ja vast oli tegu oluliste linnusvalitsejatega. Teiselt esines aga Viesthart kogu ülikkonna leppegarantide loovutajana ning see kõneleb tema isikliku võimupositsiooni tugevusest. Küllap oli ülikutel Zemgale poliitikas suur kaal³⁶⁵ ning

³⁵⁸ Lisaks Lõhavere alistamise järgnenud juhule võib-olla ka 1212. aastal: HCL, XVI.1.

³⁵⁹ Mägi, Eesti ühiskond, lk 23–24, 34–36

³⁶⁰ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 42–43; vt ka Kronman, State of Nature, lk 14

³⁶¹ HCL, IV.4, X.14, XI.6, XV.7, XIX.8, XX.6, XXIII.6, XXIII.9; Blumfeldt, Geiselschaft, lk 22–23

³⁶² Urban, William. The Military Occupation of Semgallia in the Thirteenth Century. – in: Murray, Alan V. (toim.). The North-Eastern frontiers of medieval Europe: the expansion of Latin christendom in the Baltic lands. Farnham, 2014, lk 189–202, siin lk 191; Zemgale administratiivse jaotuse ja linnuste ning ülikute kohta vt Jarockis, Romas. Semigallia 1100–1400: a review of archaeological and historical sources. – in: Blomkvist, Nils. (toim.) Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 - 1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th - 9th, 1996. Visby, 1998, lk 45–53, siin lk 47–49, 52; Lettlands viele Völker, lk 82–83

³⁶³ HCL, IX.2

³⁶⁴ Selart, Anti. Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert. Köln, 2007, lk 123–124

³⁶⁵ Ščavinskas, Balt society, lk 97

pantvangid mõjutasid neid hoiduma riialaste reetmisest ja sundima ka Viestharti sõna pidama, nagu Pihkva garandid heidutasid bojaare linna poliitikat Riia jaoks ebasoodsalt suunamast.

Samavõrd tähendusrikas küsimus on samas ka see, kellelt vallutajad pantvange ei nõudnud. Küllap polnud see vajalik latgalite puhul, kes olid Riiaga liidusuhetes ja keda Henrik kirjeldab kui kristlikult vooruslikku ja sõbralikku rahvast: kontrastselt näiteks reeturlike ning uskmatute liivlaste ja eestlastega.³⁶⁶ Kindlasti usaldasid riialased mõndasid hõime rohkem ja ei sundinud neid seega pantvange antma. Garantide nõudmine oli alati negatiivne kahtlustamise märk ja mõned kaasaegsed autorid on kiitnud valitsejaid, kes suutsid võimu kinnistada pantvangistust rakendamata.³⁶⁷ Koknese vürst Vjatško sõlmis näiteks omal initsiatiivil piiskop Albertiga sõprusleppe, mida ei kinnitanud garandid.³⁶⁸ Siinkohal tasub ära märkida, et hiljem saksa aadliku aabikaasana Koknese emandaks saanud Sophiat on peetud Vjatško pantvangi antud tütreks,³⁶⁹ aga teooria kinnituseks puuduvad veenvad tõendeid. Naissoost pantvangid polnud keskajal küll erakordsed,³⁷⁰ aga Liivimaal oleks tegu haruldase erandiga ning üksikut viidet Sophia ja Vjatško veresidemetele on peetud ebausutavaks.³⁷¹

Teistlaadsed olid aga riialaste suhted Jersika vürsti Vsevolodiga, keda kujutati reeturliku leedulaste toetajana. Kui Albert tegi temast 1209. aastal enda vasalli, ei nõudnud ta vürstilt samas siiski pantvange,³⁷² kuigi valitsejad kinnitasid garantidega kohati alamate ustavust: eriti võimalike mässajate puhul³⁷³ – nagu ilmneb ka kuningas Valdmeri ja pomeraanidest vürstide feodaalsidemete puhul. Võib-olla polnud pantvangistusel siiski truuduse ideaale rõhutava läänirituaali juures kohta. Lisaks nähtub Liivimaal reeglipära, et pantvange nõuti puhkudel, kui võõra ühiskondliku süsteemi ülikuid ei saanud feodaalkorda põimida: kontsentreeritud võimubaasiga valitsejad, kes sarnanesid lääneeuroopalikule aadlile, seoti seevastu alati üksnes vasallisidemega.³⁷⁴ Sellega seostub hüpotees Väinal paiknenud seelide keskuse Sēlpils kohta,

³⁶⁶ Kaljundi, *Barbarians*, lk 180; Kivimäe, 'Henricus' the Ethnographer, 99–106

³⁶⁷ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 207–208

³⁶⁸ HCL, XI.2

³⁶⁹ Laakmann, Heinrich. Zur Geschichte des Grossgrundbesitzes im Erzstift Riga in älterer Zeit. – in: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde zu Riga. Vorträge zur Hundertjahrfeier am 6.-9. Dezember 1934. Riga, 1936, lk 51–62, siin lk 52

³⁷⁰ Parks, *Living pledges*, lk 242–302

³⁷¹ Väide, et nad olid isa-tütar esineb: Des Bannerherrn Heinrich von Tiesenhausen des Aelteren von Berson ausgewählte Schriften und Aufzeichnungen: herausgegeben im Auftrage Gräfin Marie von Przeździecka geborene Gräfin Tyzenhaus. Leipzig, 1890, lk 7; kuid selle kasuks ei räägi suuresti miski: vt Bannerherrn, lk V

³⁷² HCL, XIII.4; seda ei tehtud ka hilisemate karistusretkede ajal, kui ta Riiale ustav polnud, aga siis oli pigem tegu rüüstamisega: HCL, XVIII.4, XVIII.9

³⁷³ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 26–27

³⁷⁴ Mägi, *Ösel and the Danish Kingdom*, lk 332

kust riialased 1208. aastal pantvange nõudsid.³⁷⁵ Kuigi linnus asus regioonis, kus vürstivõim oli tugev,³⁷⁶ viitab pantvangistuse rakendamine kollektiivsemale valitsuskorrale. Sõlpilsist on aga teada väga vähe, nii et ulatuslikumaid järeltõlkeid pole lihtne teha.

Pärast eestlaste alistamist laiendasid riialased aga oma mõjusfääri Kuramaale ja Zemgalesse, mille mõlema integreerimine uude häärmusse toimus üsna sarnasel kombel,³⁷⁷ kusjuures välja joonistub korrelatsioon pantvangide nõudmise ning sõjalise kohaloleku vahel. 1225. aastal ristis paavsti legaat Modena Guglielmo semgaleid ilma suurema poliitilise surveta, aga pealik Viesthart jätkas aastakümne lõpul Riia vastu sõjategevust³⁷⁸ ning vast just seetõttu nõudis viitselegaat Aulne Baudouin 1230.-31. aastal kuralasi kiriku rüppe tuues kuulekuse tagatiseks arvukatel ülikutel pantvange, kuigi hõimud jäid tegelikkuses üpris sõltumatuks.³⁷⁹ Suurde semgalite keskusesse Mežotnesse paigutasid riialased seevastu pärast Viestharti hukkamist garnisoni ja tõid linnusesse Zemgale pealikelt nõutud garante.³⁸⁰ Kui Riiale lõdvalt allutatud kuralased 1236. aastal üles tõusid, käitusid vallutajad sarnaselt: 1240. aastate esimesel poolel hõivas Saksa ordu Kuramaa ning rajas sinna Kuldīga linnuse, kuhu „parimatest kuralastest jäi osa vendadega koos ühise õnne peale, teised andsid pantvange“.³⁸¹

Seega rajasid vallutajad Zemgales ja Kuramaal regionaalse võimukeskuse ning sidusid maa laiema eliidi endaga pantvangide abil. Semgalite sõltuvus kujunes pärast 1236. aasta ülestõusu sealjuures lõdvemaks, kuna nende ülikud andsid end vabatahtlikult Riia egiidi alla: sakslased paigutasid Zemgalesse ainult ordu foogtid ja pantvange teadaolevalt ei nõutud.³⁸² Usutavasti poleks aga ka pantvangistus semgalite kuulekust taganud: nimelt puhkes 1259.-60. aastal järjekordne vastuhakk sarnasel kombel nii Zemgales kui ka Kuramaal.³⁸³ Ülestõusu maha surudes panustas ordu rohkem sõjalisele kohalolekule: kuralaste perifeerses Aizpute linnuses piirduti pantvangide nõudmisega, aga teistest Kuramaa keskustest toodi ülikkond Kuldīgasse

³⁷⁵ HCL, XI.6

³⁷⁶ Moora, Majandus ja ühiskondlik kord, lk 392–393; Lettlands viele Völker, lk 118–120

³⁷⁷ Auns, Muntis. Acquisition of the Acquired: The Establishing of a Real Administration in Livonia. – in: Murray, Alan V. (toim.) The North-Eastern frontiers of medieval Europe: the expansion of Latin christendom in the Baltic lands. Farnham, 2014, lk 179–188, siin lk 181–184

³⁷⁸ HCL, XXIX.4; LVRK, vv 1772–88; Urban, Military occupation of Semgallia, lk 192

³⁷⁹ LUB I, nr 103, 104; kuralaste poliitilise seisundi kohta vt: Kurši senatnē = Couronians in antiquity. Vljnd. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. Rīga, 2008, lk 145

³⁸⁰ LUB I, nr 120, 122, 125; Auns, Acquisition of the Acquired, lk 181

³⁸¹ LVRK, vv 2364–2449, tsitaat vv 2417–2419

³⁸² LVRK, vv 3417–3450; Urban, Military occupation of Semgallia, lk 193

³⁸³ LVRK, vv 5239–5265; 5583–5838; Auns, Acquisition of the Acquired, lk 184; Couronians, lk 144–145, 148

vendade järelvalve alla.³⁸⁴ 1270. aastate alguses alistas ordu ka semgalid, keda sunniti garante andma ning lisaks paigutati Tērvettesse ja mujale garnisonid.³⁸⁵ Kui 1280. aastatel Zemgales jällegi ülestõusud toimusid, vallutajad pantvange enam ei nõudnud – arvatavasti polnud see sõjalise kohalolu tõttu lihtsalt enam kuigi vajalik.

Zemgale ja Kuramaa vallutamisel nähtub seega, et pantvangid kujutasid endast strateegilist kompromissi. Võimu realiseerimise tarvis ja ka alistumiste märgisena olid mehitatud linnused loomulikult mõjusamad vahendid mõne piirkonna haldamiseks, aga kui tugipunktide rajamine oli raskendatud, piisas garantidest: inglased demonstreerisid näiteks sel viisil oma autoriteeti Šotimaal.³⁸⁶ 1230.–31. aasta Kuramaa ristimist kinnitanud ürikud toovad ära hulganisti olulisi ülikuid, kes pantvange andsid, aga kuralaste 1267. aasta alistumisleppes garante ei mainita.³⁸⁷ Seevastu oli ordu antud regiooni rajanud mitmeid linnuseid.³⁸⁸ kaudne kontroll asendus otsese võimu teostamisega. Ka Zemgales kasvas ordu vägede kohalolu³⁸⁹ ja semgalid pakkusid oma viimase vastuhaku lõpul, 1290. aastal, alistudes ise pantvange,³⁹⁰ mida võiks tõlgendada lausa nendepoolse katsena naasta ristiusu ikke alla lõdvema sõltuvuse raames.

3.2 Pantvangide roll Läänemere idakalda kristianiseerimisel

1232. aastal kohustas Rooma kuuria Liivimaa võimukandjaid loovutama kohalike rahvaste pantvange paavsti legaadile Aulne Baudouinile, et too saaks neid rakendada oma äranägemise järgi maa valitsemiseks, usu levitamiseks ning kiriku au kasvatamiseks.³⁹¹ Kuigi nimetatud kolm asja olid suuresti üks ja seesama areng, ilmestab antud tekstilõik hästi, et leppegarante käsitleti ka kaasaegsete poolt ressursina, millel oli Läänemere maade kristianiseerimise juures mitmeid instrumentaalseid kasutusi. Seetõttu kuulus nende nõudmine ka paganate alistamise teatavasse „universaalsesse viiepunktilisse kavasse“, mille on sõnastanud Torben Kjersgaard Nielsen: kõigepealt vallutati uskmatud kogukonnad jõuga; siis lepiti kokku rahutingimustes, millele järgneski kolmanda sammuna pantvangide loovutamine – seejärel õpetatati kohalikele

³⁸⁴ LVRK, vv 5977–5989; 6873–6882

³⁸⁵ LVRK, vv 8046–8053; Urban, Military occupation of Semgallia, lk 194–195

³⁸⁶ Parks, Living pledges, lk 89–90, 168; vt ka Arzynski, Marian. Die Burgen im Deutschordensland Preussen als Quelle zur Erforschung der Geschichte des Deutschen Ordens und seines Staates. – in: Nowak, Zenon Hubert. Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Ordines militares, 4. Torún, 1987, lk 97–109

³⁸⁷ LUB I, nr 405

³⁸⁸ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 78

³⁸⁹ Urban, Military occupation of Semgallia, lk 195–196

³⁹⁰ LVRK, vv 11541–11546

³⁹¹ LUB I, nr 120

pealikele kristluse aluseid ja lõpuks pritsiti alistunud rahvast veega, näitlikustamaks ristimise sakramenti.³⁹² Ritaal kordus Liivimaal ikka ja jälle ning pantvangid olid järelikult kahtlemata kasulikud, aga tasub küsida, millist tulu nende valdamine täpselt pakkus?

3.2.1 Pantvangide tõhusus survemeetmena

Pantvangid näivad Liivimaa poliitiliste suhete reguleerimisel olevat läbivalt olnud võrdlemisi ebatõhusad leppetagatised: ikka ja jälle toimusid vastuhakud piirkondades, mis olid garanteeritud. Deebitori võimukaotus pole sealjuures igakülgsest pädev hüpotees, seletamaks nende efektiivsuse puudujääke. Ako ja Lembitu näidete kõrval on kõnekas episood, kus 1223. aasta eestlaste ülestõusu järel tahtsid sakalased vangivõetud mõõgavendi varem antud pantvangide vastu üks-ühele välja vahetada.³⁹³ Võttes arvesse iga orduliikme tähtsust, polnud garantide hind kuigi madal ning loovutatud poisikesed olid järelikult ülestõusu pealike jaoks olulised. Usutavasti juhtisid vastuhakku seega nende endi vanemad või teised lähedased sugulased – millest järeldub, et pantvangid ei suutnud tagada neid loovutanud võimukandjate ustavust. Miks garante sellele vaatamata siis järjepidevalt nõuti?

Pantvangide nõudmine oli esiteks üpris ökonoomne: ühe sõjaretke kuluga hankisid vallutajad kinnituse, et võõral maal, kus efektiivset administratsiooni koheselt rajada paratamatult ei suudetud, tajuti siiski püsivalt uue maahärra autoriteeti. Keskaegses ühiskonnas üldse, ja eriti rajamaadel, puudusid sageli kindlad piirid, mis markeerisid härruste ulatust: alati polnud selge, kus valitseja õigusi enam ei tunnustatud, sest võimu projitseerimine polnud lineaarne, vaid lähtus kontsentriselt keskustest, eeskätt linnustest.³⁹⁴ Mõne piirkonna vallutamine ei toonud lisaks kohe kaasa paikkondliku elukorralduse muutust: tihti kulus aastaid enne „kirikliku maastiku“ loomist³⁹⁵ ning ka ilmalike maahärrade kohalolu oli piiratud ja puudus väiksemates kohatades usutavasti hoopis.³⁹⁶ Tugipunktide ümber rajatud võimuvõrgustik toetus seevastu pantvangide najale. Pärast vallutajate väe lahkumist jäid leppegarandid mitmete kogukondade peamiseks füüsiliseks seoseks uute valitsejatega, kes sageli resideerisid kaugel.

³⁹² Nielsen, Torben K. The Making of New Cultural Landscapes in the Medieval Baltic. – in: Salonen, Kirsi; Jensen, Kurt Villads; Jørgensen, Torstein. (toim.) Medieval Christianity in the North: New Studies. Turnhout, 2013, lk 121–153, siin lk 134

³⁹³ HCL XXVI.9

³⁹⁴ Ellenblum, Ronnie. Were there borders and borderlines in the Middle Ages? The example of the Latin Kingdom of Jerusalem. – in: Abulafia, David S. H.; Berend, Nora (toim.). Medieval frontiers. Concepts and practices. Aldershot, 2002, lk 105–119, siin lk 112–113

³⁹⁵ Nielsen, The making of new cultural landscapes, lk 133–134; vt ka Kala, Ristimine, lk 10–11

³⁹⁶ Favreau-Lilie, Mission to the heathen, lk 149; Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 64–65

Henriku teade, et riialased valdasid Läänemaad pantvangide abil,³⁹⁷ on järelikult üpris täpne. Riia kirikuprovintsi südaaladel, kus kiiresti rajati mitmeid tugipunkte, nõudsid maahärrad viimast korda (tulemusetult) pantvange 1212. aastal,³⁹⁸ kuid Saaremaal, mille suhe ja distants Riiga on võrreldav Taani kuninga ning Rügeni sidemetele ja kaugusele, loovutati isandatele regulaarselt uusi garante 13. sajandi lõpuni ja kauemgi.³⁹⁹ Saarlaste eliit oli üpris sõltumatu ja korraldas muuhulgas ise maahärra maksude kogumist⁴⁰⁰ – aga ristisõdade algjärgus toimis sarnane lokaalne võimukorraldus usutavasti veel teisteski vallutajate keskustest eemal asunud Liivimaa piirkondades. Autohtoonse ülikonna jaoks polnud pantvangistus võimustuktuuride kindlustajana kahtlemata mingi uus nähtus, sest näiteks rootslased rakendasid seda 9. sajandil Kuramaa sõltuvuse tagamiseks ja on täiesti usutav, et näiteks eestlaste kogukonnad kasutasid insititutsiooni enne 13. sajandit omavaheliste poliitiliste suhete organiseerimiseks.⁴⁰¹

Teisalt on loomulikult ilmne, et poliitilised konjuktuurid ja päevakajalised arengud mõjutasid erinevate võimukandjate käitumist märksa vahetumalt kui mure pantvangide saatuse pärast. Pantvangistus kinnistas efektiivsemalt lühiajalisi leppeid⁴⁰² ja oli tõhus eeskätt rahuperioodil. Riialastele antud garandid heidutasid kindlasti eestlasi kas venelaste või Taani kuninga poole hoidmast ning pärssisid Kuramaa ja Zemgale ülikonna koostööd leedulastega, aga ainult eeldustel, et poliitiline olukord selleks tõuget ei andnud. Kui ülestõusud toimusid – reeglina pärast sakslaste suuremaid sõjalisi lüüasaamisi – ei tähenda seegi samas alati, et pantvangid nende ärahoidmisel ebatõhusad olid. Näiteks kuralaste, semgalite ja saarlaste vastuhakkude vahele jäi tihti 10-20 aastat,⁴⁰³ mille jooksul võis kohapealne poliitiline situatsioon oluliselt muutuda: mitte tingimata võimuvahetuse, vaid kasvõi näiteks uue võimupärija sünni korral. Pantvangid, kes varem toimisid eduka piiranguna, võisid seeläbi kaotada oma mõjujõu. Lisaks on täiesti võimalik, et kunagi antud leppegarandid olid ülestõusude ajaks juba koju naasnud sest näib, et reeglina nende vangistus üle 10-15 aasta ei kestnud.⁴⁰⁴

³⁹⁷ HCL, XXVIII.7

³⁹⁸ HCL, XVI.3

³⁹⁹ Tiik, Leo. Giiselerid ja giiselraha, lk 168

⁴⁰⁰ Mägi, Eesti ühiskond, lk 27

⁴⁰¹ Blomkvist, Discovery, lk 206–208; Tarvel, Gauinstitution, lk 139; Oad, Eestlaste lepingud, lk 25–26

⁴⁰² Kosto, Hostages during the Crusades, lk 25

⁴⁰³ Kuralaste, semgalite kohta vt ülal, saarlased andsid neid: 1227. a (HCL, XXX.5) ning 1261. a (LVRK, vv 6291–6299).

⁴⁰⁴ Parks, Living pledges, lk 143, 184; see peab muuhulgas paika ka nt preislase Heinrich Monte puhul: Grant, Urban, Henry Monte, lk 9–10

Nii peab Liivimaal mõneti paika Adam Kosto tõdemus, et pantvangid tagasid leppeid hoopis paremini, kui nende väärtus ette nägi.⁴⁰⁵ Garante loovutasid siiski poliitilised liidrid, kellel lasus kogukonna ees oluline vastutus ja nad ei saanud lähtuda ainult enda suguvõsa huvidest. Mida kollektiivsemad olid ühiskonna võimustruktuurid, seda enamate vahenditega võisid eliit ja kogukond survestada deebitore, kes pidid laveerima võõrjõudude ning enda rahva vahel. Ka väga kontsentreeritud võimu valdava vürsti poeg ei pruukinud olla piisav tagatis, kui levis ulatuslik rahulolematuse uute maahärradega. Sugulussidemetest tulenevat kiindumust ei tohiks loomulikult alahinnata, aga loovutatud pantvangide kõrval oli ülikutel reeglina veel teisigi potentsiaalsetest pärijatest järeltulijaid ning – kasutades kuulsa William Marshalli isa sõnu, kes oma garandiks antud poja hülgas – ka alasi ja haamer, et paremaid teha.⁴⁰⁶

3.2.2 Pantvangide varieeruvad kasutused

Keskajal oli igasugune avalik suhtlus äärmiselt ritualiseeritud ning muutustele ühiskondlikes vahekordades osutasid alati väga demonstratiivsed toimingud: isikute käitumine lõi tulevikuks mingi kohustuse ning tunnistajate kohalolu tegi akti ka õiguslikult siduvaks.⁴⁰⁷ Läänistamiste juures võis toimuda valdusi sümboliseerivate lippude üleandmine ja maamüüki kinnitas vahel lausa füüsilise mullakamaka käest kätte liikumine.⁴⁰⁸ Ka pantvangide andmine oli sellist tüüpi rituaal, mis täitis uue normatiivse sotsiaalse korra tunnustamise ja kinnistamise eesmärgi – ristimine oli vaimulik, pantvangid ilmalik pant, sümboliseerimaks alluvussuhte loomist.⁴⁰⁹ Juba 13. sajandi alguses, kui Riia tõrjus Polotski vürsti mõjuvõimu, kes Väina piirkonna rahvastelt andamist nõudis,⁴¹⁰ oli sarnaste tseremooniade presenteerimine usutavasti oluline, kuid märgilise toiminguna muutus pantvangide nõudmine kahtlemata eriti aktuaalseks pärast 1219. aastat, mil sakslased võistlesid Taani kuningaga eestlaste allaheitmise pärast.⁴¹¹

Kuna tihti on paganate alistamise juures inimestest rohkemgi tähelepanu pööratud ruumiga seotud toimingutele,⁴¹² oli mõne regiooni arvukate pealike käest pantvangide vastu võtmine

⁴⁰⁵ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 59

⁴⁰⁶ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 1

⁴⁰⁷ Althoff, Gerd. *The Variability of Rituals in the Middle Ages*. – in: Althoff, Gerd; Fried, Johannes; Geary, Patrick Joseph (toim.). *Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography*. Cambridge, Washington DC, 2002, lk 71–87, siin lk 74

⁴⁰⁸ Hattenhauer, *Euroopa õigusajalugu*, lk 304

⁴⁰⁹ Blumfeldt, *Geiselschaft*, lk 20; Kala, *Ristimine*, lk 17–20; Althoff, *The Variability of Rituals*, lk 72

⁴¹⁰ Jensen, *Early Missionary Activities*, lk 123–124

⁴¹¹ Leimus, Ivar. *Iura christianorum* – Läti Henriku sõnakõlks või nõks paganate alistamiseks? – in: Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*. 1/2011, lk 9–19, siin lk 14–15; Kala, *Ristimine*, lk 20

⁴¹² Kaljundi, *Ristiretked ja rituaalsed praktikad*, lk 22

märgiliselt eriti oluline. Kui alistatud piirkonna kõigist nurkadest kokku tulnud võimukandjad loovutasid oma pojad ristsõdijatele, tähistas see vaidlustamatult Kristuse nime tunnistamist üle selle maa. Henriku kirjeldustes pantvangide nõudmisest kogu Liivimaalt; tervest Sakalast kuni Navesti jõeni või kõigist Saaremaa linnadest ja kihelkondadest,⁴¹³ nähtub Riia kiriku triumf. Samalaadselt võis garantide tagastamine aga markeerida mõne piirkonna vabanemist kindla isanda käsuvõimust. Kui paavsti legaat Modena Guglielmo võttis Liivimaa maahärrade konflikte lahendades 1225. aastal Virumaa kiriku kaitse alla, saatis ta taanlastele loovutatud virulaste pojad tagasi nende vanemate juurde,⁴¹⁴ demonstreerimaks, et maakond pole enam sõltuv Taani kuningast.

Samas olid võimukandjate pojad ühtlasi väärtuslik resurss *per se* ja seega oli neil intrinsilisest iseväärtuset johtuvalt rohkemgi kasutusi.⁴¹⁵ Taas on hea näide vangilangenud mõõgavendade välja lunastamise juhtum. Eestlased olid juba lepet rikkunud ja järelikult polnud garantidest enam kasu deebitoride kuulekuse tagamisel – samuti poleks riialased saanud tulu poiste hukkamisest, mis ähvardas pigem vastuhakku võimendada. Mõõgavennad suudeti aga päästa, sest pantvangide iseväärtus võimaldas neid uue tehingu sõlmimisel rakendada. Suurnike lapsed olid seega tulus hüvitis, sest isegi kui nad muutusid leppe seisukohast kasutuks, jäid nad universaalselt hinnalisteks. Samas pole ülemäära tõenäoline, et neid sageli sõjavangide vastu välja vahetati, sest see tähendas vähemasti sümboolses mõttes lepete tühistamist ning ülemvõimutaotluste hülgamist. Ühtlasi ei müüdnud pantvange tõenäoliselt orjadeks: vallutajate kätte langes rüüsteretkede käigus nimelt arvukalt sõjavange⁴¹⁶ ja järelikult polnud neil põhjust väärtuslikest ülikulastest võrdlemisi kesise majandusliku tulu nimel loobuda.

Pantvangid olid taas ka uue religiooni ja kultuuri leviku väravaks. Kohalikud võimukandjad reageerisid ristiusu ekspansioonile tihti kompromissi otsimise asemel vaenulikkusega, kuid noored poisikesed olid *tabula rasa*, keda sai mõjutada märksa kergemini. Nende vahetu ning pikajaline kokkupuude muljetavaldava ja jõuka ühiskondliku süsteemiga pani neid kindlasti maailma ümber mõtestama.⁴¹⁷ Pantvangid pärinesid eliidi seast ning olid väga prominentsed

⁴¹³ HCL, X.14, XVI.1, XXIII.7, XXX.5

⁴¹⁴ HCL, XXIX.7; Modena Guglielmo tegevusest vt: Mäesalu, Mihkel. Päpstliche Gewalt im Kreuzzugsgebiet: Gründete Wilhelm von Modena in Estland einen „Pufferstaat“? – in: Forschungen zur Baltischen Geschichte 6 (2011), lk 11–30, siin eeskätt lk 20–22

⁴¹⁵ Kosto, Hostages During the Crusades, lk 28

⁴¹⁶ Ekdahl, Prisoners of War, lk 265; Gillingham, Enslavement, lk 244

⁴¹⁷ Blomkvist, Culture clash or compromise?, lk 23

isikud, kelle prestiiži pantvangiks olemine veelgi kasvatas:⁴¹⁸ nii võisid nad moodustada üsna mõjuka uue korra eestkõnelejate kihi. Tõenäoliselt võtsid nad ka uue usu omaks kergesti ning on arvatud, et tihti anti neile keisririigi kloostrites lausa vaimulikku haridust. Näiteks peetakse tõenäoliseks, et kui piiskop Albert saatis esimesed liivlaste pantvangid Saksamaale, jõudsid nad seal Segebergi kloostrisse.⁴¹⁹ 1226. aastast alates tegutes aga ka Riias kool, mille puhul on leitud, et seal võidi ka pantvangidele haridust anda,⁴²⁰ nii et misjonitöö võis juba sajandi teisel kolmandikul jääda suures osas endiste garantide kohustuseks.

Mõneti tasub enamike pantvange kloostrikooli saatmise osas küll skeptiline olla: vallutajad ei kavandanud esmajärjekorras nende süsteemset kultuurist ümberkasvatamist, vaid ootasid, et pantvangidest saaks sõbralikud valitsejad kohalike võimustruktuuride eesotsas – selle juures polnud ulatuslik vaimulik haridus aga tarvilik. Ülikute lapsed, kes ladinakristlike maahärrade juures üles kasvasid, taipasid isegi, et uus ühiskonnakorraldus pakub neile väljavaateid endale ja oma suguvõsale tulu kindlustada, kui nad kristianiseerimisega kaasa lähevad.⁴²¹ Järelikult võimaldas pantvangide nõudmine orkestreerida kogu senise Läänemere idakalda regiooni sotsiaalse korralduse dekonstrueerimist ja ümberkorraldamist – paganlike hõimude struktuuri lammutamist. Mittekristlike abielutavade keelamine lõhkus näiteks kohalikke ülikuperesid ühendanud veresidemeid: ehk liite, millele toetus suurnike võim.⁴²² Sama eesmärki täitis ka pantvangide nõudmine: leppegarantideks antud poisikeste side enda hõimlastega hääbus ja nad seoti hoopis erineva kultuurimaailma ja härrussüsteemiga.

3.2.3 Pantvangide haldamine

1231. aastal pidi Riia linn kaitsma end paavsti viitselegaadi Baudouini arvukate süüdistuste eest, milledele antud vastuste seas oli seletus ühe kuralasest pantvangi hukkumisest. Viimase olevat surnuks pussitanud mees, kes, kuuldes, et Kuramaalt nõutud garandid on linna toodud, maksis sel viisil kätte enda mungast venna eest, kelle kuralased 1228. aastal Daugavgrīva kloostrit rüüstades tapsid.⁴²³ Kuna pantvangide tahtmatu surm tihti leppeid ei mõjutanud,⁴²⁴ ei pruukinud mõrv poliitilisel tasemel isegi Riia ja kuralaste suhted rikkuda, aga antud olukord

⁴¹⁸ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 200

⁴¹⁹ Brundage, *Henry of Livonia*, lk 4; Kivimäe, 'Henricus' the Ethnographer, lk 82

⁴²⁰ Favreau-Lilie, *Mission to the Heathen*, lk 150

⁴²¹ Snē, *Image of the Other or the Own*, lk 255–256; Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 45

⁴²² Nielsen, *Mission and submission*, lk 222; vt ka Kintzinger, *Geiseln und Gefangene*, lk 50

⁴²³ LUB I, nr 106

⁴²⁴ Kosto, *Hostages during the Crusades*, lk 13

ilmestab seevastu väga värvikalt inimlike emotsioonide ja igapäevaelu konstantset kohalolu pantvangistuse poliitiliste, juriidiliste ja sümboolsete tahkude kõrval. Juba ainuüksi garantide arvukuse tõttu⁴²⁵ võis pantvangidega sarnaseid juhtumeid ette tulla veelgi – samal põhjusel olid nad aga kirikuprovintsi igapäevaelus ka täiesti loomulikud elemendid.

Nagu juba alustuseks öeldud sai, suhtuti pantvangidesse reeglina aupaklikult: isegi Iirimaa, kus tavatseti öelda, et „see pole kuningas, kel pole pantvange ahelates“, pärineb ka juhendeid, kuidas garandid peolauas istuma peavad.⁴²⁶ Kui ülaloodud kuralase intsident välja arvata, ei ole teavet garantide halvast kohtlemist ega tapmisest ja antud puhulgi polnud tegu kreditori teoga. Ülestõusude järel nõuti küll alati uusi pantvange⁴²⁷ aga usutavasti polnud tegu hukatute asendamise, vaid rahu märgilise uuendamise ja võimuhete taastamisega: senised deebitorid võisid näiteks konflikti käigus elu kaotada. Pantvangide hukkamine, eriti *en masse*, oli pigem erakordne⁴²⁸ ja Preisimaal kirjeldas Dusburg garantide poomist üksikasjalikult⁴²⁹ – Henrik, kes pööras garantidele märksa rohkem tähelepanu, oleks kindlasti nende tapmist maininud. Ka ühe kuralase surm põhjustas arvestatava skandaali, kuigi Kuramaalt nõuti kümneid garante – ning järelilikult näib, et pantvangide elud olid nende valdajatele küllaltki tähtsad.

Omaette küsimusteringi moodustab veel pantvangide igapäevaelu korraldamine. 1290. aastal käskis Saksa ordu Liivi meister loosi teel määrata, millistesse konventidesse Saaremaalt antud garandid saadetakse.⁴³⁰ Kuna tegu oli linnuste tulused ümberjaotavate, võib-olla ebatavaliste korraldustega, pole teada, kas see oli tüüpiline praktika. Võrdsuse printsiipi au sees hoidva ordu puhul oluks see vast mõistetu, aga nii seisusliku ühiskonna tavade tõttu kui seepärast, et väärtuslike pantvangide valdamine andis kreditorile mõjuvõimu poliitmaastikul,⁴³¹ oluks loogiline, et tähtsate pealike pojad jäid ka oluliste ordukäsknike või maaisandate kaaskonda. Antud puhul on ühtlasi küll probleemiks Saaremaa nii kristianiseerimiseelne kui -järgne vast võrdlemisi kollektiivne valitsuskord,⁴³² mistõttu deebitoride seas erakordselt silmapaistvaid

⁴²⁵ Liivlastelt nõuti nt 1200. aastal neid 30; viis aastat hiljem andis iga Zemgale linnus ühe garanti – neid pidi seega olema vähemalt paarkümmend; Kuramaa deebitorid olid tosinad ja küllap loovutasid ka eestlased arvukalt poisse: LUB I, nr 103, 104; HCL, XVI.1, XXI.5, XXX.5; Lettlands viele Völker, lk 83; Jarockis, Semgallia, lk 48

⁴²⁶ Lavelle, The use and abuse of hostages, lk 270; vt ka Slater, So Hard was it to Release Princes, lk 13-14

⁴²⁷ Nt HCL, XXI.5, XXVII.6; LVRK, vv 5988–5989

⁴²⁸ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 39

⁴²⁹ CTP, III.119

⁴³⁰ LUB I, nr 536

⁴³¹ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 45–46

⁴³² Mägi, Ösel and the Danish Kingdom, lk 331

suurnike olla ei pruukinudki. Meistri korraldus annab aga igatahes tunnistust, et samast kohast võetud pantvangid viibisid Liivimaal mõnikord hajutatult üle maahärra valduste.

Kümnete pantvangide peale kulutatud rahasummad võisid samuti kerkida üpris kõrgele. On teada, et 1230. aastatel olid Riia kaupmehed, kes valdasid kolmandikku Zemgalest, vabastatud semgalite pantvangide ülalpidamisest, kuni nad kaitsesid Mežotne linnust, aga juhul, kui nad sealt lahkusid, pidid nad proportsionaalselt enda õigustega antud piirkonnas katma kolmandiku garantide elatamisega seotud kuludest.⁴³³ Usutavasti oli see tavaline reeglipära kõigi mitmete maahärrade vahel jaotatud valduste puhul – Zemgale kõrval on mainitud antud kaupmeeste kohustust katta teistelgi aladel pantvangidega seotud kulusid, võrdeliselt nende õigustega kohapeal. Küllap pidid näiteks ristisõdade alguses mõõgavennad vastavalt maade jagamise leppele haldama üht, Riia piiskop aga kaht kolmandikku kohalikest pantvangidest; Väinast lõunas sai hiljem tavaliseks vastupidine suhe.⁴³⁴ 1248. aastal sõlmitud Pikasilla lepe sätestas konkreetselt, et (sõltuvalt ürikuteksti interpretatsioonist erinevatelt aladelt) edasiste vallutuste käigus nõutud leppegarandid tuleb jaotada võrdselt ordu ja piiskopi (kuigi pole selge, kas Riia peapiiskopi või Tartu piiskopi) vahel.⁴³⁵

Kuigi antud näitest võib paista, et sama piirkonna pantvangid elasid hulganisti üheskoos, mis võimaldanuks nendega seotud kulusid paremini hallata, viidi nad siiski usutavasti erinevatesse kohtadesse. See olnuks mõistlik nii nende kultuurilise ümberkasvatamise seisukohast, kuna nad segunesid rohkem sakslastega, kui ka tagamaks, et garandid maahärrade keskustes näiteks organiseeritud vastuhakke korraldada ei saaks.⁴³⁶ Arvatavasti moodustasid nad paikades, kuhu nad saadeti, loomuliku osa sealse võimukandja kaaskonnast – olgu maaisandaks ordukäsknik, mõni piiskopi vasall või lausa maahärra ise.⁴³⁷ Ülaltoodud korralduses on pantvange läbivalt kõrvutatud kulleritega, kellega seotud kulude eest kaupmehed analoogsel kombel hoolitsema pidid. Kuna hilisematel sajanditel sobitusid ja sulandusid regulaarselt antud garandid neid ülal pidanud majapidamise liikmete sekka teatud ametinimetusena,⁴³⁸ käsitleti neid arvatavasti ka 13. sajandil mõne isanda katuse all elava *familia* sarnase kategooriana.

⁴³³ LUB I, nr 125

⁴³⁴ Selart, *et al*, Eesti ajalugu II, lk 42, 61

⁴³⁵ LUB III, nr 200; vt ka: Selart, Livland und die Rus', lk 196

⁴³⁶ Ekdahl, Prisoners of war, lk 266

⁴³⁷ Pantvangide laialijaotamise kohta vt veel: Captivity and diplomacy, lk 117

⁴³⁸ Tiik, Giiselerid ja giiselraha, lk 168–169

3.3 Pantvangid vallutajate omavahelistes suhetes

Liivimaa ristiussustamine ja vallutamine kuulub küll tervikliku ladinakristliku kultuuri leviku paradigmasse, aga selle juures olid aktiivsed arvukad erinevate agendadega osalised ja isegi riialaste käsitlemine ühtse leerina on tegelikult eksitav, kuna eristusid mitmed huvirühmad.⁴³⁹ Mõõgavendade rüütliordu muutus näiteks kiiresti tugevaks ja üpris iseseisvaks poliitiliseks fraktsiooniks ning pakkus Riia piiskopile tõsist konkurentsi.⁴⁴⁰ Kõik riialased pidid ühtlasi võistlema Taani kuningaga, kes oli 13. sajandi alguseks pälvinud Püha Tooli erilise soosingu ja kel jätkus Läänemere võimsaima valitsejana järelikult nii ressursse kui õigustusi vähemasti Eestimaa, aga ühtlasi ka ulatuslikumate kristianiseerimata alade hõivamiseks.⁴⁴¹ 1230. aastatel lisandus veel tülisid, kui Liivimaa konfliktide arbiitriteks määratud paavsti esindajad püüdsid kohalike maahärrade üle kehtestada enda autoriteeti.⁴⁴²

Nagu ülalpool ilmneb, sidus Taani kuningas Läänemere valitsejaid sageli endaga pantvangide abil, aga kristianiseerimise korraldamise ja lokaalse valitsussüsteemi loomise kavatsus tingis Eestimaal vajaduse püsivama kohalolu järele: seega rajasid taanlased Liivimaal tugipunkte.⁴⁴³ Siiski on selge, et Taani kuningas ja Lundi peapiiskop rakendasid enda võimu kinnistamiseks tihti ka pantvange – kuigi Henrik seda osalt maha vaikib. Garantide nõudmise tavapärassus ilmneb juba ainuüksi tähelepanus, mida neile taanlaste ja riialaste suhtluses osutati. Ühtlasi kasutasid ka mõõgavennad võimuala ülesehitamiseks pantvange: näiteks ekspluateerisid nad mõnikord alistatud kuid ristimata paganaid, keda kirikuseadused ei kaitsnud, sundides neid linnuseid rajama⁴⁴⁴ – kuni võimukeskuste valmimiseni võisid just garandid neid kogukondi ohjes hoida. Lisaks nõudsid enda poliitika toetuseks pantvange ka paavsti legaadid – kes seda tehes käitusid tegelikult Rooma tavaliste praktikate vaimus.⁴⁴⁵

⁴³⁹ Eihmane, A Clash of Two Identities, lk 39–43; Blomkvist, Culture clash or compromise?, lk 23

⁴⁴⁰ Benninghoven, Friedrich. Der Orden der Schwertbrüder: fratres milicie Christi de Livonia. Köln, Graz, 1965, lk 37–54; 75–85

⁴⁴¹ Rebane, Peep Peter. Denmark and the Baltic crusade, 1150-1227. Ann Arbor, 2007, lk 11–18, 70–82; Raudkivi, Priit; Andersen, Tyge. Võimumängud Põhja-Eestis aastail 1219-1238. Ajaloolis-sotsioloogilisi aspekte. – in: Acta historica Tallinnensia vol 13 (2008), lk 3–24, siin lk 9–12

⁴⁴² Selart, Anti. Balduin von Alna, Dänemark und Russland. Zur politischen Geschichte Livlands in den 1230er Jahren. – in: Staecker, Jörn (toim.) The reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Visby, 2009, lk 59-74; Mäesalu, Päpstliche Gewalt, lk 12–13

⁴⁴³ 1206. aastal Saaremaal: HCL, X.13; 1219. aastal Revalas: XXIII.1; 1222. aastal taas Saaremaal: HCL, XXVI.2; Rebane, Peep Peter. Archbishop Anders Sunesen and the Danish Conquest of Estonia – in: Yearbook of The Estonian Learned Society in America V (1968-1975), lk 24–38, siin lk 30-31; Raudkivi, Tyge, Võimumängud, lk 13

⁴⁴⁴ Favrea-Lilie, Mission to the Heathen, lk 149; vt ka: Kala, Ristimine, lk 12

⁴⁴⁵ Blumfeld, Geiselschaft, lk 20–21; Püha Tooli praktikatest vt: Kosto, Hostages in the Middle Ages, 209–213

3.3.1 Pantvangistuse korraldamine Riia leeris

1200. aastal nõudis piiskop Albert esimesi liivi pantvange Väina alamjooksul perioodiliselt peatunud ristsõdijate relvade najal,⁴⁴⁶ aga 1202. aastal rajati misjoni permanentseks toetuseks mõõgavendade ordu, mis arenes tähtsaimaks osaks Riia militaarjõust.⁴⁴⁷ Kui vallutajad asusid noore kirikuprovintsi võimuala laiendama, esines pantvangide nõudmisel kreditorina aga jätkuvalt üksnes piiskop: näiteks pärast 1206. aasta liivlaste ülestõusu võttis ülikute poegi Alberti nimel vastu Riia praost ainuisikuliselt.⁴⁴⁸ Samas ei tähendnud see, et garante ka ordu järelvalve alla ei antud või et organisatsioon nendega seotud kulutusi katma poleks pidanud – vaevalt olid eneseteadlikud mõõgavennad aga sellise olukorraga rahul. 1207. aastal saavutasid nad kirikuprovintsi maade jaotamise ja omandasid kolmandiku Liivimaast „koos kogu õiguse ja valitsemisvõimuga“ (*cum omni iure et dominio*).⁴⁴⁹ Küllap anti sedavõrd sõltumatu staatuse saavutamisel ordule tseremoniaalselt üle ka vastavate alade pantvangid.

Ordu üritas vallutuste käigus laiendada võimalikult sõltumatut võimuala ning seetõttu muutus ka pantvangide valdamine akuutseks küsimuseks, nagu ilmneb Sakala alistamise juures. 1211. aastal andsid Viljandi eestlased seal garante ainult mõõgavendadele, aga järgmisel aastal loovutasid sakalased pantvange nii ordule kui piiskopile – küllap vastavalt maade jagamise leppele. Tegelikult võtsid vennad aga vastu kõik garantid, keda nad seejärel prelaadile üle andmast keeldusid. Tüli selle üle paisus nii suureks, et Albert esitas lausa Rooma kuuriasse kaebuse,⁴⁵⁰ nagu nähtub paavsti 1213. aasta kirjast, mis süüdistab ordu misjoni takistamises ja heidab vendadele ette, et nad ei loovuta Eestimaa piiskopiks nimetatud munk Theodericile pantvange, kelle nad prelaadi nimel vastu võtnud on.⁴⁵¹ Õiguspäraselt piiskopile antud garante enda käest hoides fundeeris ordu seega konkurendi arvelt oma poliitilist positsiooni ning võis isegi pantvange esitleda tõendina tööst ristiuse levitamisel Sakalas, kus vennad enda võimule paavstlikku kinnitust taotlesid.⁴⁵²

⁴⁴⁶ Jensen, Early Missionary Activities, lk 134

⁴⁴⁷ Benninghoven, Der Orden der Schwertbrüder, lk 62–74

⁴⁴⁸ HCL, X.14

⁴⁴⁹ HCL, XI.3

⁴⁵⁰ Alberti sagedaste Rooma apelleerimiste kohta vt: Fonnesberg-Schmidt, Iben. Riga and Rome. Henry of Livonia and the Papal Curia. – in: Tamm, Marek (toim.). Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: a companion to the Chronicle of Henry of Livonia, lk 209–227, siin lk 209–210

⁴⁵¹ LUB I, nr 36

⁴⁵² Benninghoven, Schwertbrüder, lk 130–131

Pole selge, kas paavsti manitsus heidutas ordu olukorda ekspluateerimast, aga vast mõjutasid mõõgavendasid muutused jõuvahekordades, kui Liivimaale saabusid prestiižsed ristisõdijad. Näiteks oli 1216. aasta Soontagana sõjakäigu üheks juhiks Oldenburgi krahv Borchard, aasta hiljem maabus Riias aga Holsteini krahv Orlamünde Albrecht, kelle juuresolekul toimus nii Sakala, Läänemaa kui Järvamaa pantvangide loovutamine – järvalased meenutasid veel hiljem suursuguse isanda viibimist rituaali juures.⁴⁵³ Mõlemad mõjuvõimsad vürstid olid poliitiliselt aga seotud pigem Riia piiskopiga⁴⁵⁴ ja võisid seega hoolitseda garantide jõudmise eest Alberti kätesse. Kuigi sõjameestest aadlikud tundsid kindlasti sümpaatiat ordu vastu, olid nad siiski risti võtnud piiskopi üleskutsel ja tema otsusest sõltus lisaks retke tasuks saadava indulgentsi pälvimine, mida Albert kasutas sealjuures tihti poliitilise survevahendina.⁴⁵⁵

See ei tähendanud siiski, et mõõgavennad jätkuvalt jõuga oma positsioone ei kindlustanud. 1219. ja 1221. aastal toimusid ordu eraviisilised retked Järvamaale ja Läänemaale, mis olid mõlemad hiljuti ristisõdijatele pantvange loovutanud – nüüd nõuti kohalikelt ülikutelt aga taas garante.⁴⁵⁶ Kuigi retked olid eeskätt suunatud Taani kuninga (ja kaudsemalt ka rootslaste⁴⁵⁷) pretensioonide vastu, kindlustasid pantvangid kohapeal ühtlasi vendade positsiooni piiskopi suhtes. Lisaks jäid ordurüütlid alati ristiretkede väejuhtideks.⁴⁵⁸ Isegi kui Liivimaale saabus sedavõrd võimas vürst kui Saksimaa hertsog Albrecht, kes osales 1219.-20. aasta sõjakäikudel Virumaale ning Harjumaale, loovutati pantvange alati kohalviibinud ordukäsknikule.⁴⁵⁹ Seega näib, et vendadele kuulus teatud privileeg garante vastu võtta: oli muidugi ka loomulik, et leppe kinnitas ordu – ehk uus maahärra. Sealjuures ei leidu vihjeid, nagu mõõgavennad oleks enda positsiooni veel 1220.-30. aastatel kuidagi ära kasutanud: vähestest teadetest näib, et pantvange haldasid õiguspäraselt Riia leeri erinevad osapooled.⁴⁶⁰

Teise küsimusteringi moodustavad pantvangid, kes loovutati paavstikuuria esindajate juhitud retkede kõigus. 1227. aastal andsid Saaremaa ülikud oma poegi ristiväele, mida vormiliselt

⁴⁵³ HCL, XIX.2, XIX.8, XXI.5, XXI.6, HCL XXIII.6 – usutavasti võttis sellele vaatamata pantvange formaalselt siiski vastu ordumeister (vt nt LVRK, vv 883–890), mis on ka arusaadav, kuna tema oli tegelik maahärra.

⁴⁵⁴ Krahv Borchardile andis piiskop Albert lausa 1224. a Koknese lääniks – Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 111; Taani kuninga vasalli hertsog Albrechti kohta vt: Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 114–115

⁴⁵⁵ Fonnesberg-Schmidt, Riga and Rome, lk 213–214

⁴⁵⁶ HCL, XIII.6; LVRK, vv 1250–1261

⁴⁵⁷ Leimus, Iura christianorum, lk 14

⁴⁵⁸ Murray, Alan V.. The Sword Brothers at war: observations on the military activity of the Knighthood of Christ in the conquest of Livonia and Estonia (1203–1227). – in: Ordines Militares, 18, lk 27–37, siin lk 29

⁴⁵⁹ Virumaal Võnnu meistrile Rudolfile, Harjumaal suurmeister Volquinile: HCL, XXIII.7, XXIII.9, vt ka HCL, XXIV.1

⁴⁶⁰ LUB I, nr 120, 125

juhtis Püha Tooli saadik, preester Giovanni, tegelikult siiski piiskop Albert ja mõõgavendade meister Volquin.⁴⁶¹ Vast võttis pantvangid tõesti vastu Rooma esindaja, aga tõenäoliselt jagati nad saarel õigusi omandanud osapoolte – ordu, piiskopi ja Riia kodanike⁴⁶² – vahel ära. Need sündmused möödusid usutavasti ladusalt, aga rohkem probleeme tekitas kuralaste alistumine paavsti viitseleagaadile Baudouinile 1230.-31. aastal.⁴⁶³ Pole teada, kas ja kuidas toimus nende pantvangide jagamine, aga peagi puhkes Kuramaa jaotamise üle riialaste ja Baudouini vahel tüli, mistõttu viimane põgenes Rooma. Seal hankis ta 1232. aastal paavstilt hulga privileege, mis kohustasid muuseas riialasi tagastama Kuramaa, Zemgale ja Saaremaa pantvange, kelle nad viitseleagaadilt väidetavalt röövitud olid.⁴⁶⁴

Nende nõudmistega üritas Baudouin kehtestada oma autoriteeti aladel, mille valitsejaks paavst ta määranud oli.⁴⁶⁵ Zemgale või Saaremaa pantvangid polnud usutavasti kunagi viitselegaadi valduses olnudki, aga kuna ta nende alade üle õiguse omandas, nõudis ta garante nüüd välja – kuralased, kelle Baudouin ise vastu võttis, võisid samas tõesti temalt röövitud olla. Pantvangid kujutasid endast tihti nupukesi keerulistes mitmepoolsetes võimumängudes,⁴⁶⁶ aga pole selge, milline nende täpne roll antud puhul oli. Kui garante tõesti jõuga kellegi valdusest ära võeti, võis nendega seotud sündmustik kujuneda üpris dramaatiliseks, aga samas on kaheldav, kas näiteks kuralaste pantvangide valdamine oli kaalukas argument ka seejärel, kui mõõgavennad end sõjaretkedega Kuramaal realselt kehtestasid.⁴⁶⁷ Kindlasti polnud Baudouini allajäämine 1234. aastal tingitud tema võimetusest leppegarante enda valdusesse saada, kuid vähemasti ühes sama aasta paavsti kirjas tuletati veelkord kuralastest pantvangide küsimust meelde,⁴⁶⁸ nii et teatav tähtsus neile konfliktis usutavasti siiski jäi.

3.3.2 Pantvangid Riia ja Taani konfliktides

Taani ekspansiooni mõjukaimaks liidriks kuningas Valdemar II kõrval oli Lundi peapiiskop Anders Sunesen,⁴⁶⁹ kelle seisukohtadest pantvangide osas saame me veidi aimu tema enda sõnadest. 1206. aastal Riias viibides manitses ta sealseid sakslasi levitama ristiusku liivlaste

⁴⁶¹ HCL, XXX.3–5, vt ka Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 53

⁴⁶² Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 56

⁴⁶³ LUB I, nr 103, 104

⁴⁶⁴ LUB I, nr 120, 122; sündmuste kohta lähemalt vt: Selart, Balduin von Alna, lk 60–61

⁴⁶⁵ Selart, Balduin von Alna, lk 62–63

⁴⁶⁶ Kosto, Hostages in the Carolingian World, lk 138–140

⁴⁶⁷ Couronians, lk 144

⁴⁶⁸ Hildebrand, Livonica im Vaticanischen Archiv, nr 21

⁴⁶⁹ Nielsen, Missionary Man, lk 96–97, 116–117; Rebane, Archbishop Anders Sunesen, lk 32–33

seas, kelle ülestõus oli äsja maha surutud – aga alles seejärel, kui neilt on kuulekuse tagatiseks pantvange nõutud.⁴⁷⁰ Kui peapiiskop propageeris sellist lähenemist Väina regioonis, kus Riia linn ja selle üksikud tugipunktid olid ümbritsetud vaenulikest hõimudest, näib tõenäoline, et 1219. aastal Tallinnasse asudes ja 1222. aastal Saaremaale linnust ehitades nõudsid taanlased analoogselt pantvange eestlastelt, kes neid mitmest küljest piirasid. Lisaks ilmnes kohe pärast kuningas Valdemari esimesi vallutusi ning Taani vägede Tallinnasse asumist Riia ja taanlaste tõsine rivaliteet, kui mõlemad üritasid end Eestimaal kehtestada. Mõjusfääride jaotamisel sai konkurentsi peamiseks väljenduseks „võiduristimine“,⁴⁷¹ aga kuna pantvangide nõudmine oli samuti võimudemonstratsioon, nähtus heitlus kindlasti ka sel viisil.

Just pantvangide nõudmine, mitte ristimine, oli esmane meede, mida Riia leer Taani kuninga nõrgestamiseks rakendas. Nagu mainitud, korraldasid mõõgavennad juba 1219. aastal retke järvalaste juurde ning nõudsid neilt garante, sealjuures rahvast ristimata⁴⁷² – sarnasel moel, kui vennad Sakalas varem oma positsiooni piiskopi vastu kindlustasid, toimisid nad Järvamaal kuningaga konkureerides.⁴⁷³ Hiljem tuleb Henrik seeläbi kujunenud poliitilist olukorda taas meelde: „järvalased aga oli Liivimaa kirik juba korduvalt ära võitnud ja nende pojad olid pantvangideks Liivimaal.“⁴⁷⁴ 1219. aastal korraldasid riialased retke ka Virumaale, kus samuti ristimisega ülemäära vaeva ei nähtud, küll aga nõuti garante kõigist viiest kihelkonnast, nagu Henrik hoolikalt ära märgib.⁴⁷⁵ Tõsiasi, et kristluse vastuvõtmine ja pantvangide loovutamine uuele isandale olid sama mündi kaks külge, nähtub veel Henriku kirjeldusest, kuidas taanlased hukkasid ülalmainitud Pudiviru vanema Talibaldi, „sellepärast, et ta oli vastu võtnud riialaste ristimise ja andnud oma poja sõjateenistuse vendadele pantvangiks.“⁴⁷⁶

1220. aasta kevadel kujunes pinev Riia-Taani vastasseis Harjumaal, kus suur riialaste vägi nõudis pantvange Varbola linnusest. Anders Sunesen kohtus seepeale nende juhtidega, kellel ta käskis eestlaste garandid taanlastele üle anda, väites, et kuningas Valdemar II kuulub õigus kogu Eestimaale. Peapiiskopi avalduse üle üllatunud⁴⁷⁷ mõõgavendade meister keeldus seda

⁴⁷⁰ HCL, X.14; vt ka Nielsen, *Mission and Submission*, lk 227

⁴⁷¹ Lind *et al*, Taani ristisõjad, lk 222–227; Tyge, Raudkivi, *Võimumängud Põhja-Eestis*, lk 15

⁴⁷² HCL, XXIII.6

⁴⁷³ Blumfeld, *Über die Geiselschaft*, lk 20

⁴⁷⁴ HCL, XXIII.9

⁴⁷⁵ HCL, XXIII.7

⁴⁷⁶ HCL, XXIV.1

⁴⁷⁷ Usutavasti ei aktsepteerinud (või tõepoolest ei teadnudki) mõõgavennad nende osaluseta 1218. aastal Schleswigis peetud läbirääkimiste tulemusi, mille kohaselt piiskop Albert Eestimaal tõesti Taani kuninga ülemvõimu tunnustas: Rebane, *Denmark and the Baltic Crusade*, lk 131; Tyge, Raudkivi, *Võimumängud*, lk 10

taotlust tunnustamast, kuid nõustus pantvangid siiski nende isadele tagastama „tahtes sellega meeleldi Taani kuningale austust osutada, ometi sel tingimusel, et riialaste õigusest seeläbi midagi ei kahaneks.“⁴⁷⁸ Olukord meenutab Heinrich Lõvi ja Valdemar I kohtumist Eideri jõel – eriti kuna ristsõdijate seas oli Saksimaa hertsog Albert. Sellega seoses on huvitav vaadelda pantvangide suhet õigustesse. Meister toonitas, et poiste tagastamine neid kuidagi ei kahanda, aga samas on selge, et taanlased loovutasid 1171. aastal ühes garantidega mitte ainult võimu, vaid ühtlasi õigused Rügeni üle, ja varbolaste peapiiskopi kätte andmise korral oleks riialased samuti lahti ütelnud mõlemast. Kuigi Varbola pantvangide tagastamist nende isadele esitleti *status quo ante* taastamisena, nõrgestas see tegelikult Riia varasemaid pretensioone, millele viitab ka tõik, et meister eraldi rõhutas, et olukord sedaviisi pole.

Leidub veel näiteid, et pantvangide kodukohta tagastamine oli ammendav kinnitus õigustest ja pretensioonidest loobumisele. Nimelt saabus peagi pärast Harjumaa sündmusi taas Eestimaale kuningas Valdemar, kes sõlmis orduga leppe, millega ta andis enda kinnituse mõõgavendade võimule Sakalas ja Ugandis ning vastutasuks tunnustasid viimased monarhi hegemooniat Põhja- ja Lääne-Eestis.⁴⁷⁹ Nagu võib välja lugeda riimkroonika lakoonilisest märkusest, loobus ordu seejärel ilmselt Läänemaa pantvangidest, kes koju tagasi saadeti.⁴⁸⁰ Loomulikult oli tegu ainult vendade käes olnud garantidega: hiljem rõhutas Henrik tungivalt, et Riia kirik oli alati Läänemaad „vallanud täie õigusega /.../ ega polnud kunagi Taani kuningale selle Mereäärse maa pantvange üle andnud“.⁴⁸¹ Kas ordu soostus ka monarhile loovutatud Järva- ja Virumaa garantidest loobuma, pole teada, kuid see näib võimalik. Kui seniste lepete mõju 1223. aasta tormiliste poliitiliste arengute keskkonnas haihtus, nõudis Riia leer peagi igatahes kiiresti taas järvalastelt ja virulastelt pantvange.⁴⁸²

Eriti huvipakkuvad on 1222. aastal Saaremaal aset leidnud sündmused. Esiteks on võimalik, et seal toimus Taani linnuse rajamine saarlasete teataval nõusolekul,⁴⁸³ ja nii võisid kohalikud (või lausa pooled vastamisi) pantvange loovutada mitte jõuga ähvardamise, vaid rahumeelse kokkuleppe kontekstis. Seejärel saabus saarele Riia delegatsioon, mis sõlmis kuningas Valdemariga uue maadejagamise leppe ja vandus monarhile ka truudust. Usutavasti kinnitati seda pantvangide loovutamise, sest piiskop Alberti vend ja mitmed ordu esindajad jäid

⁴⁷⁸ HCL, XXIII.10

⁴⁷⁹ HCL, XXIV.2; Riis, Ostseeimperium, lk 70; Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 133–134

⁴⁸⁰ LVRK, vv 1223

⁴⁸¹ HCL, XXVIII.7

⁴⁸² HCL, XXVIII.6; sündmuste kohta vt: Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 144–162

⁴⁸³ Mägi, Ösel and the Danish Kingdom, lk 334–337

taanlaste linnusesse, küllap leppegarantidena.⁴⁸⁴ Kui relnevad kaasused on rohkem või vähem hüpoteetilised, siis pärast kuninga ja Riia saadikute lahkumist on teada, et saarlased vallutasid Taani tugipunkti ning jätsid rahu tagatiseks seejärel seitse taanlast ja piiskop Alberti venna omakorda enda juurde pantvangi.⁴⁸⁵ Saaremaal võisid järelikult aset leida sündmused, mille käigus loovutasid väga erinevatel põhjustel ja varieeruvates konfiguratsioonides leppegarante teineteisele nii vallutajad vastamisi kui ka kohalikud ja ladinlased.

Tyge Andersen ja Priit Raudkivi on sealjuures juhtinud tähelepanu tõsiasjale, et taanlaste kohalolu Eestimaal oli 1219. aasta sõjakäigu järel näiliselt kesine, kuid nad suutsid siiski oma võimuala kindlustada.⁴⁸⁶ Kuivõrd Taani asehaldurid valitsussüsteemi rajamisel pantvangidele toetusid, on muidugi väga oletuslik, aga usutavasti jäid nende valdusesse garandid, keda suuremate retkede ajal⁴⁸⁷ suure tõenäosusega nõuti. Kui kaugele pantvangistuse najal rajatud võimuvõrgustik ulatuda võinuks, pole samas selge: 1225. aastal viibisid Tallinnas kindlasti viru vanemate pojad,⁴⁸⁸ kuid Henrik ei maini Harju-, Järva- ega Läänemaa garante, mille Modena Wilhelm samuti kiriku kaitse alla võttis.⁴⁸⁹ Järelikult ei pruukinud maakondade pantvange taanlaste valduses olla, kuigi Taani asehaldurite karmi käe poliitikat arvesse võttes⁴⁹⁰ võisid garandid karistuseks eestlaste 1223. aasta ülestõusu eest ka juba ennemalt hukatud olla. Sealjuures ei saa välistada, et sama saatus tabas ühtlasi varasemaid Virumaa pantvange, kuid erinevalt teistest maakondadest sooritasid taanlased sinna 1224. aastal taas sõjaretke, mille käigus nad uusi garante nõuda said.⁴⁹¹ Kui 1220. aastate teisel poolel viibiski Tallinnas veel eestlaste, näiteks rävalaste pantvange, langesid igatahes nemadki 1227. aastal Riia leeri kätte, kui mõõgavennad Taani peamise ja viimase tugipunkti vallutasid.⁴⁹²

⁴⁸⁴ Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 141–143; vt ka Mägi, Ösel and the Danish Kingdom, lk 337–338

⁴⁸⁵ HCL, XXVI.3

⁴⁸⁶ Tyge, Raudkivi, Võimumängud, lk 13–16

⁴⁸⁷ Eeskätt 1220. a, mil Valdemar II taas Eestimaal viibis: Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 134–135

⁴⁸⁸ HCL, XXIX.7

⁴⁸⁹ Mujal polnud Riia-Taani tülid samas ka niivõrd pinevad kui Virumaal: Mäesalu, Päpstliche Gewalt, lk 20–21

⁴⁹⁰ Poodi näiteks ülalmainitud Tabelin ning ühtlasi ka Revala, Harju- ja Virumaa eestlaste vanemad, kes 1221. a Tallinnat rünnanud saarlasi toetasid: Selart *et al*, Eesti ajalugu II, lk 51

⁴⁹¹ HCL, XXVII.6

⁴⁹² Rebane, Denmark and the Baltic Crusade, lk 180–182

4. Pantvangid Preisimaal

Pommerist ida pool ning Liivimaast edela suunas, Visla ja Neemunase jõgedega raamistatud piirkonnas, elasid 13. sajandi alguses balti rahvaste sekka kuulunud preislased, kelle maad jagunesid arvukateks hõimuterritooriumiteks. Poola piiri lähistel, kust lähtus ladinakristlike jõudude ekspansioon, paiknes Kulmimaa piirkond – sealt mööda Visla paremkallast põhja poole liikudes jõudsid vallutajad kõigepealt pomesaanide, seejärel pogesaanide valdustesse. Neist kirdes, Läänemere kagunurgas, asus Warmia piirkond, sellest omakorda idas, Pregolja jõe vasakkaldal elasid natangid, viimastest lõuna suunas bartid. Teiselt poolt jõe ulatus merre Sambia poolsaar: rahvarohke sambide hõimu kodu. Nende idanaabriteks Pregolja ülemjooksul olid nadraulsed, kelle valdustest ida- ja põhjakaarde, leedulaste võimkondade lähiste, jäid vastavalt sudalaste ehk jatvingite maad ning Skalvimaa regioon.⁴⁹³ (Vaata: Lisa 3)

Poola kloorus ja võimukandjad sooritasid katseid preislasi ristiisku pöörata juba 10. sajandi lõpus, aga ettevõtmised olid edutud. Kaheks aastasajaks jäi misjonitöö mõneti unarusse ning ka poolakate sõjaline edasitung nurjus ja preislased ise muutusid agressiivsemaks. Ristimistöö peamiseks teostajaks sai hoopis tsistertslaste ordu: 1215. aastal pühitseti Oliwa kloostri munk Christian Preisimaa piiskopiks. Temagi misjon takerdus aga preislaste vastuseisu tõttu ning 1220. aastatel kutsus Masoovia hertsog Konrad, kellest oli kujunenud ettevõtmise peamine ilmalik patroon, Kulmimaa lõunapiirile Saksa ordu. 1231. aastal alustasid rüütelmüngad seal jõulist sõjalist pealetungi ning kümnekonna aastaga jõudsid nad ristisõdijate ja Poola vürstide toetusel pikki Vislat ja mererannikut Pregolja jõeni. Sealjuures suutsid vennad kiiresti piiskop Christiani marginaliseerida, mistõttu sai ordust ainus võimukas maahärra Preisimaal.⁴⁹⁴

1242. aastal sattus orduga konflikti nende kristlik naaber Visla länekaldal, Väike-Pommeri hertsog Svantopolk, kelle rünnakud vallandasid ulatusliku preislaste ülestõusu. Vastuhakk suruti aga maha ja vennad kindlustasid seejärel oma võimu pea kõigil aladel Pregolja jõest lõunas. 1255. aastal vallutas suur ristisõdijate vägi Sambia poolsaare ja seejärel tungis ordu

⁴⁹³ Slawomir Wadyl. The sacred sphere of Prussian life in the early Middle Ages. – in: Wenta, Jaroslaw (toim.) Sacred space in the state of the Teutonic Order in Prussia. Toruń, 2013, lk 39–54; Pluskowski, Archaeology, lk 44–88

⁴⁹⁴ Sliwinski, Blazej. The christianisation of Prussia: the Polish contribution until the introduction of the Teutonic Order – in: Gassowski, Jerzy (toim.) Christianization of the Baltic Region. Pultusk, 2004, lk 39–63, ; Jähning, Bernhart. Zisterzienser und Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher Macht in Livland und Preußen zu Beginn der Missionszeit. – in: Jähning, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011. Münster, 2011, lk 1–15, siin eeskätt lk 9, 12–14

edasi Kuramaa suunas. Pärast vendade ränka kaotust leedulastele Durbe lahingus, vallandus kogu Preisimaal 1260. aastal taaskord laialdane vastuhakk, mida toetasid ka Svantopolki pojad ja Leedu vürstid. 1270. aastate alguses suutis ordu ristisõdijate abiga ülestõusu küll lüüa, kuid võitlused Preisimaa allutamise pärast kestsid 1283. aastani, mil vennad kindlustasid enda ülemvõimu kõigi preislaste üle.⁴⁹⁵

Saksa ordu konflikti preislastega on traditsiooniliselt sageli peetud brutaalseks hävitussõjaks, kus osapoolte suhtlus piirdus mustvalge vastandamisega religioosete ja kultuuriliste erinevuste baasil. Kohalikud rahvad esindasid võõrast „teist“, kellesse vallutajad suhtusid üleolevalt ja keda esitleti tüüpiliste paganlike antagonistidena.⁴⁹⁶ Mitmed hiljutised uurimused nendivad seevastu, et Preisimaa igapäevaelus valitses ladus ja proosaline läbikäimine: allikad kõnelevad kõrvutiste kogukondade kooseksisteerimisest, mitte diameetriliselt vastanduvate leeride ning ideoloogiate võitlusest elu ja surma peale.⁴⁹⁷ Preisimaa sündmuste kirjeldused avaldavad teatud aspekte pantvangide elust kreditoride juures ja nende hilisemast mõjust oma kodukohtadele, mistõttu on neid antud sündmuste kontekstis eriti huvipakkuv vaadelda kultuuriipiiride ületajatena.

Seevastu on teave pantvangistuste poliitilisest kontekstist Preisimaa ristisõja kohati hägune – eriti võrreldes Henriku tööga, mis garantidele vallutajate õigustega seoses suurt rõhku pani. Peter von Dusburg esitas enda kroonikas küll põhjenduse orduhüüuse eksistentsile, aga kuna töö kirjutamise perioodil polnud tülisumuseks territoriaalsed vaidlused, vaid õigustus kogu organisatsiooni säilimisele,⁴⁹⁸ pööras autor pantvangidele vähem tähelepanu. Krooniku taotlus oli demonstreerida ordu väärtust ristiusumaailmale ja seetõttu kõneles ta garantidest puhkudel, kui kristlased alistasid (*resp.* tõid kiriku rüppe) suuri maa-alasid tänu vendade pingutustele või kui pantvangid olid väljapaistvad vaenlased. Dusburg pajatas küll ordu õiglasest sõjast, kuid juriidiline spetsiifika polnud tema huvi.⁴⁹⁹ Seevastu täheldas kroonik värvikalt üles mõningaid ristisõja dramaatilisi episoodide, mis pantvangide elust aimu annavad.

⁴⁹⁵ Boockmann, Hartmut. *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*. München, 1994, lk 66–114; Urban, William. *The Prussian Crusade*. Lanham, 1980, eriti lk 113–326; Pluskowski, *Archaeology*, lk 10–17

⁴⁹⁶ Feistner, Edith. *Krieg und Kulturkontakt: Zur "Ethnologie" der Prussen und Litauer bei Peter von Dusburg und Nikolaus von Jeroschin*. – in: Wenta, Jaroslaw (toim.). *Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen*. Toruń, 2008, lk 529–539; Matuzova, *Mental Frontiers*, lk 253–254

⁴⁹⁷ Fischer, Edith. 'Des tûvils kint?': The German order's perception of its enemies as revealed in the 'Krônike von Prûzinlant'. – in: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* vol 159 (2007) lk 260–275; Mažeika, *Violent Victims?*; Mažeika, *Of cabbages and knights*

⁴⁹⁸ Mažeika, *Violent Victims?*, lk 127–134

⁴⁹⁹ Näiteks ei maininud ta ordu ja preislaste suhetes olulist Chistburgi lepet: Militzer, *Saksa Ordu ajalugu*, lk 65

4.1 Pantvangid Preisimaa võimuhetes

Preisimaa ristsõda kujutas endast võrdlemisi selget kahe leeri konflikt. Vallutus teostati orduvendade initsiatiivil, kes enda härruse loomisel ei pidanud oluliselt konkureerima teiste katoliiklike valitsejatega – ainult hertsog Svantopolkil oli teatud ekspansiooniambitsioone.⁵⁰⁰ Preisi muinasaegse ülikonna jaoks, kes arvukatest ringvall-linnustest väikeseid maavaldusi valitses,⁵⁰¹ oli ordu samas alati peamine välisoht. Kohalik eliit lõhenes aga sõdade käigus kiiresti uute maahärrade toetajateks ning nende vastasteks: vahel leidis jagunemine aset lausa ühe perekonna ringis.⁵⁰² Siiski jäävad individuaalsete preislaste poolt loovutatud pantvangide kaasused meie eest varjule, sest Dusburg nimetab deebitorina alati tervet hõimu – eranditult abstraktselt, mainimata ühtegi liidrit – või lausa mitmeid hõime üheskoos.⁵⁰³ Nähtub vaid Preisimaa võimutraditsioonide võrdlemisi kollektiivne loomus (hõimunõukogu mõjukus)⁵⁰⁴ ja kaaluka eliidi laiapähealisus, kuna korraga loovutati kümneid pantvange.⁵⁰⁵

4.1.1 Vallutajatele loovutatud pantvangid

Juba Kulmimaa hõivamise käigus tekkis ordul preisi suurnikega nii vaenulikke kui sõbralikke suhteid, mida võinuks reguleerida pantvangid. Piiskop Christianile loovutas näiteks vähemalt üks kohalik ülik (usutavasti aga mitmed) ristiusku pöördumise tagatiseks oma poja.⁵⁰⁶ Ordu tegevusega seoses Dusburg aga 1230. aastate alguses garantidest ei kõnele: visamad vastased vennad lihtsalt hukkasid – nii suri näiteks sõjakas pomesaani suurnik Pippin. Viimase poeg ja õemees toetasid seevastu ordu, kuid teadaolevalt ei andnud kumbki ustavuse kinnituseks pantvange.⁵⁰⁷ Kuna osad preisi suurnikud soosisid vallutajaid igati vabatahtlikult,⁵⁰⁸ on ühest

⁵⁰⁰ Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 96–97

⁵⁰¹ Wendt, Antje. Die Burgwälle des Samlandes. – in: Staecker, Jörn. The reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Visby, 2009, lk 143–170, siin eriti lk 143–145, 151–163; Wadyl, The Sacred Sphere, lk 42–44; Pluskowski, Archeology of the Prussian Crusade, lk 48–53

⁵⁰² Jähning, Bernhart. Der Deutsche Orden und die Veränderung der Lebensformen der Prussen. – in: Houben, Hubert (toim.). L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo a Baltico incontri e scontri tra religione, popoli e cultura. Galatina, 2008, lk 173–194, siin lk 182

⁵⁰³ CTP, III.17, 27, 67, 75, 109, 175

⁵⁰⁴ Ščavinskas, Balt society, lk 95–96; Mägi, Societies and burials, lk 180, 187–188

⁵⁰⁵ 1260. aastatel oli usutavasti ainuüksi Bartast pärit pantvange ordu käes üle 40: CTP, III. 94, 119

⁵⁰⁶ PUB I, nr 134

⁵⁰⁷ CTP, III.7

⁵⁰⁸ Esilekerkinud ülikud taotlesid ristimise läbi enda mõjuvõimu konsolideerimist ja kasvu uues võimustees, kus nad vabanesid hõimu mõjust: Jähning, Bernhart. Das Schicksal der Prußen im Deutschordensland Preußen. – in: Jähning, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011. Münster, 2011, lk 287–303, siin lk 298–299; Sliwinski, Christianisation of Prussia, lk 49

küljest arusaadav, et kahtlustav garantide nõudmine võis nende ja vendade suhteid kahjustada, ning teisalt polnud üksikud ülikud nii ohtlikud, et tagatise tingimata vaja olnuks,⁵⁰⁹ kuid samas on võimalik, et pantvange siiski anti, aga kuna Dusburg ei räägi kuigi sageli individuaalsete preislastega sõlmitud lepetest,⁵¹⁰ polnud nende garandid lihtsalt tema silmis relevantssed.

Vallutuse algfaasis oli sündmuste keskmes Visla kaldale linnuste rajamine, mis läbi ordu end mõnes piirkonnas jõuga maksma pani.⁵¹¹ Suuri kogukondi ei alistatud⁵¹² ning kui vahetu ümbruskonna ülikutelt pantvange nõuti, toimus see nii tagasihoidlikus ulatuses, et meieni sellest teateid jõudnud pole. 1230. aastate teisel poolel kehtestas ordu aga oma võimu laiade alade üle linnustest lähtunud sõjakäikudega, millede tagajärel andsid mitmed hõimud aastatel 1237-41 alistumise kinnituseks pantvange.⁵¹³ Garandid muutusid oluliseks suurte piirkondade (terve Pogesaania, Warmia, Natangia, Bartia) ohjeldamise juures. Sealjuures polnud vendade strateegia mitte niivõrd kohaliku eliidiga sõltuvussidemete loomine – nagu toimisid vallutajad näiteks ruugide või eestlastega – vaid preisi ülikkonna valduste hõivamine enda linnustevõrgu territoriaalsesse mõjualasse ja seega oma härrustesse.⁵¹⁴ Teisalt on selge, et suurte piirkondade kontrollimine üksikutest tugipunktidest, mille ordu enne preislaste esimest ülestõusu rajas,⁵¹⁵ oli keeruline ülesanne ja ka pantvangid soodustasid võimkonna ühteliitmist.

Ordurüütli olid siiski võimustruktuuri pantvangidele toetamise osas skeptilised. Kui varmid, natangid ja bartid andsid kristluse vastuvõtmise tagatiseks garante, otsustasid vennad, et vältimaks tulevasi ohte ja võtmaks preislastelt võimalust usust taganeda, tuleb ühtlasi rajada linnuseid Natangiasse ning Warmiasse, kus puudus ordu sõjaline kohalolu – Jeroschin lisas Dusburgi tõlkesse eraldi rõhutusegi, et vennad ei usaldanud kohalikke.⁵¹⁶ Kuigi kroonikute töödes võib tegu olla ka tagantjärele tarkusega, on siiski usutav, et ordu ei pidanud garantide andmist ammendavaks tagatiseks poliitilisele stabiilsusele. Neid kõhklusid võisid võimendada

⁵⁰⁹ Pluskowski, *Archaeology*, lk 49

⁵¹⁰ Siiski toob ta mõnikord ka üksikisikute uskupööramise näited oma töös ära: vt nt CTP, III. 6

⁵¹¹ Jähning, Bernhart. *Herrschaftsverständnis und Herrschaftsverwirklichung beim Deutschen Orden in Preußen* – in: Militzer, Klaus (toim.). *Herrschaft, Netzwerke, Brüder des Deutschen Ordens in Mittelalter und Neuzeit: Vorträge der Tagung der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens in Marburg 2010*. Weimar, 2012, lk 67–92, siin lk 81–82; Boockmann, *Zwölf Kapitel*, lk 96; vt ka Arzysky, *Die Burgen*, lk 100–101

⁵¹² Vt nt CTP, III.8, 9, 12

⁵¹³ Retked koos ristisõdijatega: CTP, III.11, 13–15, 25–26; pantvangide andmine: CTP, III.17–27

⁵¹⁴ Schneidereit, Otto A. *Die Prussen und der Deutsche Orden*. Berlin, 1994, lk 56–57; Jähning, *Veränderung*, lk 183; Arzysky, *Die Burgen*, lk 102–103

⁵¹⁵ Schneidereit, *Die Prussen*, lk 73, vt ka Pluskowski, *Archaeology*, lk 99–102

⁵¹⁶ CTP, III. 27; Jeroschin, lk 85

nõuanded hiljuti Saksa orduusse inkorporeeritud mõõgavendade poolt,⁵¹⁷ kes olid Liivimaal pantvangide ebatõhusust omal nahal kogenud. Kahtlused olid ka põhjendatud, sest preislaste 1240. aastate ülestõusuga läksid kaasa kõik garante loovutanud piirkonnad.

Vastuhaku mahasurumise käigus nõudis ordu erinevatelt vaenlastelt mitmel moel pantvange. Preislasi toetanud hertsog Svantopolk, kristlik vürst, kelle võimukompetents tema isiklikus feodaalses härruses oli selge, loovutas oma poja ja kaks kaaskondlast;⁵¹⁸ preislaste poolelt, kelle egalitaarsed tavad piirasid jätkuvalt suurnike autoriteeti, andis aga garante iga hõim,⁵¹⁹ *totum pro parte*. Kontsentreeritud võimuga valitsejad nagu Svantopolk andsid kõrgkeskajal tihti pantvangideks mitte ainult oma sugulasi, vaid ka näiteks vasalle ja ametnikke,⁵²⁰ aga preisi ülikud loovutasid usutavasti siiski eeskätt enda poegasid. Kuna garante anti hõimude kaupa ja Preisimaal loodi ühtlasi kuus ordu komtuurkonda, milledest igauhe pädevusse kuulus konkreetse hõimuala haldamine,⁵²¹ jäeti võib-olla regionaalsed pantvangid kohaliku käskniku vastutusele, kes nende abil preisi ülikkonda survestada võis.

Vallutajad sõlmisid aga pantvangidega kinnitatud leppeid ka väiksemate ülikuseltskondadega ja permanentse sõjalise kohalolu puudumisel. Liivimaa orduvennad võtsid koos lüübeklastest ristisõdijatega 1246. aastal ette retke sambide vastu ja vangistasid mitmed mõjuvõimsad preisi suurnikud, kelle nad viisid Lüübekisse. Uhkes kaubalinnas soostusid ülikud ristimist vastu võtma ja andsid ordule pantvange, kinnitamaks, et nad usust ei tagane.⁵²² Kirjeldusest näib, et vennad viisid lisaks deebitoridele ühtlasi Saksamaale garantideks sobivaid isikuid – võib-olla vangistati mõne linnuse hõivamisel näiteks sealse(te) valitsejapere(de)⁵²³ kõik meesliikmed. Igatahes ei kinnitanud pantvangid Preisimaal ainuüksi territoriaalset vallutust, vaid esinesid ka lõdvemate sõltuvusidemete tagatistena. Lisaks tasub siinkohal ära mainida, et kuna taanlaste strateegia ülemerevalduste hõivamiseks kätkes sageli pantvangide nõudmist, võis kuningas Valdemar II, kelle ambitsioonide sekka kuulus ka Preisimaa vallutamine, sundida juba 1210. aastal kohalikke ülikuid garante loovutama, kui ta ise Sambiasse sõjaretke sooritas.⁵²⁴

⁵¹⁷ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 75–76; Bennighoven, Schwertbrüder, lk 374–375

⁵¹⁸ CTP, III.39

⁵¹⁹ CTP, III. 67; PUB I, nr 288

⁵²⁰ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 33–34

⁵²¹ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 66

⁵²² PUB I, nr 189

⁵²³ Wendt, Die Burgwälle, lk 160–162; Mägi, Societies and burials, lk 186–188

⁵²⁴ Jähning, Zisterzienser und Ritterorden, lk 8; taanlaste huvide kohta vt: Lind *et al*, Taani ristisõjad, lk 240–252

Pole võimatu, et Lüübekis usku pööratud preislaste seas oli ka Gedune, kes andis nõu Böömi kuningale Ottakar II, kui too tungis 1255. aastal suure ristsõdijate väe eesotsas Sambiasse ja sundis ulatusliku rüüstamise tagajärjel mitmete piirkondade ülikud alistuma ning enda pojad pantvangideks andma. Sealjuures loovutati garandid monarhile, kes nad seejärel ordu kätte usaldas.⁵²⁵ Ottakari suursugust seisust arvestades oli see loomulikult ka arusaadav, aga väga formaalses plaanis oli seega kreditoriks Jumala soove teoks tegev kuningas või kogu kristlik kirik tervikuna ning alles seejärel anti ühes pantvangidega valitsusvõim Sambias orduvendade kätte. Rangelt võttes kuulus Preisimaa paavsti ülemvõimu alla ja rüütelmungad olid seal teatud mõttes Püha Tooli administraatorid, kellele härrusõigused antud olid,⁵²⁶ nii et ilmneb isegi teatud õiguslik loogika. Võib-olla toimus garantide loovutamise rituaal samalaadselt ka paavstliku juhtimise all aset leidnud 1227. aasta retkel Saaremaale ning vast isegi Kuramaa 1230.-31. aasta alistumise puhul.

Sambide seas kindlustasid vennad end tavapäraselt ka uue linnuse rajamise abil (mis Ottakari auks sai nimeks Königsberg), aga erinevaks kujunes ordu *modus operandi* Nadroovia poole tungides. Seal leppisid vallutajad vaid preislastelt pantvangide nõudmisega, uusi tugipunkte rajamata.⁵²⁷ Sel perioodil sai vendade jaoks tähtsamaks oma valduste laiendamine Kuramaa suunas, millega Preisimaa valdusi ühendada üritati⁵²⁸ ja küllap lepidi seetõttu sisemaa-aladel lihtsama, garantidel rajaneva härruspoliitikaga. Tõenäoliselt taotleti puhvertsooni loomist, sundimaks ordualade piiril elavaid preisi ülikuid loobuma rüüsteretkedest ning hoiduma kaugemal idas elutsevate kristianiseerimata hõimude toetamisest. Pantvange rakendati siiski jätkuvalt ka aladel, kus vennad olid end linnustes kindlustanud. Kui puhkes 1260. aasta ülestõus, sunniti selle pika verise mahasurumise käigus kuulekuse tagatiseks taas pantvange andma nii pogesaanid, varmid, natangid, bartid kui sambid.⁵²⁹

Preisimaad vallutades nõudis ordu seega pantvange puhkudel, kui mõni laialdasem piirkond sõjakäikudega alistuma sunniti, mispuhul oli deebitoriks kogu sealse hõimu ülikkond. Kunagi pole garantidest juttu üksikute linnuste hõivamise juures, mis reeglina lihtsalt hävitati.⁵³⁰ Nadroovia, Jatvingia ja Skalvimaa vallutamisel ei kirjelda Dusburg suurejoonelist alistumist ega pantvangide andmist, nii et pole teada, kas orduvõimuga leppinud ülikute klikid, kes ei

⁵²⁵ CTP, III.71

⁵²⁶ Jähning, Herrschaftsverständnis und Herrschaftsverwirklichung, lk 74

⁵²⁷ CTP, III.72–75

⁵²⁸ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 77

⁵²⁹ CTP, III.109, 175

⁵³⁰ CTP, III.7, 14, 74, 176–178

asunud ümber leedulaste juurde, nagu paljud nende hõimukaaslased,⁵³¹ loovutasid garante.⁵³² Pärast preislaste allaheitmist alustas ordu igatahes sõjategevust konsolideerunud vürstkonnaks kujunenud Leedu vastu. Küllap seetõttu, et vennad ei suutnud (ja ülemäära ei soovinudki⁵³³) suuri leedulaste alasid hõivata, nõuti neil vahel üksikutest piirialade linnustest pantvange.⁵³⁴ Kuigi antud kaasuste mainimine võib olla tingitud Dusburgi paremast kursisolekust omaenda eluaja sündmustega, paistab, et ordu rakendas Leeduga sõdades pantvangistust pistelisel viisil, mida Preisimaal teadaolevalt ei praktiseeritud.

4.1.2 Preislastele loovutatud pantvangid

Tõendeid, et preislased tavatsesid kogukondade vahelises suhtluses pantvange rakendada, leidub juba perioodist enne Saksa ordu vallutussõdade algust. Piiskop Christian omandas nimelt 1224. aastal Visla läänekaldal asuva Razyni asula koos kõigi selle juurde kuulunud maadega,⁵³⁵ mille müüsid talle 90 marga hõbeda eest kohalikud ülikud. Teenitud summa eest soovisid viimased tasuda mingite preislaste kätte vangi langenud suurniku lunaraha, mille maksmise tagatistena hoiti kusagil Preisimaal pantvange.⁵³⁶ Nagu arhailisel ühiskondlikul arenguastmel kultuurides tihti, oli ka preislaste seas sõjakäikudel ja röövretkedel oluline sotsiaalne ning majanduslik funktsioon.⁵³⁷ Kindlasti nõuti selliste ettevõtmiste käigus vangi langenud ülikute eest lunaraha ja arvestades pantvangistuse praktika peaaegu kõikehaarava ulatusega globaalset levikut, on igati usutav, et ka Preisimaa kultuuriruumis aitasid selle tasumist vahel reguleerida just garandid.

1233. aastal Sambias misjonit edendades langes preislaste ohvriks ka piiskop Christian ise. Ta võeti pettuse abil kinni ja järgnevad viis aastat viibis prelaat vangistuses, ilma et ordu tema vabastamiseks olulisi samme astunud oleks – just seetõttu suutsid vennad piiskopi kohalikust

⁵³¹ Schneidereit, *Die Prussen*, lk 72

⁵³² CTP, III.179, 188

⁵³³ Urban, William. *Teutonic Order and Christianization of Lithuania*. – in: Jotischky, Andrew (toim.) *The Crusades. Critical Concepts in Historical Studies*, IV. London, New York, 2008, lk 435–461, siin eriti lk 442–444; vt ka Mažeika, *Of cabbages and knights*, lk 70

⁵³⁴ CTP III.340; Jeroschin mainib ka teist korda, mis Dusburgi kroonikast puudub: Jeroschin, *Chronica*, lk 289 – pantvangide nõudmine ei andnud küll tulemusi ning alistunud linnuste ülikud jätkasid orduvastast tegevust.

⁵³⁵ Piiskop Christiani valduste omandamise kohta vt: Blanke, Fritz. *Die Missionsmethode des Bischofs Christian von Preußen*, in: Beumann, Helmut. *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Darmstadt, 1963, lk 337–363, siin lk 349

⁵³⁶ PUB I, nr 50

⁵³⁷ Sliwinski, *The christianisation of Prussia*, lk 55–56 vt ka: Feistner, *Krieg und Kulturkontakt*, lk 531–532

poliitikast suuresti kõrvale tõrjuda.⁵³⁸ 1238. aastal ilmus Christian aga taas välja: selgus, et sambid olid prelaadi vabaks lasknud, et ta saaks tegeleda iseenda 800-margase lunaraha kogumisega. Summa tasumise tagatiseks jättis piiskop preislastele pantvangideks oma venna ja nõu.⁵³⁹ Siinkohal on küsitav, kas tegu oli analoogilise juhtumiga sellele, mida Christian ise Razynit ostes lahendada oli aidanud: kõrgest soost isik võeti vangi eesmärgiga lunaraha nõuda ja garandid olid tema väljaostmise tagatis. Kuna sambid pidasid piiskoppi kinni mitmeid aastaid, ei näi neil hõbeda hankimisega kiire olevat olnud – kuigi samas on usutavam, et ordu lihtsalt ei vastanud nende nõudmistele.⁵⁴⁰

Sambide silmis võis Christian olla ka kilbiks, mis kindlustas nende kodupoolsaart ordu ja ristisõdijate rünnakute eest⁵⁴¹ – teatud mõttes pantvang sõna tänapäevases tähenduses, kuigi staatuse poolest tehniliselt siiski lihtsalt vang.⁵⁴² mingit kokkulepet, mille kohaselt ta Sambia turvalisust taganuks, ju ei sõlmitud. Samas pole kuigivõrd usutav, et sambid 1230. aastatel vahetu invasiooniohu puudumise juures sarnast turvameedet vajasid. Usutavasti jahtisid nad raha ning otsustasid Christiani vabadusse lasta, kui mõistsid, et ordu tema saatusest ei hooli ja parem on lasta piiskopil endal nõutud summa koguda. Samas pole teada, kas prelaadi vend ja nõbu võeti kinni temaga koos – suurem osa Christiani kaaskonnast igatahes hoopis tapeti⁵⁴³ – või asusid sugulased teda hiljem päästma ja soostusid mingitel läbirääkimistel pantvangideks jääma. Kreditorid aktsepteerisid vahel garantidena inimesi, keda nad juba vangis hoidsid – kuigi see polnud soodsaim väljavaade⁵⁴⁴ – ja seega võisid sambid otsustada muuta Christiani sugulased pantvangideks, sest neil polnud paremaid vahendeid, et piiskopi survestada.

Sellistes olukordades võib vangide ja pantvangide kategooriate selgepiiriline eristamine paista ülemäära pealesunnituna: vaevalt mõtlesid preislased neist rangetes õiguslikes raamides ning objektiivses mõttes oli laias plaanis tegu väga sarnaste kinnipeetavate isikutega. Nii ühed kui teised talitlesid mõjuvahenditena: mõlemaid võis sandistada või hukata – kas karistuseks või kohutuseks – et saata nendega seotud inimestele kindlameelne sõnum.⁵⁴⁵ Siiski on ilmne, et preislased eristasid neid funktsionaalses mõttes: Christian oli vang, keda vahetati lunaraha vastu ja tema sugulased pantvangid, keda peeti kinni, et piiskop selle tasumist korraldaks.

⁵³⁸ PUB I, nr 100; vt ka Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 95; Blanke, Missionsmethode, lk 363

⁵³⁹ PUB I, nr 133; 136

⁵⁴⁰ Viiteid lunaraha nõudmistele eiramisele leidub Christiani poolt ordu vastu esitatud süüdistustes: PUB I, nr 134

⁵⁴¹ Urban, The Prussian Crusade, lk 123

⁵⁴² Kintzinger, Geiseln und Gefangene, lk 49

⁵⁴³ PUB I, nr 100

⁵⁴⁴ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 163; vrd ka Heinrich Lõvi, Vartislavi ja Pribislavi juhtumiga: pt 2.3.1

⁵⁴⁵ Kosto, Hostages in the Carolingian World, lk 131–133

Vähemasti vallutajate leeri sõnakasutuses ei räägita kunagi prelaadi hõimlaste lunastamisest, vaid Christiani vabastamise eest nõutud rahast, mille maksmise kindlustamiseks sambid tema venda ja nõbu kinni pidasid.⁵⁴⁶ Kuigi allikate autorid lähtuvad muidugi enda arusaamadest, paistab antud puhul, et preislasedki käsitlesid vange ja pantvange printsiipiaalselt erinevalt. Ka hilisemate sündmuste juures leidub märke sarnasest vahetegemisest.

Peamine juhtum, mis antud küsimuse juures oluline on, pärineb esimese preislaste ülestõusu päevilt, 1249. aastast, mil ordu võttis ette rüüsteretke Natangiasse. Ootamatult lõi suur vaenuvägi seal vallutajate taganemistee ära ning vennad olid sunnitud end kohalikus külas kindlustama. Kuna võimsas arvulises ülekaalus natangid piirasid asula peagi ümber, üritasid ordurüütlid rahumeelse lahenduse saavutamise küsimuses nendega läbi rääkida ja jõudsidki kokkuleppele. Alistumise kinnituseks loovutati marssal Heinrich Botel ja veel kolm venda pantvangideks, tingimusel, et preislased säästavad nende kaaslaste elud, kes end siis vangi pidid andma. Natangid aga rikkusid seda kokkulepet: nad ründasid kohe, kui orduvägi garantide andmise järel külast väljus, ja korraldasid veresauna, kus hukkus 54 rüütelvenda ning teadmata – kindlasti väga suur – hulk sõjalisi kaaskondlasi ja liitlasi.⁵⁴⁷

Preislaste teise ülestõusu ajal leidis aset üpris sarnane sündmus. Nimelt otsustasid pogesaanid 1273. aastal Elbingi linna ümbrust rüüstata. Sealsed elanikud alahindasid vaenlaste arvukust ja asusid riisujaid jälitama, mispeale preislaste abiväed nende taganemistee ära lõikasid. Seetõttu taandusid vähemusse jäänud elbinglased kindlustatud veskisse, mida nad kaitsta suutsid. Kui pogesaanidel ei õnnestunud hoonet vallutada, nõudsid nad, et piiramisrõngas linnaelanikud end vangi annaks ning lubasid, et nende elud säästetakse. Lõpuks lepiti kokku, et preislastele loovutatakse 25 jõukaimat ümberpiiratud kodanikku – kes kindlasti olid väärt väga suurt lunaraha – kui nende kaaslinlastel lubatakse tervena lahkuda. Kui vangid üle antud olid, asusid pogesaanid aga taas veskit ründama ja süütasid selle ühtlasi põlema, nii et lõpuks hukkusid kõik hoonesse jäänud elbinglased kas piirajate relvade või leekide läbi.⁵⁴⁸

Kummalgi puhul on kirjanduses vahel nimetatud loovutatud inimesi pantvangideks,⁵⁴⁹ samas kui viimased seda polnud. Natangias toimus orduvägede kapituleerumine ning preislaste kätte antud vennad tagasid, et nende kaaslasted, kes olid kohalikele ka ränki kaotusi põhjustanud,

⁵⁴⁶ PUB I, nr 133

⁵⁴⁷ CTP, III.66

⁵⁴⁸ CTP, III.170

⁵⁴⁹ Urban, *The Prussian Crusade*, lk 217, 304

panevad relvad maha. Elbingi elanikud pidid analoogselt alla andma, aga nad ei kinnitanud pantvangidega töotust vastupanu lõpetada, vaid tasusid vange loovutades väljapääsu eest. Ainult esimesel puhul andis ümberpiiratud osapool lubaduse – pantvangistuse eelduse. Kuna mõlemal korral murdsid preislased oma sõna ning seetõttu on kroonikate rõhuasetus nende reeturlikkusele, ei joonistu välja, kuidas esimesel juhul tagasid natangid enda turvalisust vastasseisus ohtlikku orduväega, mille nad siis tõesti, strateegilise käiguna või sõjakultuuri nõudel, hävitada otsustasid; teisel puhul aga saavutasid pogesaanid kavaluse abil ilma kaotusteta rikkalikku lunaraha väärt elbinglaste – suure noosi – väljaandmise. Teoorias olid Natangia pantvangid funktsionaalselt diplomaatiline meede, Elbingi vangid rüüsteretke saak.

4.2 Kahe pantvangi lood

Erinevalt Vendimaa ja Liivimaa kaasustest, millede puhul jääb pantvangide elutee meie jaoks nii vangistuse ajal kui selle järel reeglina varjatuks, figureerisid Preisimaa vallutamise juures kaks garanti, kellega seotud sündmustik on dokumenteeritud võrdlemisi hästi. Esimene neist on Väike-Pommeri hertsogi Svantopolki poeg Mestwin, teine Natangia ülikusoost preislane Heinrich Monte. Indiviidikesksed lähenemised avaldavad pantvangistuse kohta alati rohkelt huvipakkuvat teavet, aga pahatihti on sarnasteks uurimusteks ammendavalt allikmaterjali vaid kuningaid puudutatud kaasuste puhul.⁵⁵⁰ Kuigi siin äratoodud episoodid pole meieni jõudnud kaugeltki terviklikult, on need eriti Läänemere sündmuste kontekstis järelilikult siiski väga väärtuslikud. Kaks *case study*, milledest esimene keskendub kristliku vürsti täiskasvanud pojale, teine üksikule natangi ülikuvõsule mitmete loovutatud pantvangide seas, vaagivad Preisimaa kristianiseerimise eripalgelisi tahke isesugustest vaatepunktidest.

4.2.1 Väike-Pommeri Mestwin

Svantopolki mahitasid ordu ründama tulid domineerimise üle Visla jõel, mis tekkisid eeskätt Pommeri dünastiliste konfliktide kontekstis. 1242. aastal saatis hertsogi sõjaretki ka edu, aga järgneval aastal suutsid vennad Poola ristisõdijate toel ta alistuma sundida.⁵⁵¹ Rahu sõlmimise juures loovutati Mestwin garandiks, kinnitamaks, et tema isa abistab edaspidi ordu võitluses uskmatutega ning ei tõsta enam kätt teiste kristlaste vastu. Nagu Jeroschin eraldi rõhutas, oli

⁵⁵⁰ Kosto, *Hostages in the Middle Ages*, lk 163–166

⁵⁵¹ Urban, *The Prussian Crusade*, lk 173–176; 183–188

pantvangide andmisest muidugi märksa tähtsam pühakirjal antud vanne,⁵⁵² kuid vennad panid kindlasti suuri lootusi garantidele kui pragmaatilisele kontrollmehhanismile. Sellele viitab ka tõik, et Svantopolki sunniti lisaks Mestwinile loovutama oma marssalit ja üht kastellaani, ehk sõjapealikke, kes võinuks konflikti taaspuhkemise korral ohtlikuks osutuda. Pantvangistus võimaldas konkreetseid isikuid diskreetselt kuid efektiivselt poliitlust kõrvaldada⁵⁵³ ning antud juhul ordu ebausaldusväärset naabrit nõrgestada.

Svantopolki jaoks oli tema poeg samas kindlasti kõige murettekitavam survevahend. Mestwin oli tema esmasündinud järglane ja pärija, kes oli pantvangiks andmise ajal vast veidi üle 20 aasta vana – seega eas, kus isa oli talle juba valitsemises kahtlemata olulise rolli andnud ja nägi teda dünastia edasikandjana.⁵⁵⁴ Siiski ei takistanud garant Svantopolki juba samal aastal rahu üles ütlemast ning ordu taas ründamast, mislābi olevat ta Dusburgi sõnul: „hüljanud ka omaenese vere, nimelt oma poja, ja teised pantvangid, kelle ta pandiks andnud oli.“⁵⁵⁵ Selline hinnang oli aga retooriliselt hukkamõistev, sest hertsogi jaoks teenis vaenuse jätkamine just Mestwini vabastamise eesmärgi: vähemasti ilmneb see Svantopolki korduvatest, kohati lausa meeleheitliku alatooniga nõudmistest, et ordu talle poja tagastaks.⁵⁵⁶ Järelikult ei toiminud pantvang antud puhul mitte rahu tagatisena, vaid temast sai paradoksaalsel kombel deebitori jaoks hoopis oluline ajend sõjategevuse jätkamiseks.

Teoreetiliselt pidanuks hertsogi rünnakud Mestwini elu ohtu seadma, aga ei leidu ühtegi märki, et ordu oleks kavatsenud garanti hukata või vigastada. Isegi kui Svantopolk ründas Kulmi, kus tema poega hoiti, saadeti pantvang – kartuses, et isa suudab ta vabastada – tugeva järelvalve all linnast minema,⁵⁵⁷ selle asemel, et hertsogit Mestwini tapmise või sandistamise ähvardustega heidutada. Tõsiasi, et vennad kaotanuks väärtusliku ja tõhusa survevahendi, kui nad garandi hukanud oleks, ei vaja taaskordset rõhutamist, kuid antud puhul ei näi ordu olevat teinud üldse midagi, et pantvangi kaudu deebitori mõjutada. Vennad pidid hoopis kulutama ressursse, et Mestwinit kindlalt enda kätes hoida: kuna preislaste ülestõus ähvardas pea kõiki ordu kantse,⁵⁵⁸ otsustati pantvang saata hoopis Austria hertsogi Friedrich II juurde.⁵⁵⁹

⁵⁵² CTP, III.39; Jeroschin, Chronicle, lk 98

⁵⁵³ Kintzinger, Geiseln und Gefangene, lk 50

⁵⁵⁴ Dünastiate ja pärijate kohta vt nt: Althoff, Family, Friends and Followers, lk 41–50

⁵⁵⁵ CTP, III.40

⁵⁵⁶ CTP, III.45, 60; SRP I, lk 682

⁵⁵⁷ SRP I, lk 75

⁵⁵⁸ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 65

⁵⁵⁹ CTP, III.45

Ordu eemaldas seega Mestwini tema isa haardeulatusest, kindlustades samas, et pantvang jääb siiski nende meelevalda. Vajadust toimetada garant ohutusse kohta ongi nähtud antud otsuse peamise põhjusena⁵⁶⁰ ja kindlasti tekitasid Svantopolki sõjaretked selle järele terava vajaduse, aga sealjuures vajasis vennad preislaste ülestõusu ähvardavate olude keskel kõikvõimalikku abi, mida nad võisid loota ka Austria Babenbergide dünastialt, kes olid tol ajal ordu tähtsaima eestkostja, keiser Friedrich II olulised liitlased.⁵⁶¹ Sealjuures mõjus kõrgeast soost garandi usaldamine hertsog Friedrichi kätte teatava austusavaldusena, kuna suursuguse pantvangi vardjaks olemine kujutas endast privileegi, mis kõneles selle au osaliseks saanu prestiižist.⁵⁶² Usutavasti ootas ordu, kes ülestõusu ajal kristlikelt valitsejatel tuge palus, Babenbergidelt teatavat sõjalist abi, mis pärast Mestwini üleandmist saabuski Preisimaale 30 ratsaammuküti näol, keda Austria hertsog omal kulul ülal pidas.⁵⁶³

Mestwini elu vangistuses oli võrdlemisi mugav: ka Pommeri autorlusega allikad kinnitavad, et vennad olevat pantvangile heaolu ja turvalisuse taganud ning et Austria hertsog kohtles teda auväärselt.⁵⁶⁴ Preisimaal viibides tuli tal küll leppida tavapärasest kesisemate oludega äsja rajatud puidust ordulinnustes, keset preislaste ja tema enda isa laastamistööd. Võib-olla pidi Mestwin mõneti arvestama ka vaimuliku organisatsiooni väga rangete reeglitega,⁵⁶⁵ aga need ei puudutanud pantvangi kuigivõrd ja usutavasti koheldi teda sarnase viisakusega, kui näiteks palverännul olevaid suursuguseid ristsõdijaid, kelle elutingimused polnud luksuslikud, aga kindlasti seisusekohased. Austrias suhtuti Mestwinisse arvatavasti nagu lugupeetud külalisse, aga pole teada, kas ta viibis seal hertsogi enda juures või mõnes Babenbergide linnuses koos orduvendadega, kes samal ajal piirkonnas olid.⁵⁶⁶ Kuigi pantvangi elutingimused olid head, võis teda samas muserdada kõrvale jäämine Väike-Pommeri poliitilistest intriigidest, mis seadsid suguvõsa sagedaste tülide taustal⁵⁶⁷ ohtu tema päranduse.

Samal ajal jätkas Svantopolk vaenutegevust ja üritas saavutada oma poja tagastamist, kasutades muuseas vahemehena ristsõdijast Liechtensteini vürsti, kellele ta orduvendade

⁵⁶⁰ Urban, *The Prussian Crusade*, lk 190

⁵⁶¹ Wojtecki, Dieter. *Die Babenberger und der Deutsche Orden*. – in: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 87 (1979), lk 316–336, siin lk 330

⁵⁶² Rodriguez, *Captivity and diplomacy*, lk 115

⁵⁶³ CTP, III.45

⁵⁶⁴ SRP I, lk 807; *Pomerellische Urkundenbuch*, nr 110, 111

⁵⁶⁵ Millizer, Klaus. *Von Akkon zur Marienburg. Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190–1309*. Marburg, 1999, lk 81–87

⁵⁶⁶ Wojtecki, *Die Babenberger*, lk 332

⁵⁶⁷ Urban, *The Prussian Crusade*, lk 319–320

väärtegude kohta kaebusi esitas ja teatas lõpuks, et on valmis sõlmima rahuleppe ja soostuma kõigi õiglaste nõudmistega, juhul kui Mestwin vabastatakse. Dusburgi sõnul olevat ta aga seepeale saanud vastuseks (kindlasti peamiselt ordu seisukohti peegeldavalt): „enda poega ei saa sa mingil tingimusel tagasi, sest sa oled rikkunud rahu, mille tagatiseks sa ta vendadele pantvangiks andnud oled, mitte ühe, vaid mitu korda.“⁵⁶⁸ Olukord oli seega selge: deebitor oli murdnud enda lubadust ja rikutud leppe kompensatsiooniks oli seetõttu garandist saanud kreditori „vara“. Juriidiliselt polnud Mestwin otseselt enam isegi pantvang, kui ta isa ordu juba rünnanud oli, sest rahu oli rikutud ja Svantopolki poja ohtu seadmine ei saanuks enam sundida hertsogit varasemalt ülesöeldud lepet austama.

Kokkuvõttes oli vendadele pantvangist siiski ka Svantopolkiga suhtlemisel kasu: 1248. aastal, kui hertsog ja ordu otsisid võimalust püsiv rahu sõlmida, figureeris tema tagastamise küsimus läbirääkimistel.⁵⁶⁹ Kindlasti mõjutas Mestwini vabastamine Väike-Pommeri vürsti kergemini sobimuseni jõudma ja garant oli järelikult oluline poliitiline ressurss. Svantopolk olevat olnud oma poja naasmise tõttu märkimisväärselt kergendatud ning ta nõustus kõiki varasemaid – ja eeskätt ordu jaoks soodsaid – kokkuleppeid austama.⁵⁷⁰ Nii illustreerib antud episood taaskord, kui võrd mitmekülgne oli pantvangide roll keskaegses diplomaatias: isegi kui nad osutusid esmases funktsioonis instrumentaalselt ebatõhusaks, leidis garantidele teisi kasutusi. Samas jättis pangvangistus jälje inimestele ja võib-olla mõjutasid Mestwini mõneti kibedad mälestused (küll auväärselt, aga ühtlasi siiski jõuvahekordi demonstreerinud) kuueaastasest vangipõlvest mehe hilisemaid otsuseid: igatahes ei võtnud ta hertsogiks saanuna kuulda oma isa surivoodil antud soovist orduga häid suhteid säilitada.⁵⁷¹

4.2.2 Heinrich Monte

Heinrich Monte pärines Natangia ülikonna seast. Vast resideeris tema isa mõnes kohalikus muinaslinnuses, mis domineeris suurema või väiksema territooriumi üle ja võib-olla kuulus ta sugukonda, mis üritas oma võimu natangide üle konsolideerida, kuid ühtlasi pole võimatu, et vähemasti osaliselt oli kinnistunud tema perekonna päritav poliitiline juhtroll⁵⁷² – igatahes oli tema hõimlaste sõnal Natangias kaalu. Piirkonda ähvardas 1230. aastate lõpul aga üha enam

⁵⁶⁸ CTP, III.60

⁵⁶⁹ PUB I, nr 213; Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 98

⁵⁷⁰ Pomerellische Urkundenbuch, nr 111

⁵⁷¹ CTP, III.128 – nõuanne ise võis loomulikult olla puhtkirjanduslik episood, Dusburgi moraliseeriv fiktsioon.

⁵⁷² Ščavinskas, Balt society, lk 95–96; Pluskowski, Archeology, lk 55–56; Jähning, Das Schicksal, lk 294–295

ordu invasioon ja kui 1239. aastal saabus ristsõdijana Preisimaale Braunschweig-Lüneburgi hertsog Otto I, sundisid vürsti ning vendade retked natangi ülikuid pantvange andma⁵⁷³ – viimaste seas oli ka Heinrich Monte: sel ajal 10-15 aastane poisike.⁵⁷⁴ Erinevus Mestwiniga on antud puhul ilmne: kahekümnendates eluaastates aadlisoost mehe asemel oli tegu hulga preisi noorukitega. Svantopolki poeg oli elulaadi poolest pigem ordu külaline, suurnike võsud kultuuriliseks ümberorienteerimiseks küpsed kasvandikud.

Preisi ülikute pantvangidest pojad pidid sirguma ordu vastrajatud härruse jaoks sobilikuks seisuslikuks eliidiks: neid kasvatati kristlikeks aadlikeks roomakatoliku ja saksa vaimus. See leidis peamiselt aset Magdeburgis, mis rajati juba 10. sajandil olulise misjonikeskusena Elbe ääres, aga veel suurema kultuurilise tähtsuse omandas linn aga 12.-13. sajandi kiire ristiusu ekspansiooni ajal.⁵⁷⁵ Sinna toimetati ka Heinrich Monte ja usutavasti vähemalt enamik tema pantvangidest kaaslasi. Kuigi ordu valduste seas oli muuseas Tüüringi-Saksimaa provints,⁵⁷⁶ nii et vennad võinuks enda keskuste vahel omal käel garantide ümberpaigutamist korraldada, oli kindlasti praktilisem usaldada pantvangid peagi koju naasnud Braunschweigi hertsogi kätte, kelle kaaskonnas poisikesed tõenäoliselt reisisid.⁵⁷⁷ Otto ise sai seeläbi ka enda Preisimaal korda saadetud kangelastegude vilju demonstreerida.

Heinrichi elust Magdeburgis võib aimu saada vaid üksikute teabekildude kaudu. On üpris keeruline hinnata, mis määral ta end üldse ordu vangina tundis: näiteks tema liikumisvabadus polnud väikese põgenemisohu tõttu arvatavasti kuigi piiratud. Sealjuures pole isegi teada, kui tihedaks kujunesid Heinrichi vahetud kontaktid vendadega: 1224. aastal oli Magdeburgis ametis ordu komtuur, aga hilisemast ajast pole käsknike ega muude institutsioonide kohta andmeid.⁵⁷⁸ Kuna garantide haldamine oli tähtis võimusümbol, on igati usutav, et vennad korraldasid mingi järelvalve, aga konvendi puudumise tõttu oli orduliikmete kohalviibimine keeruline. Pole võimatu, et pantvangid usaldati kohalike elanike hoolde. Kindlasti polnud nad ümbritsevast maailmast isoleeritud: Heinrichil oli kokkupuuteid „ülla ja jõuka“ Madgeburgi

⁵⁷³ CTP, III.25–27

⁵⁷⁴ Grant, Urban. Henry Monte, lk 5

⁵⁷⁵ Pätzold, Stefan. Von der Domschule zu den Studia der Bettelorden. Bildung und Wissenschaft im mittelalterlichen Magdeburg. – in: Concilium medii aevi vol 4 (2001), lk 81–97, siin eeskätt lk 81–82

⁵⁷⁶ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 52–54

⁵⁷⁷ Urban, Henry Monte, lk 9

⁵⁷⁸ Militzer, Von Akkon zur Marienburg, lk 279

kodaniku Hirtzhalsiga, kes olevat noort preislasi tihti mingil viisil abistanud.⁵⁷⁹ Järelikult osales garant linnaelus viisil, mis hõlmas ka sealse kõrgklassiga läbi käimist.

Heinrich võis Magdeburgis muuseas saada võrdlemisi hea hariduse: on peetud tõenäoliseks, et pantvang õppis kohalikult toomkoolis.⁵⁸⁰ Seetõttu oleks ta sirgunud märksa erudeeritumaks meheks kui valdav enamus keskaegse Euroopa militaararistokraatiast, kes reeglina lugedagi ei osanud. Integreerimaks Preisimaa eliiti ordu uude härrusesse, oli kristlik kasvatus kahtlemata asendamatu, aga põhjalik haridus näib eeskätt sõjaliste kohustustega üliku puhul üleliigsena. Võib-olla oli vallutajate eesmärk koolitada Heinrichist hoopis misjonäri, sest nagu teistegi Läänemere rahvaste puhul, oli ka preislaste uskupööramisel kohalike panus oluline.⁵⁸¹ Sellisel juhul on igati usutav, et pantvang elas Magdeburgis kloostrikooli katuse all ja reeglite järgi.⁵⁸² Range distsipliiniga õppeasutus oluks kindlasti ka usaldusväärne institutsioon, mille eeskoste alla vennad garandi usaldada võinuks.

Hiljem esines Heinrich aga eranditult lahingutegevusega seotud sündmustes ja demonstreeris ka enda vilumust sõjakunstis,⁵⁸³ mis ei pane tema toomkooliharidust otseselt kahtluse alla, aga viitab ka militaarsemale taustale. Kui ta ka õppis Magdeburgis mingisuguseid raamatutarkusi – kasvõi ristiusu põhialuseid – pidi ta siiski keskenduma relvakäsitlemisoskustele, kui oodati, et temast sirgub oma suguvõsa aujärje ja vara päriv ülik. Võib-olla leidis ordu, et Heinrich, kes oli kristlikus vaimus üles kasvatatud, kuid kohalikku päritolu ülik, oleks hea alam, kui ta hõimlased hukkusid näiteks esimese preislaste ülestõusu päevil – nii võisid perekonna vara ja kohustused talle langeda ka juhul, kui teda seni misjonäriks koolitatud oli. Lahinguoskusi pidi Heinrich samas kindlasti õppima sõjameeste seltskonnas. Kuna mitmed Preisi orduvennad pärinesid Magdeburgi piirkonnast,⁵⁸⁴ võis nende sugulastel (vast ka ülalmainitud Hirtzhalsil, kes hiljem preislaste vastu ristasõjas võitles) olla teatav roll pantvangide juhendamise juures.

On võrdlemisi ilmne, et pärast neid investeeringuid ei kaalunud ordu eriti tõsiselt Magdeburgi saadetud pantvangide hukkamist ka preislaste ülestõusu puhkedes. Kuna härrusstruktuuride loomise juures pidasid vennad garantide tõhusust küsitavaks, paistab et nad taotlesidki eeskätt ustavate kristlike alamate kasvatamist. Seda Heinrich näiliselt ka ilmselt oli, kui ta arvatavasti

⁵⁷⁹ CTP, III.91

⁵⁸⁰ Favreau-Lilie, *Mission to the Heathen*, lk 151

⁵⁸¹ Blanke, *Missionsmethode*, lk 359–361

⁵⁸² Pätzold, *Von der Domschule zu den Studia der Bettelorden*, lk 87–96

⁵⁸³ CTP, III.91, 104, 123, 135, 167

⁵⁸⁴ Militzer, *Von Akkon zur Marinenburg*, lk 425

1250. aastate alguses kahekümnendetes eluaastates noore mehena kodumaale naasis.⁵⁸⁵ Nagu teisedki preisi ülikud,⁵⁸⁶ võitles ta usutavasti seejärel orduvendade kõrval Sambias, Jatvingias ja Skalvimaal, omandades kampaaniate käigus ilmselt karastunud sõjamehe maine. Heinrichi lahinguväljal teenitud reputatsioon nähtub igatahes tõsiasjast, et natangid valisid tema juhtima uut ülestõusu, mis vallandus, kui ordu 1260. aastal Durbe lahingus leedulastelt lüüa sai.⁵⁸⁷ Vendade üritus koolitada pantvangist ustavat alamat kukkus seega suurejooneliselt läbi ning katse garanti akultureerida maksis neile valusalt kätte.

Enam kui tosina järgneva aasta jooksul kasutas Heinrich ordu vastu peetud verises sõjas oma varasemas elus ammutatud kogemuste arsenalit halastamatult ära. Kui ristisõdijad võtsid ette sõjakäigu Natangiasse, kaotasid nad valdava osa oma vägedest, kuna preislaste pealik tundis nende taktikat detailselt. Eluga ei pääsenud ka ristiretkel osalenud Hitzhals, kes ohverdati paganlikul rituaalil, kui Heinrichi eestkostes enda Magdeburgi tuttava eest polnud piisav, et kolm korda talle langenud liisu maagilist otsust vetostada.⁵⁸⁸ Hiljem juhtis endine pantvang natangid vaenlase üle veel korduvalt võidule, kusjuures mitmel korral kavaldas ta vennad üle, meelitades neid saksa keeles valesid juhtnööre hõigates varitsustesse või peidukohtadest välja.⁵⁸⁹ Kui häbistatud ja arvukalt rüütleid kaotanud ordu 1272.-73. aastal lõpuks Heinrichi tabas, ei viivitanud vennad kunagisele kasvandikule ja liitlasele kätte maksmisega: natangide vihatud pealik poodi kohe puu külge ja hukati mõõgatorkega.⁵⁹⁰

4.3 Pantvangide elu ja surm Preisimaal

Tihti esineb Preisimaa ristisõdade käsitlustes (ning sageli ka Liivimaa sündmuste kirjelduses) üldistav seisukoht, et väga paljud kohalike hõimude seast pärit pantvangid viidi Saksamaale, kus neile kristlikku õpetust anti.⁵⁹¹ Nagu Heinrich Monte näide demonstreerib, oli see tõesti vähemasti osalt tavaline praktika, kuid samas ilmneb, et garandid veetsid tihti oma vangipõlve kodule märksa lähemal. 1260. aastate alguses hoidsid vallutajad 12 preisi pantvangi Warmia ja Bartia piirile rajatud väikeses Heilsbergi linnuses; sellest paarikümne kilomeetri kaugusel

⁵⁸⁵ Urban, Henry Monte, lk 10

⁵⁸⁶ Jähning, Herrschaftsverständnis und Herrschaftsverwirklichung, lk 76

⁵⁸⁷ CTP, III.89; lahingu kohta: CRP, III.84; sõjanõupidamise kohta vt: Wadyl, The Sacred Sphere, lk 43–44

⁵⁸⁸ CTP, III.91

⁵⁸⁹ CTP, III.104, 123, 167

⁵⁹⁰ CTP, III.135

⁵⁹¹ Urban, Prussian Crusade, lk 171; Pluskowski, The Archeology, lk 15; Liivimaa kohta vt nt: Brundage, Henry of Livonia, lk 4; Kivimäe, 'Henricus' the Ethnographer, lk 82

asunud Bartensteinis viibis veel 30 garanti ning lisaks oli neid teadmata arv Königsbergis.⁵⁹² Ühtlasi pajatab Dusburg, kõneldes Heinrich Monte sõjakavalusest saksakeelsete fraasidega vaenlasi eksitada, preislastest, „kes olid lapsest saati vendade kõrval üles kasvanud.“⁵⁹³

Tõenäoliselt saadeti pantvange Saksamaale eeskätt vallutuse varasel etapil, mil vastrajatud üksikutes ordulinnustes polnud garantide majutamiseks veel häid võimalusi. Ka misjonäre oli mõistlikum koolitada Magdeburgis, mitte Preisimaal, kus olid loodud üksnes elementaarsed kiriklikud institutsioonid. 1250. aastateks arendasid vennad mitmed senised hädaotstarbelised kaitsehitised aga konvendihooneteks ja administratiivseteks keskusteks,⁵⁹⁴ mis võimaldasid areneva infrastruktuuri juures ka pantvange paremini ülal pidada. Lisaks surus ordu samal ajal maha preislaste ülestõusu, misjärel sõlmisid vallutajad ja kohalikud Christburgi leppe, mille fookuses oli autohtoonse ülikonna ning ka lihtrahva vabaduste tagamine uute maahärrade võimu all.⁵⁹⁵ Vastuhaku järel usaldasid vennad oma alamaid märksa vähem, kuid vajasid õiguspäraseid meetmeid, garanteerimaks privilegeeritud preisi eliidi ustavust. Selleks sobiski pantvangistus: hoida äsja kinnitatud päriliku võimuga ülikute järeltulijaid Preisimaa linnustes – nähtavas ja vahetus ohus – oli suurnike survestamiseks mõisteta strateegia.

4.3.1 Igapäevaelu ja keskkond

Ordu ei vastutanud kõigi preisi pantvangide haldamise eest: vähemasti Sambia piiskopi hoole all oli samuti garante⁵⁹⁶ – usutavasti kolmandik neist, kelle sambid vallutajatele loovutasid, kuna prelaadi stifti kuulus nii suur osa nende kodupoolsaarest. Kuna samasugune maajaotus kehtis muudiski Preisimaa diötseesides (Kulmis, Pomesaanias ja Warmias), on tõenäoline, et ka teised kohalikud piiskopid vastutasid vähemasti esialgu kolmandiku oma kirikuprovintsi pantvangide eest – peagi küll eeskätt formaalselt, kuna ordu inkorporeeris nad kiiresti ja tõrjus seega prelaadid kui iseseisva jõu efektiivselt poliitikast kõrvale.⁵⁹⁷ Kuna niivõrd lähestikku asunud linnustes kui Heilsberg ja Bartenstein hoiti mõlemas garante, näib, et nad jaotati laiali arvukatesse tugipunktidesse – sellist praktikat kinnitab lisaks Liivimaa meistri 1290. aasta käskkiri. Teisalt näib, et preislasi ei viidud siiski kodust kuigi kaugele: Bartensteinis viibisid

⁵⁹² CTP, III.94, 119; Urkundenbuch des Bisthums Samland, nr 78

⁵⁹³ CTP, III.167

⁵⁹⁴ Arszynski, Marian. Die Deutschordensburgen und der Wehrbau im Ostseeraum – in: Czaja, Roman; Nowak, Zenon Hubert (toim.) Der Deutsche Orden in der Zeit der Kalmarer Union 1397-1521. Ordines militares, 10 lk 183-191, siin eeskätt lk 184

⁵⁹⁵ Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 99

⁵⁹⁶ Urkundenbuch des Bisthums Samland, 78

⁵⁹⁷ Schneidereit, Die Prussen, lk 81–83

näiteks ligidastes piirkondades elanud ülikute sugulased.⁵⁹⁸ Pantvangide arv linnustes näib mõistetavalt olnud vastavuses antud konvendi suurusega.

Ordulinnustes elas erinevas staatuses rüütel-, preester- ja sarjantvendi (ehk hallmantleid) ning arvukalt teenreid,⁵⁹⁹ kelle seas pidid pantvangid oma koha leidma. Kuna garandid olid loovutamise hetkel tavaliselt poisieas, torkasid nad vähemasti vangistuse alguses linnuse elus arvatavasti silma, sest reeglina ei võtnud ordu vastu kasvandikke: nooremaid kui 14-aastaseid alaealisi. Alati ei suutnud organisatsioon siiski tõrjuda võimsate perekondade vastavasisulisi soove,⁶⁰⁰ mispuhul võisid preisi ülikulapsed muuseas läbi käia näiteks *Reichi* aadli võsudega. Pantvangide eest vastutasid ordulinnustes võib-olla sarjantvennad, kellele sageli sarnaseid ülesandeid usaldati: see oluaks ühtlasi kohane seisulikke suhteid arvestades, kuna mõned hallmantlid pärinesid kohaliku eliidi seast.⁶⁰¹ Küllap einestasid garandid refektuuriumis ühe laua taga nende linnuseelanikega, kes orduliikmed polnud – kuigi lugupeetud isikutena vast mitte lihtteenritega – veetsid söögisaalis niisama aega ning osalesid konvendi religioosses elus (loomulikult igapäevasemalt kui vendadele ette nähtud rangusega).⁶⁰²

Suure kindlusega võib öelda, et linnustes viibinud pantvangidele ei antud vaimulikku haridust. Leidub vähe kinnitust, et konvendid funktsioneerisid misjonikeskustena ja kuigi ordukleerus etendas mõnes piirkonnas preislaste usku pööramisel olulist rolli, jäi nende panus üldjoontes kesiseks.⁶⁰³ Lisaks on kõnekas veel tõsiasi, et ka preestervendi endid koolitati alati väljaspool Preisimaad ning linnustes puudusid vaimuliku hariduse pakkumisele suunatud institutsioonid ja rajatised.⁶⁰⁴ Kuna pantvangid pärinesid sõdalasaristokraatia seast ning pidid tulevikus ordu vägede kõrval võitlema, keskenduti seevastu tõenäoliselt nende lahinguoskuste arendamisele. Kuna foogtid juhendasid sõjanduse alal tavaliselt preislaste kogukondi, on üsna usutav, et

⁵⁹⁸ CTP, III.119

⁵⁹⁹ Militzer, Von Akkon zur Marienburg, lk 53–75

⁶⁰⁰ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 85

⁶⁰¹ Maschke, Erich. Die Schaffer und Lieger des Deutschen Ordens in Preußen. – in: Maschke, Erich. Domus Hospitalis Theutonicorum. Europäische Verbindungslinien der Deutschordensgeschichte. Gesammelte Aufsätze aus den Jahren 1931–1963. Bonn, Bad Godesberg, 1970, lk 69–103, siin lk 85–86

⁶⁰² Arzynski, Marian. Die Deutschordensburg als Klosterbau. – in: Nowak, Zenon Hubert (toim.) Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter, lk 147–164, siin lk 155; Jähnig, Bernhart. Funktionsbereiche der Deutschordensburg. – in: Jähnig, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011. Münster, 2011, lk 150–162, siin lk 159–161

⁶⁰³ Arzynski, Die Burgen, lk 106; Favreau-Lilie, Mission to the Heathen, lk 150; Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 111–112

⁶⁰⁴ Arzynski, Die Deutschordensburg als Klosterbau, lk 158–159

militaarse elulaadiga linnustes koolitati pantvangegi.⁶⁰⁵ Tõenäoliselt treenisid vennad garante, kes hiljem vast ordu kõrval võitlema pidid. Kui see tõepoolest nii oli, suhtusid konventide liikmed nendega sama katuse all elavatesse preislastesse suhteliselt usaldavalt.

Preislastes polnudki samas ordulinnustest sugugi tõrjutud: oli näiteks igati loomulik, et mõne piirkonna foogt kutsus kohalikud ülikud teatavatel puhkudel endaga pidulauda, nagu isanda-vasalli suhe õigupoolest ka ette nägi.⁶⁰⁶ Isegi neid suurnikke, kes olid (veel) vendade võimust vabad – ehk ordu ametlikke vaenlasi, kelle vastu peeti ristsõda ning keda propagandistlikult presenteeriti kristlaskonnale ohtlike ebajumalateenritena – võeti lahkesti vastu. Balga linnust uudistas näiteks üks Sambia vanem, kellele vennad tutvustasid kõike, mis nende konvendis toimus. Dusburg kirjeldab seejärel, kuidas külaline olevat koju naasnud ning seletanud oma hõimule, et nad ei suuda iialgi võita ordu, mille rüütlid elavad vooruslikku ja harrast elu.⁶⁰⁷ Krooniku *topos* oli ristiuse vääramatuse võidukäik ja kristliku pieteedi tähtsus – mida usutavasti pidid enda kodukohas täpselt samuti propageerima pantvangidki, keda õpetati vendade jõudu austama ja nende karskust eeskujuks võtma.

4.3.2 Sandistamine ja hukkamine

Kuigi antud keskkonnas on igati usutav, et garantide ning nende kreditoride vahel kujunesid sõbralikud sidemed, pakuvad Preisimaa sündmused Läänemere maade kontekstis ainulaadseid näiteid pantvangide kallal tarvitatud vägivallast. Hukkamised ja sandistamised polnud siiski kaugeltki mitte tavalised: konflikti algfaasis, isegi veel 1240. aastate ülestõusu ajal, millestki sarnasest kirjeldusi ei leidu. Teadaolevalt ei sattunud pantvangid ka pingelistes olukordades üldiselt ohtu: 1230. aastatel ei õnnestunud ordul näiteks maksu välja nõuda ühelt neofüüdilt, kes oli oma poja pantvangiks loovutanud, mispeale nad mehe tapsid.⁶⁰⁸ Garandi vigastamine olnuks selles olukorras isa mõjutamiseks võimas vahend, aga siiski hoidusid vennad sellest. Ametlikult oli antud puhul küll tegu piiskop Christianile antud pantvangiga, aga kuna prelaat viibis sel ajal Sambias vangis, oli garant usutavasti ordu käeulatuses.⁶⁰⁹ Muidugi võis nooruk

⁶⁰⁵ Grant, Urban, Henry Monte, lk 12; Jähning, Funktionsbereiche der Deutschordensburg, lk 151–154; vasallide pantvangid võisid olla ka isandate juures sõjalisel väljaõppel: Lutteroth, Der Geisel, lk 197; Liivimaal koolitati kohalike kogukondi samuti lääneeuroopalikul viisil võitlema: Murray, Sword Brothers at War, lk 35

⁶⁰⁶ CTP, III.88; ustavussidemete ja tavade kohta vt: Althoff, Family, friends and followers, lk 152–159

⁶⁰⁷ CTP, III.70

⁶⁰⁸ PUB I, nr 134

⁶⁰⁹ Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 95

juba elada Saksamaal, kus tema ähvardamine olnuks liialt vaevarikas ja vähesel määral tõhus, aga järelikult ei sattunud teisedki *Reichi* saadetud pantvangid suurde ohtu.

Kui ristiõja esimesel kolmel aastakümnel vägivallast teateid ei leidu, siis teise preislaste ülestõusu ajal valati ka pantvangide verd: Heilsbergis ning Bartensteinis viibinud garantide kohta teame me just nende kurva saatuse tõttu. Esimene linnus sattus vastuhaku puhkedes preislaste piiramisrõngasse, aga garnisonil õnnestus siiski toiduvarude otsa lõppedes sealt põgeneda. Kaitsjad viisid endaga kaasa ka 12 pantvangi, kelle nad seejärel pimedaks torkasid ning nende vanematele tagasi saatsid.⁶¹⁰ Sarnane oli olukord Bartensteinis, mida preislased samuti vastuhaku alguses ründasid. Seal suutsid kaitsjad kaua vastu panna, kuid müüride all saavutasid piirajad väiksemaid võite ning tapsid (kavaluse abil) kaks lugupeetud kristlastest sõjameest. Preislased rõõmustasid selle üle väga valjult, nii et lõpuks otsustasid Bartensteini orduvennad nende meele taas kibedaks teha: nad paigaldasid väravate ette kaks võllapuud ning poosid järjestikku üles 30 pantvangi.⁶¹¹

Kreeditoritel oli kindlasti õigustus pantvangid hukata või neid sandistada, maksmaks kätte deebitore üleastumiste eest: mõlemal puhul demonstreerisid nad oma autoriteeti karistada enda mässulisi alamaid.⁶¹² Samas ei ajendanud kummalgi korral vägivalda mitte niivõrd tõsiasia, et preislased rahu rikkusid, vaid kreditoride konkreetsed kavatsused või kannatused. Dusburg kirjeldab, kuidas Heilsbergi garnison pidi toiduvarude lõppedes lihaks tegema oma hobused ning lõpuks leppima lausa ratsude naha söömisega, et ellu jääda.⁶¹³ Siiski polnud sel puhul pantvangide sandistamise näol tegu raevunud linnusekaitsjate impulsiivse käitumisega: garantide silmad torgati välja ju alles pärast piiramisrõngast põgenemist – järelikult jagas garnison nendega näljahäda tingimustes toitu ning ei kandnud usutavasti preislaste peale põhimõttelist vimma. Vast kujutas pantvangide sandistamine endast ka kättemaksu kannatuste eest, aga eeskätt oli see kaalutletud ähvardus, mis saatis preislastele sõnumi,⁶¹⁴ milline saatus võib osaks saada veel vangis viibivatele garantidele, kui vastuhakk jätkub.

Preislased võisid seega eeldada, et lisaks pantvangide sandistamisele, ei kohku kreditorid tagasi ka garantide tapmisest. Kui hukkamine Bartensteinis demonstratiivselt aset leidis,

⁶¹⁰ CTP, III.94

⁶¹¹ CTP, III.119

⁶¹² Lavelle, The use and abuse of hostages, lk 270–271

⁶¹³ Hobuste ja teiste loomade naha söömine ümberpiiratud linnustes on Dusburgi kroonikas küll üpris tavaline motiiv: vt ka nt CTP, III.95, 121

⁶¹⁴ Lavelle, Use and abuse of hostages, lk 294

toimus see aga irratsionaalses kontekstis, sest praktilises mõttes ei võitnud linnuse kaitsjad pantvangide poomisest midagi erakordset. See-eest kaotasid orduvennad võimaluse mõjutada oma vaenlasi nende lähedasi ähvardades (mis võis olla põhjuseks, miks Heilsbergis garante elus hoiti). Kindlasti hoolisid preislased pantvangide saatusest, sest kui piirajad oma poegi ja teisi sugulasi pooduna nägid, valdas neid muserdav lein.⁶¹⁵ Hukkamine oli demoraliseeriv, aga kahtlemata sünnitas see ühtlasi vaenu ning ei aidanud kokkuvõttes orduvendadel linnust kaitsta.⁶¹⁶ Pantvangistuse elegantne loogika peitub esijoones tõsiasjas, et garandi tapmine ei paku iseenesest mingit tulu, aga deebitori teadmine, et hukkamine on mõeldav, loob võimu, milles seisneb institutsiooni mõjukus.⁶¹⁷ Bartensteini garnison võis käesoleval puhul tegelikult küll nautida kättemaksu, aga siiski üksnes väärtusliku ressursi kaotamise hinnaga.

Need kontrastsed juhtumid kinnitavad üpris arusaadavat eeldust, et kreditorid ei lähtunud pantvangide sandistamisel ja hukkamisel kindlatest reeglitest: vägivald võis esineda ühtmoodi viimistletud strateegilise abinõu ja spontaanse arveteõiendamist kujul. Keskaegses Euroopas pidid garantid enda eluga hüvasti jätma vägagi erinevatel põhjustel, mis vahel ei puutunud kuidagi isegi leppesse, mille tagatiseks nad loovutatud olid.⁶¹⁸ Ühtlasi polnud ei kreditoride julmus ega deebitoride näiline ükskõiksus enda lähedaste suhtes (hirm oma sugulaste pärast ei heidutanud ju preislasi Bartensteini ründamast) haruldane. 1159. aastal, Itaalia sõjaretke käigus Crema linna piirates, lasi keiser Friedrich I näiteks vaenlase loovutatud lapsantvangid enda katapultide külge siduda, lootes täiesti asjatult, et kaitsjad masinaid seetõttu purustada ei ürita.⁶¹⁹ Läänemere rajamaa ristsõdade kontekstis on aga eraldi huvipakkuv küsimus, kas ja kuidas mõjutas preislaste kui võõra paganliku rahva kuvand garantide kohtlemist?

4.3.3 Kuvand ja suhtumine

Preisimaa interkultuurilise konflikti⁶²⁰ sündmused, mille käigus alistatud hõimude rahulik elu uute maahärrade kõrval vaheldus sõjaperioodidega, muutsid kindlasti vallutajate mentaliteete kohalike suhtes ja mõjutasid nii ka pantvange. Oma kroonika alguses paistab Dusburg näiteks sarjavat rumalaid preislasi, kes ei mõistnud kristliku Jumala olemust ega osanud lugeda ning

⁶¹⁵ Jeroschin kirjeldab nende meeleheidet veel pikemalt ja poeetilisemalt: Jeroschin, Chronicle, lk 150

⁶¹⁶ CTP, III.121

⁶¹⁷ Kronman, State of Nature, lk 12

⁶¹⁸ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 40

⁶¹⁹ Prestwich, Transcultural Warfare, lk 47

⁶²⁰ Morillo, General Typology, lk 33–36

ei saanud seetõttu ka pühakirjast õpetust.⁶²¹ Tekstilõiku tõlgendatakse vahel alavääristava ja võõristava kriitikana, kuid Raza Mažeika on demonstreerinud, et kroonik ei mõistnud siiski preislasi hukka, vaid selgitas, kuidas harimatus oli kurjajuur, mistõttu nende seas paganausk jätkuvalt au sees oli.⁶²² Seisukohta, et vallutajad kohalikke rahvaid võimetelt alaväärseks ei pidanud, kinnitab ka praktika saata pantvange toomkoolidesse ning kasvatada neist misjonäre, mis loomupäraselt rumalate inimeste puhul oluks tühi töö. Kreeditorid võisid garantidesse seega suhtuda hästi, kuna nad kujutasid endast intellektuaalset sillapead, mis päästis preislasi vaimupimedusest, mille tõttu paganad „deemoneid kummardasid“.⁶²³

1240. aastate ülestõusu päevilt ei pärine teateid pantvangide väärkohtlemisest, aga on teine küsimus, kas sündmused mõjutasid ordu edasist suhtumist garantidesse. Nagu mainitud, sai tõenäoliselt vähemasti osaliselt vastuhaku tagajärjel Preisimaa poliitikas tavaks pantvangide viibimine kohapeal, aga eeskätt võis vallutajate arusaamu kallutada 1249. aasta episood, kus natangid hukkasid nii garantideks loovutatud vennad, kui tapsid lepet rikkudes ka alistunud deebitoride väe. William Urbani hinnang, et ordu ei suhelnud preislastega enam kunagi nagu tsiviliseeritud rahvaga⁶²⁴ on ülemäära dramaatiline ning ühtlasi suuresti väär, sest 1260. aasta ülestõusuni olid kohalike õigused ja kohustused igakülgsest sarnased *Reichist* ja Poolast pärit sisserändajate omadega.⁶²⁵ Küll aga võis Natangia veresaun soodustada vendade valmidust preisi pantvange jõhkralt kohelda: kui waleslased 13. sajandi sõdades oma kommete kohaselt inglise vangide päid maha raiusid, vastasid vallutajad neile peagi samaga⁶²⁶ – on mõeldav, et analoogiliselt mõjutasid 1249. aasta sündmused ka Preisimaa interkultuurilist konflikti.

1240. aastate ülestõus ei toonud siiski kaasa preislaste demoniseerimist: Dusburg kõneleb kohalike hõimude apostasiast kurval ja kahetseval toonil, mitte ei süüdistata neid vihaselt.⁶²⁷ Kuna vallutuse edenedes said endistest vaenlastest uute maahärrade liitlased, muutus ka nende kuvand⁶²⁸ – Preisimaa härrus konsolideerus aeglaselt ja poliitilised vastuolud muutusid üha intrakultuurilisemaks.⁶²⁹ Ka vendade kõrval elanud pantvangidel oli selles kindlasti oma osa,

⁶²¹ CTP, III.5

⁶²² Mažeika, *Violent Victims*, lk 124–125

⁶²³ Bartlett, Robert. *Reflections on paganism and Christianity in medieval Europe*. – in: *Proceedings of the British Academy* vol 101 (1999), lk 55–76, siin lk 59

⁶²⁴ Urban, *Prussian Crusade*, lk 218

⁶²⁵ Boockmann, *Zwölf Kapitel*, lk 99–100

⁶²⁶ Strickland, *Rules of War*, lk 124–125

⁶²⁷ Fischer, 'Des tûvils kint?', lk 268

⁶²⁸ Kaljundi, *Barbarians*, lk 118

⁶²⁹ Morillo, *General Typology*, lk 36

kusjuures mitte ainult ei avaldanud ordu mõju garantidele, vaid usutavasti ka vastupidi: kui näiteks šotlasi viidi pantvangidena Inglismaale, hajus inglaste arusaam, et nende põhjanaabrid on barbarid.⁶³⁰ 1260. aasta vastuhakk, mis seadis reaalsesse ohtu kogu orduhärruse säilimise, oli võib-olla just seetõttu aga garantide jaoks ohtlik. Seni vendadega kristlikus rahukoosluses elanud preislasi tajuti ebainimlike usutaganejatest reeturitena, mistõttu kujunes „sisevaenlase“ vastu suunatud subkultuuriline konflikt. Viimased aga isegi ületavad reeglina julmuse poolest kultuuriüleseid sõdasid,⁶³¹ mis võiks seletada ka pantvangide sandistamist ja hukkamist.

Preislaste teisel vastuhakul oli mõnede hinnangute kohaselt radikaalne mõju uute maahärrade suhtumisele enda alamatesse, mis osaliselt oli seotud ka pantvangidest kasvandikega. Edith Feistner leiab lausa, et vendade vastus Heinrich Monte reeturlikkusele oli ühemõtteline otsus, et preislaste seas pole rahumeelne misjonitöö võimalik, kuna selle rahva loomus ei jäta muud võimalust, kui neid sõja abil „kodustada“.⁶³² Ülestõusu mahasurumine võttis brutaalse kuju⁶³³ ning usutaganejate vastu tärganud vihal oli arvatavasti soodustav mõju garantide hukkamisele ja sandistamisele, kuid samas ei leidu kinnitust, et vägivald pantvangide vastu oli üldlevinud reaktsioon. Eelmises peatükis esitatud sündmused olid isoleeritud intsidendid: kuigi ka näiteks Königsberg vastuhaku ajal väga rängasti kannatas, ei tehtud seal viibinud garantidele viga.⁶³⁴ Järelikult pole põhjust ka uskuda, et pantvangide kallal põhimõtteliselt ulatuslikult vägivalda tarvitati, eesmärgiga preislastele veriselt kätte maksta.

Kuna meieni pole jõudnud teavet 1270. aastatel loovutatud preisi pantvangide saatusest, on pea võimatu öelda, kas ülestõus muutis põhjalikult viisi, kuidas neid koheldi. Vastuhaku tõttu jäid preislased kui ühtne kogukond enda varasematest privileegidest ilma, kuid ordu tasustas vastuhaku ajal ustavaks jäänud kohalikke⁶³⁵ – sestap võis taanduda nägemus preislakest kui ühtsest võõrast rahvast. Etnilised piirid polnud kuidagi absoluutsed: 1280. aastate väiksemate vastuhakkude käigus võitlesid vendade vastu ühtlasi Preisimaale sisseäänanud sakslased.⁶³⁶ Ülestõusnud preislased andsid samas siiski pantvange hõimude kaupa,⁶³⁷ – nii et garandid olid etniliselt ühtsete vaenulike kogukondade esindajad – aga vastuhaku osalised degradeerusid

⁶³⁰ Parks, Living pledges, lk 47

⁶³¹ Morillo, General Tyoplogy, lk 36–40

⁶³² Feistner, Krieg und Kulturkontakt, lk 537

⁶³³ Urban, The Prussian Crusade, 243–305

⁶³⁴ CTP, III.94, 102–106

⁶³⁵ Boockmann, Zwölf Kapitel, lk 100–101; Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 67, 73

⁶³⁶ Fischer, 'Des tûvils kint?', lk 266

⁶³⁷ CTP, III.175

peagi teisejärguliseks sotsiaalseks kihiks⁶³⁸ ning seetõttu polnud nende pantvangid poliitiliselt kuigi olulised ja pigem nõuti garante saksastuvalt ordusõbralikult eliidilt – kui üldse kelleltki. Etnilised kuvandid polnud sel puhul pantvangidesse suhtumisel enam niivõrd aktuaalsed.

Rohkem või vähem domineerinud kuvand Läänemere rahvaste metsikusest võis seega kohati ärgitada vallutajaid pantvange jõhkramalt kohtlema, kuid 13. sajandi lõpu pantvangistuse praktikad ei erinenud enam usutavasti kuigivõrd ülejäänud Euroopa tavadest. Pole veenvat kinnitust, et Läänemere rajamaal soodustas kohalike rahvaste kuvand näiteks garantide kallal vägivalda tarvitamist. Vähemasti hukkamiste puhul ei nähtu erinevust ülejäänud Euroopast: Adam Kosto uuritud enam kui 1500 keskaegse pantvangistuse juhtumist lõppes garantide surmaga vähem kui 30⁶³⁹ – alla 2%; Läänemere ristsõdade 12.-13. sajandi sündmuste umbes 60 kaasusest teadaolevalt ainult üks. Loomulikult tuleb arvesse võtta andmestiku hõredust, nii et muidugi on võimalik, et hukkamisi esines rohkem, kuid Läänemere rajamaa pantvangide kallal toime pandud vägivald ei näi üldjoontes erinevat Euroopa keskmisest.

⁶³⁸ Militzer, Saksa Ordu ajalugu, lk 67, 73

⁶³⁹ Kosto, Hostages in the Middle Ages, lk 39

Kokkuvõte

12.-13. sajandil aset leidnud Kirde-Euroopa kristianiseerimise käsitlustes on pantvangid küll tähelepanu pälvinud, aga reeglina on vaadatud üle nende põhjapanevast rollist võimusuhte rajamise ja kultuurimõjude leviku juures. Pantvangistust rakendati antud perioodil Läänemere ääres poliitiliste sidemete loomiseks sageli – ning väga erinevates riiklikes (*resp.* härruslikes) ühendustes. Institutsioon oli efektiivne peamiselt seetõttu, et keskajal toetus valitsejate võim eeskätt isiklikele suhetele – nii kaaskondlaste ja alamate kui ka teiste võimukandjatega. Kui valitseja nõudis pantvangiks – ehk leppegarandiks – partneri mõne sugulase, hankis ta seega endale poliitilist kapitali. Võimustusüsteemid, mille raames pantvangistust rakendati, varieerusid sealjuures oma struktuuralse loomu poolest ulatuslikult. Ülemvalitsejatele andsid pantvange nii vürstid, kelle valdused seoti seeläbi üpris lõdvalt integreeritud härruslike liitudega, kui ka ulatuslike maa-alade laiapõhjalised ülikonnad, kes lõimiti niiviisi ühe kindla võimukeskuse ümber koondunud terviklikuks poliitiliseks üksuseks.

Kuigi kohati kinnitas pantvangistus Läänemere ruumis kahe valitseja liidu- või vasallisuhet, oli selle rakendamise tavapäraseim eesmärk suurte territooriumite ühendamine nii ilmalike härruste kui piiskopkondade süsteemiga. Taani kuningad nõudsid vanade tavade mõjutusel 12. sajandil veel pantvange läänisuhete tagatiseks – analoogselt viikingiaegsele praktikale siduda meretaguseid sõltlasi pantvangistuse abil – aga 13. sajandi Liivimaal sai institutsioon just alternatiiviks feodaalsetele vahekordadele. Võimsad vürstid kinnitasid muidugi jätkuvalt omavahelisi sobimusi üksikute neile tähtsate isikute loovutamise teel, aga reeglina rakendasid ladinakristlikud vallutajad pantvangistust moel, kus kõigilt mõne territooriumi (või õigemini isiklike sidemetega seotud piirkondliku ühenduse) ülikutelt nõuti pantvange. Sellisel kombel loovutasid kümned suurnikud korraga uutele maahärradele enda lähedasi – reeglina (noori) poegasid – kuulekuse tagatiseks. Tavaliselt toimus see tervete hõimude kaupa ja institutsioon vormis seega ulatusliku võimuvõrgustiku, mille niitideks pantvangid olid.

Pantvangistus oli Läänemere regioonis võimualasid laiendavate maahärrade jaoks tähtis, kuna territooriumitel, mille nad sõjaliselt hõivasid, oli keeruline kiiresti üles ehitada infrastruktuuri, mis oleks võimaldanud maid tõhusalt valitseda. Kirikliku halduse ja ilmalike institutsioonide rajamine ning võimukeskuste – linnuste – ehitamine ei toimunud üleöö, kuid uued isandid pidid kuidagi vallutusi kindlustama. Kui mingis piirkonnas asuti usku levitama ja kohalikke

rahvaid allutama, tagas pantvangistus võõral maal uute isandate turvalisust, aga sellest sai ka võimu teostamise vahend. Sageli jäidki just pantvangid peamiseks seoseks, mis maahärrade autoriteeti äsja alistatud aladel tuntavaks tegi: seega moodustasid nad teatava koe, mis noori härruseid ja kirikuprovintse ühte sidus. Isegi territoriaalselt kontsentreeritud võimkondasid – näiteks vendi linnasid – hõivates piirdusid taanlased ja saksid paikkondliku administratsiooni rajamise asemel tihti kohalikult eliidilt pantvangide nõudmisega, sest see oli lihtne ja soodne võimusuhte loomise viisi. Erakordselt tavaline oli pantvangistus aga arvukate geograafiliselt ulatuslike sotsiaalsete üksuste, näiteks eesti või preisi hõimude allaheitmise puhul.

Isegi, kui alistatud poliitilises ühenduses oli võim koondunud ühe valitseja kätte, nõudsid saksid ja taanlased reeglina pantvange laialt ülikonnalt. Nii tagasid nad, et härrussuhted on ulatuslikult tajutavad; et kohalik eliit integreeritakse isandate jaoks tarvilike institutsioonidega ja et kultuurimõjud levivad jõudsasti. Uute maahärrade füüsilise, eriti sõjalise kohalolu kasv – linnuste rajamine ja mehitamine – vähendas tarvidust pantvangide järele, aga institutsioon jäi reeglina siiski teataval määral kasutusele: näiteks sundis Saksa ordu preisi ülikuid oma poegi loovutama ka seejärel, kui tugipunktide võrgustik oli välja ehitanud. Lisaks alistatud eliidi kuulekuse tagamisele rakendati pantvangistust ühtlasi ka liitude kinnitamiseks – kusjuures see toimus Läänemere rajamaal interkultuuriliselt üle nii ristiusk-paganlus kui katoliiklus-õigeusk piiri. Lisaks polnud Saksa ja Skandinaavia vallutajad ainus osapool, kes pantvange nõudis: praktika oli kohalikele rahvastele tuttav ning vendid, saarlased ja preislased rakendasid seda nii üldise rahu tagamiseks kui väga konkreetsete sobimuste kinnitamiseks.

Allikates figureerivad eeskätt siiski need pantvangid, keda ladinakristlikud vallutajad nõudsid oma võimu kinnistamiseks. Vendimaal rakendasid pantvangistust kõige agaramalt taanlased, kelle ekspansiooni – erinevalt *Reichi* vürstide maadehõivamisest – ei toetanud kolonisatsioon. Ka Saksi hertsog nõudis siiski vendidelt alistumisleppe kinnituseks garante: seda eriti Rügeni saarelt, mille allaheitmise pärast ta Taani kuningaga tarmukalt konkureeris. Usutavasti andsid seal vallutajatele pantvange ilmikutest suurnikud, mistõttu ei pruukinud lepped ruugidega olla püsivad, kuna kohalikus poliitikas oli määrav preestrite roll. Kui Taani kuningas aga Rügeni kultuse hävitas, alistus saar lõplikult, millega seoses puhkes monarhil kuulekusleppe garantide jagamise üle Saksi hertsogiga tüli. Konflikt sai lõpuks suurejoonelise lahenduse, kui valitsejad kohtusid ning pantvangid võrdselt ära jaotasid. Hiljem jäi siiski peale kuningas, kes kinnitas pantvangistuse toel oma võimu kogu Läänemere lõunarannikul.

Umbes pool sajandit hiljem kujunes Taani kuningal Liivimaal konfrontatsioon Põhja-Saksa päritolu misjonäridega, kes olid rajanud hiljuti kristianiseeritud aladel oma vaimuliku härruse keskusega Riia linnas. Enda võimu kinnistamiseks kohalike rahvaste üle rakendasid riialased väga palju ka pantvangistust, sidudes endaga tavaliselt terveid hõime. Juba varem olid Riia leeri juhid – piiskop ja mõõgavendade vaimulik rüütliordu – sattunud pantvangide jagamise üle omavahel konflikti; peamine vastasseis tekkis aga Taani kuningaga Eestimaal. Seal leidis „võiduristimise“ kõrval ühtlasi aset kohalikelt kogukondadelt võistu pantvangide nõudmine. Hiljem saabusid seda konflikti lahendama lausa paavsti esindajaid, kes rakendasid ka enda autoriteedi maksmata panemisel pantvangistust. Lõpuks näib, et pöördvõrdeliselt vallutajate sõjalise kohalolu kasvuga, vaibus pantvangide nõudmine Liivimaal ajapikku.

Kui Vendi- ja Liivimaa ristiusustamise juures oli tooniandev erinevate ladinakristlike leeride vastasseis, siis Preisimaal teostas vallutust ja usu levitamist eeskätt Saksa ordu. Preislaste seas varem misjonitööga tegelenud piiskopid olid juba enne suure sõjategevuse algust kohalikelt ülikutelt ristiusu vastuvõtmise tagatiseks pantvange nõudnud, aga orduvennad tegid seda väga suures ulatuses, sidudes endaga alati terveid hõime. Nende härrus toetus eeskätt linnustele, mille võrguga nad Preisimaa katsid, kuid ka pantvangistus oli võimu kindlustamisel teatav roll. Mõningane katoliiklik konkurents ordule kohapeal ka leidis, sest teatavaid ambitsioone oli piirkonnas Väike-Pommeri hertsogil. Sealjuures nõudsid vennad vürsti rahule sundimiseks ka tema poega pantvangi, kuid pärija vabastamise soov mahitas valitsejat hoopiski vaenust jätkama. Peamiselt ohjeldas ordu pantvangistuse abil siiski preisi ülikkonda, kes aga sellele vaatamata korduvalt vallutajate vastu väljaastumisi korraldasid.

Seega polnud pantvangistus sunnimeetmena alati kuigi tõhus: väga sageli korraldasid ülikud, kes olid oma poegi pantvangideks andnud, siiski ülestõuse. Institutsioon oli teatav lisatagatis poliitilisele stabiilsusele, mis ei toiminud võimutasakaalu suurte muutuste korral hästi, kuid hillitses rahuajal usutavasti alamate vastuhakuplaane. Pantvangide instrumentaalne funktsioon – tagada kindlate (alistumis-) lepete austamist – jäi seega mõneti tagasihoidlikuks. Tihtipeale ei andnud kontroll pantvangi elu üle tema valdajale olulist jõudu enda partneri mõjutamiseks. Sellise olukorra tingis tõsiasi, et leppegarandi tapmine ei toonud valdajale mingit kasu, vaid hoopis kahju: ta kaotas poliitilise kapitali ja diplomaatilise ressursi, mis teda teise osapoolega sidus, ilma praktilist tulu saamata. Pantvangi loovutaja oli sellest teadlik ja see kärpis garandi kaudu loodud sunnijõudu. On ju igati ilmne, et näiteks mässulise eliidi poegade hukkamine ei sundinud ülikuid kuulekusele, vaid võis hoopis vastuhakku võimendada.

Tulu, mida valitsejad pantvangistuse rakendamisest said, ei seisnenud alati mitte sunnivõimus, vaid institutsiooni sümboolses mõõtnes. Nimelt võisid ladinakristlikud vallutajad Läänemere rajamaa sageli labiilsetes poliitilises oludes kasutada pantvange oma võimu projitseerimiseks. Keskajal oli avalik suhtlus äärmiselt ritualiseeritud ning sellises keskkonnas oli pantvangistus tõhus viis, kuidas sanktsioneerida uusi poliitilisi suhteid ja presenteerida neid ka kolmandatele osapooltele, kellel võis samuti antud piirkonna valitsemisele pretensioone olla. Küllap olid pantvangide andmise tseremooniad väga suurejoonelised: kohalikud pealikud saabusid koos sõjaliste kaaskondadega uue isanda palge ette, põlvitasid ning loovutasid oma pojad truuduse tagatiseks. Selline rituaal tegi alistumise õiguslikult siduvaks ja näitlikustas uue normatiivse ühiskondliku korra loomist. Pantvangid olid füüsilised märgised, mis väljendasid, kuidas uued sotsiaalsed suhted pärast vallutust välja näevad. Nende loovutamine saatis sealjuures reeglina paganlike rahvaste ristimist, mis tähistas samuti alistumist ja võidetute lubadust edaspidi koos uute maahärradega kristlikus rahukoosluses elada, mida pantvangid taas tagasid.

Kuna pantvangid olid tõendus, et mingisugune kogukond konkreetsele isandale allub, nõudsid valitsejad võimupretensioone esitades neid ka üksteiselt välja. Pantvangide üleandmine teisele vürstile tähendas lisaks õiguste ja võimu loovutamist aladel, kust nad pärinesid. Kui mõnes piirkonnas oli pretensioone mitmel valitsejatel, nõudsid nad vahel üksteise võidu kohalikele pantvange. Sellised alistumise tagatiseks antud garandid kujutasid endast seega kogukondade personifikatioone – kes valdas neid, valitses märgiliselt nende kodusootsiumit. Loomulikult polnud reaalsed võimusuhted selliste märgiliste taotlustega alati vastavuses, kuid poliitilistes intriigides jäi küsimus pantvangide omandusest siiski tähtsaks. Sealjuures võisid kohalikud rahvad, kes garante vallutajatele loovutasid, seetõttu kannatada – näiteks poosid taanlased üles eesti vanema, kes oli enda poja mõõgavendade ordule pantvangiks andnud.

Siiski polnud kohalikud ülikud pantvangide loovutamise juures alati kannatajad: kuigi nad alistusid uutele maahärradele, polnud reeglina tegu nende alandamisega: nad võeti vastu uude poliitilisse üksusesse ning laiemas mõttes ka kogu kristlaskonda ja sellega kaasnesid teatavad õigused. Pantvangid, kes isandatele loovutati, lõimisid hõrruseid usutavasti edukalt: isiklikele suhetele toetuvates võimkondades oli väga tähendusrikas, kui mõne üliku poeg viibis valitseja katuse all. Pantvangistus tugevdas gruppidentiteeti, mis oli keskaegse riikluse fundamentaalne alustala: leppegarandid olid väga selgeks füüsiliseks lüliks maahärra ja tema ülikkonna vahel. Kohalikud võimukandjad võisid uutele isandatele pantvange loovutades lausa parandada enda

positisiooni. Kui mõne pealiku võim oli arhailise poliitilise korralduse keskkonnas ebakindel, pakkus garantide andmine talle võimalust esineda kogukonna liidrina, kes vastutab kogu eliidi poegade üleandmise eest.

Lisaks sidemetele, mida pantvangistus kinnistas maahärrade ja alistatud rahvaste läbikäimises, kujunesid loomulikult – märksa vahetumad – suhted ka pantvangide endi ning nende valdajate vahel. Sealjuures võisid vallutajad lisaks esineda näiteks endistest paganatest leppegarantide vaderitena, kui nad ristiti – seega toetati isiklikke suhteid veel ka teatava tehisliku suguluse dimensiooni abil. Kahtlemata olid pantvangid – reeglina ülikute noored pojad – avatud ka kõikvõimalikele kultuurimõjudele. Seega võis ladinakristlike isandate õukonnas sirguda uus põlvkond kohalikku eliiti, kellele ristiusumaailm oli märksa tuttavam kui nende rahvaste vana ühiskondlik süsteem. Kindlasti võtsid pantvangid (rohkemal või vähemal määral) omaks uue usu, aga paljud neist õppisid lausa toomkoolides või kloostrites, kus vast koolitati mitmed noorukeid misjonärideks, kes hiljem kodumaal Kristuse sõnumit levitasid. Kuna vallutajatega sõlmis aga leppeid kohalik sõjaline eliit, pärinesid pantvangid keskkonnast, mis võis pigem soodustada neist uue militaararistokraatia kujundamist.

Selle kõige juures olid pantvangid aga jätkuvalt kohalike suguvõsade liikmed ja nii säilis ka nende staatus oma kogukonnas. Usutavasti kuulusid paljud neist hiljem uute härruste eliidi sekka – võtsid usutavasti üle enda vanemate positsiooni. Seega võisid pantvangid moodustada osa kohalike rahvaste seast pärit vasallkonnast – seda kahtlemata Vendimaal, pea kindlasti ühtlasi Preisimaal ja väga tõenäoliselt ka Liivimaal. Kuna nad puutusid samas vahetult kokku ladinakristliku maailmaga, mis võis neile kogupaiga arhailise ühiskonnaga võrreldes sügava mulje jätta, on usutav, et neist kujunes uue sotsiaalse korralduse eeskõnelejate kiht, mis murendas paganlikku hõimustruktuuri. Akulturatsioon ei olnud samas vääramatu kinnitus, et pantvangid jäävad poliitiliselt uutele isandatele kuulekaks ning mõnikord astusid nad hoopis ladinakristlike maahärrade vastu välja, kusjuures eda vangistuses omandatud oskusi võisid nad võitluses väga efektiivselt ära kasutada.

Mõnede pantvangide elutee võis sealjuures olla väga värvikas ning kulgeda näiteks läbi mõne Saksamaa või Skandinaavia kloostrite või muu sarnase keskuse. Kui pantvangid viibisid kodule lähemal, näib aga, et nende ülalpidamise eest pidid vastutama kõik osapooled, kel oli õigusi neid loovutanud (alistunud) kogukondade üle. Arvatavasti majutati leppegarandid sageli mitmete ordukäsknike ning vasallide katuse alla, kus nad kuulusid nende kaakondada: küllap

sarnasel moel, kui ametimehed või teenrid. Ordulinnustes lävisid pantvangid arvatavasti kõige rohkem mitteaadellikku päritolu sarjantvendade ehk hallmantlitega. Mõned prominentsemad leppegarandid võisid samas kuuluda ka maahärrade endi *familiasse* ning ei saa välistada, et ka näiteks lausa Taani kuninga õukonda. Samas olid kõik pantvangid teataval määral lugupeetud isikud, kuna neile laienes rituaalne karisma, mis lepete sõlmimist saatis – igatahes polnud nad vangid, keda võis meelevaldselt halvasti kohelda või näiteks orjadeks müüa.

Pantvangide elu võis aga siiski kurvalt lõppeda: kuigi nende arbitraarne väärkohtlemine oli taunitud, ei kaitsnud leppegarante miski, kui nende loovutajad otsustasid sõlmitud sobimusi rikkuda. Sellisel puhul oli pantvangi valdajal oma partneri üleastumiste või vajakajäämiste karistusena igatine õigus leppegaranti tappa. Siiski ei tulnud seda ette kuigi tihti: hukkamised olid erakordsed sündmused. Selline teguviis ei toonud, nagu öeldud, nende valdajatele olulist tulu ja oleks seega olnud ressursside raiskamine – eriti kuna tapetud oluiks isikuid, kelle kasvatamisesse oli palju investeeritud. Loomulikult võis pikaajaliste kasvandike hukkamine ühtlasi olla emotsionaalselt raske. Kuna ülikulastel oli markantne iseväärtus, sai neid pigem näiteks vangide vastu välja vahetada. Pantvange siiski sandistati ja hukati vahel, kuid näib, et ainult olukorras, kus nende loovutajad leppeid tõsiselt rikkunud olid. Siis võis pantvange näiteks pimedaks torgata või üles puua – kusjuures kohati oli teguviis tingitud strateegilistest hirmupoliitika kaalutlustest, mõnikord aga näiliselt impulsiivsest kättemaksuihast.

Arvatavasti ei mõjutanud hukkamisi ja sandistamisi negatiivne kuvand, mida ladinakristlikud kirjamehed tihti kohalikele ristimata rahvastele omistasid. Pigem olid pantvangid vallutajate silmis „head“ kohalikud, kes ütlesid maahärrade juures õpetust saades lahti vaimupimedusest, milles alistatud rahvaid elamas nähti. Kuigi näiteks Preisimaal üha vägivaldsemaks muutunud konflikt võis ajendada uusi isandaid pantvange kergekäelisemalt tapma, pole kinnitust, et see suhtumine laialt levinud või konkreetselt leppegarantide vastu suunatud oli. Usutavasti jäid pantvangid pigem Läänemere rajamaa kultuuriipiiride ületajateks, kes ühendasid kristlikku ja paganlikku maailma. Seega kujutavad nad endast ehedat näidet nii kultuuride kokkupõrkest kui kompromissist. Nende nõudmisega seotud tavad ja praktikad seostusid ristsõdade ning vallutustega, kuid samavõrd ka uue ühiskondliku korra rajamise ja härruste ülesehitamisega. Ühe jalaga seisid pantvangid paganlikus minevikus, teisega kristlikus tulevikus.

Summary

„Hostages and the Baltic crusades, wars of conquest and cultural exchange during the 12th and 13th centuries“

During the middle ages, hostages occupied an important but yet quite casual role in various relations both inside and between political communities and societies. Unlike today, meeting hostages was quite common and not at all an unsettling experience. These medieval hostages, however, also had little in common with their modern day counterparts. During the middle ages, hostages were not taken: they were not captives, held against their will and threatened in order to compel a third party to act in a certain manner. Traditional hostages, instead, were given: they were a form of surety, offered by communities and individuals as a guarantee for their adherence to certain agreements. Although, as a rule, hostages were surrendered in response to a demand that such pledges must be relinquished – and thus usually handed over under distress – they were not violently captured. If a party was in possession of such pledges, it had means of coercion to force its partner – for whom the hostages were people of importance – to honor arrangements that had been agreed upon.

During the middle ages, hostageship was not simply a legal institution, but also a political one – quite practically, since most relations in the field of medieval politics were based on numerous reciprocal bonds between individuals and could thus be effectively manipulated by such personal sureties. Hostages were not only common across Christian Europe, but also on its frontiers, the borderlands between Roman Catholic Christendom and Muslim or formally pagan peoples. One such frontier was the medieval Baltic Rim: a region slowly converted, step by step, over half a millenium. This study focuses on the role of hostages in the process of christianization, conquest and acculturation of the lands on the southern and eastern shores of the Baltic Sea over the course of the 12th and 13th centuries. These regions were populated by Slavic, Baltic and Finno-Ugric tribes who, by the year 1100, had mostly not established official ties with the Roman Church and were therefore perceived as pagans or apostates by the rulers of medieval Christendom. This led to numerous crusades – mostly organized by Scandinavian and North German religious and political leaders – against those communities, resulting in their eventual christianization and submission to foreign overlords.

This study aims to explore and explain how hostageship was employed during these conflicts and processes of cultural exchange that spanned over two centuries on the territories between the River Elbe and the Gulf of Finland. The main themes of this study are problems relating to creation of power structures and cultural influences and aim to answer questions, such as: which parties demanded hostages and from whom? For what purposes was hostageship employed and did the institution benefit towards achieving these goals? Who were the people given as hostages? How did hostages relate to the process of conversion and the creation of Catholic feudal lordships? How were hostages treated and in which conditions did they live in? How did their captivity influence hostages and what effects did they have on their communities? This study relies on published sources, mostly chronicles by authors of North German and Scandinavian origin, but also collections of documents.

The first chapter of this study provides an overview of hostageship in medieval Europe and in the Baltic Rim. It explores legal, political and social aspects of the institution and provides an overview of the main functions it usually served. This chapter explains how hostages were a form of surety, universal to human societies and common in medieval Europe where the lack of the coercive state power, caused by feudal fragmentation of political units, facilitated its use. The archaic origins of hostageship and legal questions pertaining to the execution of hostages are also given attention. This chapter argues that the most common context for demanding hostages was acquiring a guarantee for submission. Such use of hostageship was most widespread in the Baltic Rim, where local rulers were forced to relinquish their sons as sureties of political loyalty to the conquerors. Hostages were also pledges given by pagan peoples as a part of the sacrament of baptism and they expedited the spread of Christianity via personal conversion and furthering general Catholic practices in their chiefdoms.

Since social structures in both the local chiefdoms and Catholic Europe were mainly not based on the individual but a larger family group or some other communal unit, hostageship affected individuals beyond the giver and recipient of the pledge. The way hostages were handled could thus influence a wide range of people and bring about changes in broader political relations. Hostages were, however, mostly treated well since their status was perceived to be intrinsically prominent. They were rather guests than prisoners and often developed warm relations with their captors. Hostageship could thus provide Danish and German conquerors with a rather loyal elite, since it was employed in service of fostering the

sons of local nobles. However, if their givers were to break the deals that the hostages were a guarantee for, these human pledges were sometimes mutilated or executed.

The following chapters of the study concentrate on three distinct regions on the southern and eastern shores of the Baltic Sea: Wendland, Livonia ja Prussia. These were not unified political units in the beginning of the 12th century and consisted of numerous chiefdoms – and thus these names are employed as purely geographic terms. The second chapter begins with an analysis of how the Abodrite princes of both Slavic and Danish origin employed hostages in the first half of the 12th century. The Wend Henry Nakonid attempted to use hostageship as way of controlling the peripheral nobles of his chiefdom, but largely failed, although possibly influencing development in the Brandenburg region by fostering a local noble, given to him as a pledge. Knud Lavard, a member of the Danish royal family, utilized hostages as means to secure the loyalty of Slavic princes who he thus linked to his extensive maritime lordship that bound sparsely located lands – *skattlands* – that were engaged in a common system of trade. In the second half of the 12th century, when Danish and Saxon lords launched a more forceful expansion into Wendish territories, they often demanded hostages from the broad nobility of subdued lands in order to consolidate their positions of power and bind local elites with the institutions of Danish and Saxon political units, as well as the Catholic bishoprics.

This chapter additionally explores, how the hostages, surrendered by the Wends, facilitated acculturation and the creation of a broad native aristocracy that was more inclined to work with Latin Christian rulers and accept Catholic influences. During the 11th century, individual Christianization agents had failed to break the pagan opposition, that was now overcome. The demanding of hostages also helped create fabrics of power since nobles whose relatives remained in the courts of Danish or Saxon conquerors, become more rooted in the personal power structures of new lordships. The rituals of giving hostages played an important part in the creation of new multiethnic political units and strengthened their reciprocal human bonds. However, the Wends were still often rhetorically presented as barbaric savages, who had to be chastened – and that might have led to increased maltreatment of hostages, although it was probably still uncommon. In addition to the conflict between locals and conquerors, Danes and Saxons were at odds with each other and in their struggle for dominance, used hostages as means to project their power over territories. As a matter of fact, one ruler could relinquish the hostages he was holding, to another, as a symbol of renouncing the rights and influence he enjoyed in certain Wendish communities from which the pledges originated from.

The third chapter concentrates on the hostages given in Livonia, where German missionary prince-bishops, Catholic military orders, and the king of Denmark vied for dominance over local lands in the beginning of the 13th century. Different parties employed hostages in order to consolidate their hold over communities and project the territorial extent of their claims to third parties. Initially, hostages were demanded as an assurance for the safety of the newly established church provinces, where small communities of North German missionaries were surrounded by hostile tribes. However, hostageship quickly became a way of imposing power on the Baltic and Finno-Ugric population and served as an alternative to vassal relations when conquerors integrated local peoples into newly established feudal lordships. Since many native social and political structures were incompatible with the practices of Latin Christian realms and principalities, a universal institution such as hostageship provided a solution. Originally, hostages remained nearly the only connection between conquerors and natives after the latter were subdued and baptized. Correspondingly, when the Germans extended their military presence and created an increasingly effective infrastructure by establishing numerous power centres – castles – it seems that they demanded hostages less and less.

This chapter also argues that the ritual of surrendering hostages – as a rule accompanied by baptism – not only legitimized new social relations and norms, but was also a vital instrument of competition between different Latin Christian powers. The bishop of Riga, the Order of the Sword Brethren and the Danish king utilized it as a means to ward off each others' claims. Since the ownership of hostages symbolized political overlordship, even allies – such as the bishop and the Brethren who were connected by bonds of fidelity and seniority – at times refused to share hostages given by locals, thus breaching agreements of land distribution. Additionally, the papal legates, tasked with solving these conflicts in Livonia, attempted to enforce their own authority by utilizing hostageship. The native peoples themselves, however, were naturally not passive in these processes and sometimes also engaged in taking hostages, usually in order to ensure their security and force peaceful relations upon the conquerors. The Baltic and Finno-Ugric peoples were nevertheless eventually subjugated to Christian rulers. The new overlords sometimes sent hostages to Germany, to monasteries, where they were schooled as missionaries who later spread the new religion in their home regions. Other hostages grew up in Livonia, in the entourage of the Order's officials or the bishop's or king's vassals and later probably formed a part of the native elite in the new feudal states.

The fourth chapter of this study focuses on the region of Prussia where the Teutonic Order established its own domain through military conquest. During these crusades, the Knights mostly relied on a network of fortresses to consolidate their hold on the native Baltic people, but they also employed hostageship to incorporate the elites of regional tribes into the new political system. Thus, the Prussian nobility surrendered dozens of hostages as an assurance of obedience of their tribal communities. The conflict was far from one-sided, though, and the Prussians themselves also demanded hostages. Thusly, they attempted to impose truces with the Order, but also assured that more specific agreements, such as the payment of ransom, were honoured. Although the crusades in Prussia saw little Christian infighting, the Teutonic Knights did need to avert the ambitions of the Pomerellian duke in the region. In order to force the Christian prince to uphold peace, they demanded his son as a hostage. This strategy, however, backfired, since the duke instead resumed and even intensified hostilities with the intention of forcing the Order to return his heir. Eventually, the Teutonic Knights managed to use the hostage as a pawn in peace negotiations, thus illustrating the uses that such pledges had beyond their instrumental use as guarantors of agreements.

The fourth chapter also observes the processes of acculturation more closely. Many Prussian hostages, like their Livonian and Wendish counterparts, were sent to missionary centres in Germany, where they likely recieved religious education. This also served the wider intention to Christianize the society not only in terms of personal faith but also the entire world view of natives and the social structures that always accompanied it. This approach was not always successful politically, however, since former hostages sometimes even led revolts against their new rulers. As the crusades continued, it seems that many hostages were kept in Prussia instead. They were distributed to numerous castles, where they were fostered in the spirit of Christian ideals and traditions. Naturally, they still served as pledges and were probably usually stationed in power centres near their homes, where they provided a constant reminder that their lives were in peril, should their relatives choose to rebel. If uprisings did still break out, hostages were indeed sometimes mutilated or executed. They were occasionally blinded or hanged – and it seems that conquerors sometimes resorted to such actions as a strategy for spreading fear and deterring further resistance, but also quite impulsively as an act of revenge. The image of the local people as a hostile „other“ might have expediated violent actions, but it was probably not a main factor that influenced the treatment of the pledges. Instead, hostages rather breached the barriers between Christian and pagan worlds on the Baltic frontier.

Allikad ja kirjandus

Lühendid

ACS	– Arnoldi chronica slavorum
CTP	– Peter von Dusburg. Chronik des Preussenlandes
HCL	– Henriku Liivimaa kroonika
HCS	– Helmold von Bosau. Slawenchronik
LUB	– Liv- Est- und Kurländischer Urkundenbuch
LVRK	– Liivimaa vanem riimkroonika
PUB	– Preußisches Urkundenbuch
Saxo	– Saxo Grammaticus. Gesta Danorum
SRP	– Scriptores rerum Prussicarum

Publitseeritud allikad

Annales pegavienses – in: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio) 16. Toim. Pertz, Georg Heinrich. Hannover, 1859

Arnoldi chronica slavorum. Toim. Johann Martin Lappenberg, L. Weiland. Hannoverae, 1868

Des Bannerherrn Heinrich von Tiesenhausen des Aelteren von Berson ausgewählte Schriften und Aufzeichnungen: herausgegeben im Auftrage Gräfin Marie von Przeździecka geborene Gräfin Tyzenhaus. Leipzig, 1890

Die Chronick Arnolds von Lübeck. Die Geschichtschreiber der Deutschen Vorzeit 3. Tölk. J.C.M. Laurent. Berlin, 1853

Heimskringla or The Chronicle of the Kings of Norway by Snorri Sturlson (c. 1179-1241). Tölk. Samuel Laing. London, 1844

Helmold von Bosau. Slawenchronik. Tölk. ja toim. Heinrich Stoob. Darmstadt, 2008

Henriku Liivimaa kroonika = Heinrici chronicon Livoniae. Tölk. Richard Kleis, toim. Enn Tarvel. Tallinn, 1982

Hildebrand, Hermann. Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert, im Vaticanischen Archiv. Riga, 1887

Knytlinga saga: the history of the kings of Denmark. Tölk. Hermann Pálsson; Paul Edwards. Odense, 1986

Liivimaa vanem riimkroonika. Tölk. Urmas Eelmäe, toim. Enn Tarvel. Tallinn, 2003

Liv- Est- und Kurländischer Urkundenbuch nebst regesten. Hrsg. von Friedrich Georg von Bunge u.a. Neudruckausgabe, vermehrt um ein Supplement zu Abt. 1 Band 1-6, in 17 Bänden. Band I, III. Darmstadt, 1967-1970

Matthew Paris's English history: from the year 1235 to 1273. Tõlk. J.A. Giles. Vol I. London, 1889

Nikolaus von Jeroschin. The Chronicle of Prussia: a history of the Teutonic Knights in Prussia, 1190-1331. Tõlk. ja toim. Mary Fishcer. Farnham, Burlington, 2010

Pantvangivõtmise vastane rahvusvaheline konventsioon. (1979) – in: Riigi Teataja II, 31, 156 (2001)

Peter von Dusburg. Chronik des Preussenlandes. Tõlk ja toim. Klaus Scholz; Dietrich Wojtecki. Darmstadt, 1984

Pommerellisches Urkundenbuch, Vlj. westpreussischer Geschichtsverein; Toim. M. Perlbach. Danzig, 1881

Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung (Band 1-6) hg. v. d. Historische Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung Königsberg. Band 1.1; 1.2: Die Bildung des Ordensstaats. Philippi R. (Bearb). Königsberg, 1882-1909

Saxo Grammaticus. Gesta Danorum: the history of the Danes. Vol II. Toim. Karsten Friis-Jensen; tõlk. Peter Fisher. Oxford, 2015

Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergang der Ordensherrschaft. Band I. Hirsche, Theodor *et al* (toim.). Leipzig, 1861

The Works of Sven Aggesen: Twelfth-century Danish Historian. Viking Society for Northern Research Text Series vol IX. Tõlk. ja toim. Eric Christiansen. London, 1992

Urkundenbuch des Bisthums Samland; Vlj. C.P. Woelky; H. Mendthal. Leipzig, 1891-1904

Kirjandus

Althoff, Gerd. Family, friends and followers: political and social bonds in medieval Europe. Cambridge, 2004

Althoff, Gerd. The Variability of Rituals in the Middle Ages. – in: Althoff, Gerd; Fried, Johannes; Geary, Patrick Joseph (toim.). Medieval Concepts of the Past. Ritual, Memory, Historiography. Cambridge, Washington DC, 2002, lk 71–87

Angenendt, Arnold. Taufe und Politik im frühen Mittelalter. – in: Frühmittelalterliche Studien vol 7 (1973), lk 143–168

Arszynski, Marian. Die Deutschordensburgen und der Wehrbau im Ostseeraum – in: Czaja, Roman; Nowak, Zenon Hubert (toim.) Der Deutsche Orden in der Zeit der Kalmarer Union 1397-1521. Ordines militares, 10 lk 183-191

Arzynski, Marian. Die Burgen im Deutschordensland Preussen als Quelle zur Erforschung der Geschichte des Deutschen Ordens und seines Staates. – in: Nowak, Zenon Hubert. Werkstatt des Historikers der mittelalterlichen Ritterorden. Ordines militares, 4. Torún, 1987, lk 97–109

Arzynski, Marian. Die Deutschordensburg als Klosterbau. – in: Nowak, Zenon Hubert (toim.) Die Spiritualität der Ritterorden im Mittelalter, lk 147–164

Auns, Muntis. Acquisition of the Acquired: The Establishing of a Real Administration in Livonia. – in: Murray, Alan V. (toim.) The North-Eastern frontiers of medieval Europe: the expansion of Latin christendom in the Baltic lands. Farnham, 2014, lk 179–188

- Barford, Paul M.. The early Slavs: culture and society in early medieval Eastern Europe. London, 2001
- Bartlett, Robert. Euroopa süüd: vallutused, koloniseerimine ja kultuurivahetus 950–1350. Tõlk. Tõnu Tammets. Tallinn, 2001
- Bartlett, Robert. Reflections on paganism and Christianity in medieval Europe. – in: Proceedings of the British Academy vol 101 (1999), lk 55–76
- Benninghoven, Friedrich. Der Orden der Schwertbrüder: fratres milicie Christi de Livonia. Köln, Graz, 1965
- Berger, Raoul. From Hostage to Contract. – in: Illinois Law Review, 5 (1940), lk 154–174
- Blanke, Fritz. Die Missionsmethode des Bischofs Christian von Preußen, in: Beumann, Helmut. Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. Darmstadt, 1963, lk 337–363
- Blomkvist, Nils. Culture clash or compromise?: the medieval Europeanisation process of the Baltic Rim region (1100-1400 AD): problems for an international study. – in: Blomkvist, Nils (toim). Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 – 1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th – 9th, 1996. Visby, 1998, lk 9–36
- Blomkvist, Nils. The discovery of the Baltic: the reception of a Catholic world-system in the European north (AD 1075-1225). Leiden, Boston, 2005
- Blomkvist, Nils. The Medieval Catholic World-system and the Making of Europe. – in: Staecker, Jörn (toim.). The European Frontier: clashes and compromises in the Middle Ages: international symposium of the Culture Clash or Compromise (CCC) project and the Department of Archaeology, Lund University, held in Lund October 13-15 2000. Lund, 2004, lk 15–33
- Blomkvist, Nils. The skattland – a Concept Suitable for Export? The Role of Loosely Integrated Territories in the Emergence of the Medieval State. – in: Imsen, Steinar. (toim.) Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages. Trondheim, 2011, lk 167–188
- Blumfeld, Evald. Über die Geiselschaft während der Kämpfe in Alt-Livland im 13. Jh. – in: Eesti Teadusliku Seltsi Aastaraamat Rootsis = Annales Societatis Litterarum Estonicae in Svecia IX (1980-1984), lk 17–28
- Bollnow, Hermann. Der Kampf um Vorpommern im 12. und 13. Jahrhundert von Lothar von Sachsen bis zum Ende der Staufer. – in: Baltische Studien, vol. 47 (1960), lk 47–64
- Boockmann, Hartmut. Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte. München, 1994
- Brather, Sebastian. Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin, 2001
- Brundage, James A.. Introduction: Henry of Livonia, The Writer and His Chronicle. – in: Tamm, Marek, Kaljundi, Linda; Jensen, Carsten Selch (toim). Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier. A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia. Farnham, Burlington, 2011, lk 1–19
- Burns, J.H. (toim). The Cambridge history of medieval political thought c.350-c.1450. Cambridge, 2007

- Damgaard-Sørensen, Tinna. Danes and Wends: a study of the Danish attitude towards the Wends – in: Wood, Ian N.; Lund, Niels (toim.). *People and Places in Northern Europe 500-1600. Essays in Honour of Peter Hayes Sawyer*. Woodbridge, 1991, lk 171–186
- Eihmane, Eva. *The Baltic Crusade: A Clash of Two Identities*. – in: Murray, Alan V. (toim.). *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Farnham, 2009, lk 37–51
- Ekdahl, Sven. The treatment of prisoners of war during the fighting between the Teutonic Order and Lithuania. – in: Barber, Malcolm (toim.). *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Aldershot, 1994, lk 263–269
- Ellenblum, Ronnie. Were there borders and borderlines in the Middle Ages? The example of the Latin Kingdom of Jerusalem. – in: Abulafia, David S. H.; Berend, Nora (toim.). *Medieval frontiers. Concepts and practices*. Aldershot, 2002, lk 105–119
- Farnsworth, Allan E.. The Past of Promise: An Historical Introduction to Contract. – in: *Columbia Law Review*, Vol 69, No 4 (1969), lk 576–607
- Favreau-Lilie, Marie-Luise. Mission to the heathen in Prussia and Livonia: the attitude of the religious military orders toward christianization. – in: Armstrong, Guyda; Wood, Ian N. *Christianizing peoples and converting individuals*. Turnhout, 2000, lk 147–154
- Feistner, Edith. Krieg und Kulturkontakt: Zur "Ethnologie" der Prussen und Litauer bei Peter von Dusburg und Nikolaus von Jeroschin. – in: Wenta, Jaroslaw (toim.). *Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen*. Torún, 2008, lk 529–539
- Fierro, Maribel. Hostages and the Dangers of Cultural Contact: Two Cases from Umayyad Cordoba. – in: Abdellatif, Rania *et al* (toim.). *Acteurs des transferts culturels en Méditerranée médiévale*. München, 2012, lk 73–83
- Fischer, Edith. 'Des tûvils kint?': The German order's perception of its enemies as revealed in the 'Krônike von Prûzinlant'. – in: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* vol 159 (2007) lk 260–275
- Flachenecker, Helmut. Bischof Otto von Bamberg und die Christianisierung Pommerns. Zu den Missionsaufgaben eines Bischofs im Hochmittelaltern. – in: *Credo: Christianisierung Europas im Mittelalter*. Band I, Essays. Petersberg, 2013, lk 417–426
- Fonnesberg-Schmidt, Iben. Riga and Rome. Henry of Livonia and the Papal Curia. – in: Tamm, Marek (toim.). *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier: a companion to the Chronicle of Henry of Livonia*, lk 209–227
- Fraesdorff, David. *Der barbarische Norden: Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbert, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau*. Berlin, 2005
- Gillingham, John B.. Christian Warriors and the Enslavement of Fellow Christians. – in: Aurell, Martin; Girbea, Catalina (toim.). *Chevalerie et christianisme aux XIIe et XIIIe siècle*. Rennes, 2011, lk 237–256
- Grabowski, Mieczyslaw. Alt Lübeck und die Slawenmission – in: Fløe Jensen, Birgitte; Wille-Jørgensen Dorthe (toim.) *Expansion - integration?: Danish-Baltic contacts 1147-1410 AD*. Vordingborg, 2009, lk 45–52
- Grant, John; Urban, William. Henry Monte and the Prussian rising of 1260. – in: *Lituanus*, Vol 24, 2 (1978), lk 5–20
- Gurevitš, Aron. *Keskaja inimese maailmapilt*. Tallinn, 1992

Hardt, Matthias. Kirchenorganisation oder Aufstand: Die Christianisierung von Sorben, Elb- und Ostseeslawen in Ottonen- und Salierzeit. – in: Kamp, Hermann. (toim.) *Schwertmission. Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*, lk 53–66

Hattenhauer, Hans. Euroopa õigusajalugu. Tõlk. ja toim. Marju Luts-Sootak. Tallinn, 2007

Hermanson, Lars. Danish Lords and Slavonic rulers. The Elite's Political Culture in Early Twelfth-Century Baltic. – in: *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages. CCC-papers 7. Lund Studies in Medieval Archaeology 33.* Lund, 2004, lk 107–113

Herrmann, Joachim *et al* (toim.). *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom VI. bis XII. Jahrhundert. Ein Handbuch.* Berlin, 1985

Herrmann, Joachim. *Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur.* München, 1986

Higounet, Charles. *Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter.* Tõlk. Manfred Vasold. München, 1990

Imsen, Steinar. From From tributes to taxes. – in: Imsen, Steinar. (toim.) *Taxes, tributes and tributary lands in the making of Scandinavian kingdoms in the Middle Ages.* Trondheim, 2011, lk 13–32

Janson, Henrik. What made the pagans pagans? – in: Stepanov, Tsvetelin; Kazakov Georgi (toim.). *Medieval Christianitas. Different Regions, „Faces“, Approaches.* Mediaevalia Christiania 3/2010, Sofia, 2010

Jarockis, Romas. Semigallia 1100-1400: a review of archaeological and historical sources. – in: Blomkvist, Nils. (toim.) *Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 - 1400 AD. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th - 9th, 1996.* Visby, 1998, lk 45–53

Jensen, Carsten Selch. The nature of the early missionary activities and crusades in Livonia, 1185-1201. – in: Bisgaard, Lars (toim.) *Medieval spirituality in Scandinavia and Europe. A collection of essays in honour of Tore Nyberg.* Odensee, 2001, lk 121–137

Jensen, Janus Møller. Sclavorum expugnator: conquest, crusade, and Danish royal ideology in the twelfth century. – in: *Crusades 2* (2003), lk 55–81

Jensen, Kurt Villads. Sacralization of the Landscape: Converting Trees and Measuring Land in the Danish Crusades against the Wends. – in: Murray, Alan V. (toim.). *The clash of cultures on the medieval Baltic frontier.* Farnham, 2009, lk 141–150

Jensen, Kurt Villads. The Blue Baltic border of Denmark in the High Middle Ages: Danes, Wends and Saxo Grammaticus. – in: Abulafia, David S. H.; Berend, Nora (toim.). *Medieval frontiers. Concepts and practices.* Aldershot, 2002, lk 173–193

Jähnig, Bernhart. Das Schicksal der Prußen im Deutschordensland Preußen. – in: Jähnig, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). *Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011.* Münster, 2011, lk 287–303

Jähnig, Bernhart. Funktionsbereiche der Deutschordensburg. – in: Jähnig, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). *Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011.* Münster, 2011, lk 150–162

Jähning, Bernhart. Der Deutsche Orden und die Veränderung der Lebensformen der Prussen. – in: Houben, Hubert (toim.). *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo a Baltico incontri e scontri tra religioni, popoli e cultura*. Galatina, 2008, lk 173–194

Jähning, Bernhart. Herrschaftsverständnis und Herrschaftsverwirklichung beim Deutschen Orden in Preußen – in: Militzer, Klaus (toim.). *Herrschaft, Netzwerke, Brüder des Deutschen Ordens in Mittelalter und Neuzeit: Vorträge der Tagung der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens in Marburg 2010*. Weimar, 2012, lk 67–92

Jähning, Bernhart. Zisterzienser und Ritterorden zwischen geistlicher und weltlicher Macht in Livland und Preußen zu Beginn der Missionszeit. – in: Jähning, Bernhart; Kämpfert, Hans-Jürgen; Kämpfert, Barbara (toim.). *Vorträge und Forschungen zur Geschichte des Preußenlandes und des Deutschen Ordens im Mittelalter: ausgewählte Beiträge zum 70. Geburtstag am 7. Oktober 2011*. Münster, 2011, lk 1–15

Kahl, Hans-Dietrich. Die Entwicklung des Bistums Brandenburg bis 1165. – in: Kahl, Hans-Dietrich. *Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: ausgewählte Studien 1953–2008*. Leiden, Boston, 2011, lk 575–602

Kahl, Hans-Dietrich. Heidnisches Wendentum und christliche Stammesfürsten. Ein Blick in die Auseinandersetzung zwischen Gentil- und Universalreligion im abendländischen Hochmittelalter – in: Kahl, Hans-Dietrich. *Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: ausgewählte Studien 1953–2008*. Leiden, Boston, 2011, lk 181–231

Kala, Tiina. Dokumendid ja inimesed 13. sajandi Liivimaal. – in: Raudkivi, Priit; Seppel, Marten (toim.). *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*. Tallinn, 2009, lk 92–114

Kala, Tiina. Ristimine paganate ja kristlaste pilgu läbi. – in: Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*. 3/2006, lk 8–26

Kala, Tiina. The incorporation of the Northern Baltic Lands into the western Christian world – in: Murray, Alan V. (toim.). *Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150–1500*. Aldershot, 2001, lk 3–20

Kaljundi, Linda. Ristiretked ja rituaalsed praktikad. Katse laiendada Liivi- ja Eestimaa ristisõdade tõlgendusruumi. – in: Tuna. *Ajalookultuuri ajakiri*. 2/2009, lk 12–27

Kaljundi, Linda. Waiting for the Barbarians: The Imagery, Dynamics and Functions of the Other in Northern German Missionary Chronicles , 11th – Early 13th Centuries. *The Gestae Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum of Adam of Bremen, Chronica Slavorum of Helmold of Bosau, Chronica Slavorum of Arnold of Lübeck, and Chronicon Livoniae of Henry of Livonia*. Tartu Ülikool, Tartu, 2005 (Publitseerimata magistratöö)

Kamp, Hermann. Der Wendenkreuzzug. – in: Kamp, Hermann (toim.). *Schwertmission: Gewalt und Christianisierung im Mittelalter*. Paderborn, 2013

Kintzinger, Martin. Geiseln und Gefangene im Mittelalter: Zur Entwicklung eines politischen Instruments. – in: Gestrich, Andreas; Hirschfeld, Gerhard; Sonnabend, Holger (toim.). *Ausweisung und Deportation. Formen der Zwangsmigration in der Geschichte*. Stuttgart, 1995, lk 41–59

Kivimäe, Jüri. 'Henricus' the Ethnographer. Reflections on Ethnicity in the Chronicle of Livonia. – in: Tamm, Marek. (toim.). *Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier*. Farnham, 2011, lk 77–106

Kleingärtner, Sunhild. Kulturtransfer und Eliten im Gebiet der südwestlichen Ostseeküste in früh- und mittelslawischer Zeit – in: Klammt, Anne (toim.) Mittelalterliche Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe, lk 11–26

Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. 1. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. 1/2004; lk 70–83

Kolk, Kaspar. Lüübeki Arnold. Liivimaa pööramisest. 2. – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri, 2/2004, lk 37–57

Koselleck, Reinhard. Möisteajalugu ja sotsiaalajalugu. Tõlk. Nele Meikar. – in: Akadeemia. Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus. Kd 23, Nr 8 (2011), lk 1442–1464

Kosto, Adam J. Hostages in the Carolingian World (714-840). – in: Early medieval Europe. Vol 11 (2002), 123–148

Kosto, Adam J.. Hostages and the Habit of Representation in Thirteenth-Century Occitania. – in: Berkhofer III, Robert F; Cooper, Alan; Kosto, Adam J. (toim.). The experience of power in medieval Europe 950-1350. Aldershot, 2005, lk 183–193

Kosto, Adam J.. Hostages during the first century of the crusades. – in: Medieval Encounters. Vol 9 (2003), lk 3–31

Kosto, Adam J.. Hostages in the Middle Ages. Oxford, 2012

Kronman, Anthony T.. Contract Law and the State of Nature. – in: Journal of Law, Economics, & Organization. Vol 1, No 1 (1985), lk 5–32

Kurši senatnē = Couronians in antiquity. Vljnd. Latvijas Nacionālais vēstures muzejs. Rīga, 2008

Laakmann, Heinrich. Zur Geschichte des Grossgrundbesitzes im Erzstift Riga in älterer Zeit. – in: Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde zu Riga. Vorträge zur Hundertjahrfeier am 6.-9. Dezember 1934. Riga, 1936, lk 51–62

Lang, Valter. Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartumaa, 2007

Lang, Valter. Vakus ja linnusepiirkond Eestis. Lisandeid muistse haldusstruktuuri uurimisele peamiselt Harjumaa näitel. – in: Lang, Valter (toim.). Keskus - Tagamaa - Ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Muinasaja teadus 11. Tallinn, Tartu, 2002, lk 125–168

Lavelle, Ryan. The use and abuse of hostages in later Anglo-Saxon England. – in: Early medieval Europe. Vol 14 (2006), lk 269–296

Leciejewicz, Lech. Die sozialen und politischen Voraussetzungen des Glaubenswechsels in Pommern. – in: Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts. Internationale Fachkonferenz der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Verbindung mit der Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Kiel, 18.-25. September 1994. Band 2. Stuttgart, 1998, 163–176

Leciejewicz, Lech. Die Stammesburgen als Ausgangspunkt der frühen Stadtentwicklung an der pommerschen Ostseeküste – in: Lindquist, Sven-Olof (toim.). Society and trade in the Baltic during the Viking Age. Papers of the VIIth Visby Symposium held at Gotlands Fornsal, Gotland's Historical Museum, Visby, August 15th - 19th, 1983. Visby, 1985, lk 171–184

Leimus, Ivar. *Iura christianorum* – Lāti Henriku sõnakõlks või nõks paganate alistamiseks? – in: Tuna. Ajalookultuuri ajakiri. 1/2011, lk 9–19

Ligi, Priit. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaajal. – in: Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Muinasaja teadus 3. Tallinn, 1995, lk 182–270

Lind, John H. *et al.* Taani ristiõjad – sõda ja misjon Läänemere ääres. Tõlk. Ivar Rüütli; Kalle Kroon; toim. Linda Kaljundi. Tallinn, 2007

Lotter, Friedrich. Die Konzeption des Wendenkreuzzugs. Ideengeschichtliche, kirchenrechtliche und historisch-politische Voraussetzungen der Missionierung von Elb- und Ostseeslawen um die Mitte des 12. Jahrhunderts Lotter. Sigmaringen, 1977

Lotter, Friedrich. Die Vorstellungen vom Heidenkrieg und Wendenmission bei Heinrich dem Löwen. – in: Mohrmann, Wolf-Dieter, Heinrich der Löwe. Göttingen, 1980

Lotter, Friedrich. The crusading idea and the conquest of the region east of the Elbe. – in: Bartlett, Robert J.; MacKay, Angus. Medieval Frontier Societies. Oxford, 1989, lk 267–306

Lund, Niels. A bishop in arms. – in: Friis-Jensen, Karsten. Archbishop Absalon of Lund and his world. Roskilde, 2000, lk 9–19

Lutteroth, Ascan. Der Geisel im Rechtsleben: Ein Beitrag zur allgemeinen Rechtsgeschichte und dem geltenden Völkerrecht. Breslau, 1922

Lübcke, Christian. Christianity and Paganism as Elements of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers – in: Garipzanov, Ildar H.; Geary, Patrick Joseph; Urbanczyk, Przemyslaw (toim.) Franks, Northmen and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe. Turnhout, 2008, lk 189–204

Lübke, Christian. Die Beziehungen zwischen Elb- und Ostseeslawen und Dänen vom 9. bis zum 12. Jh.: Eine andere Option elbslawischer Geschichte? – in: Harck, Ole; Lübke, Christian. (toim.) Zwischen Reric und Bornhöved. Die Beziehungen zwischen den Dänen und ihren slawischen Nachbarn vom 9. bis ins 13. Jh. Stuttgart, 2011, 23–36

Maschke, Erich. Die Schäffer und Lieger des Deutschen Ordens in Preußen. – in: Maschke, Erich. Domus Hospitalis Theutonicorum. Europäische Verbindungslinien der Deutschordensgeschichte. Gesammelte Aufsätze aus den Jahren 1931-1963. Bonn, Bad Godesberg, 1970, lk 69–103

Mažeika Rasa J.. Violent Victims? Surprising Aspects of the Just War Theory in the Chronicle of Peter von Dusburg – in: Murray, Alan V. (toim.) The clash of cultures on the medieval Baltic frontier. Farnham, 2009, lk 123–140

Mažeika, Rasa J. Of cabbages and knights: Trade and trade treaties with the infidel on the northern frontier, 1200-1390. – in Journal of Medieval History vol. 20 (1994), lk 63–76

Matuzova, Vera I. Mental Frontiers: Prussians as Seen by Peter von Dusburg. – in Murray, Alan V. (toim.) Crusade and Conversion on the Baltic Frontier 1150-1500. Aldershot, 2001, lk 253–259

Militzer, Klaus. Saksa Ordu ajalugu. Tõlk. Mati Sirkel; toim. Priit Raudkivi; Kairit Henno. Tartu, 2013

Millizer, Klaus. Von Akkon zur Marienburg. Verfassung, Verwaltung und Sozialstruktur des Deutschen Ordens 1190-1309. Marburg, 1999

Moora, Harri; Ligi, Herbert. Baltimaade rahvaste majandus ja ühiskondlik kord XIII sajandi algul. – in: Meie rahvuskultuuri küsimusi. Eesti mõttelugu 47. Koost. Hando Runnel; Ann Marksoo. Tartu, 2002, 364–397

- Morillo, Stephen R.. A General Typology of Transcultural Wars. The Early Middle Ages and Beyond. – in: Kortüm, Hans-Henning (toim.). Transcultural wars from the Middle Ages to the 21st Century. Berlin, 2005, lk 29–42
- Murray, Alan V.. The Sword Brothers at war: observations on the military activity of the Knighthood of Christ in the conquest of Livonia and Estonia (1203-1227). – in: Ordines Militares, 18, lk 27–37
- Mäesalu, Mihkel. Päpstliche Gewalt im Kreuzzugsgebiet: Gründete Wilhelm von Modena in Estland einen „Pufferstaat“? – in: Forschungen zur Baltischen Geschichte 6 (2011), lk 11–30
- Mägi, Marika. Eesti ühiskond keskaja lävel. – in: Mägi, Marika (toim.). Eesti aastal 1200. Tallinn, 2003, lk 15–42
- Mägi, Marika. Late prehistoric societies and burials in the Eastern Baltic. – in: Archaeologia Baltica 19 (2013), lk 177–194
- Mägi, Marika. Ösel and the Danish Kingdom. Revisiting Henry's Chronicle and the Archaeological Evidence. – in: Tamm, Marek (toim.). Crusading and chronicle writing on the medieval Baltic frontier. Farnham, 2011, lk 317–341
- Nielsen, Torben K. Mission and Submission. Societal Change in the Baltic in the Thirteenth Century. – in: Malkki, Janne; Ritari, Katja (toim.). Medieval history writing and crusading ideology. Studia Fennica. Historica, 9. Helsinki, 2005, lk 216–231
- Nielsen, Torben K. The Making of New Cultural Landscapes in the Medieval Baltic. – in: Salonen, Kirsi; Jensen, Kurt Villads; Jørgensen, Torstein. (toim.) Medieval Christianity in the North: New Studies. Turnhout, 2013, lk 121–153
- Nielsen, Torben K. The missionary man: Archbishop Anders Sunesen and the Baltic crusade, 1206-21. – in: Murray, Alan V. (toim.). Crusade and Conversion on the Baltic Frontier, 1150-1500. Aldershot, 2001, lk 95–117
- Nikžentaitis, Alvydas. Prisoners of War in Lithuania and the Teutonic Order State (1283-1409). – in: Czaja, Roman; Nowak, Zenon Hubert (toim.). Der Deutsche Orden in der Zeit der Kalmarer Union 1397-1521. Torún, 1999, lk 193–208
- Oad, Kristjan; Luts-Sootak, Marju. Eestlaste lepingud üksteisega enne 13. sajandit. – in: Juridica XX (III), 2012, lk 151–158
- Parks, Annette. Living Pledges: A Study of Hostageship in the High Middle Ages, 1050-1300. Emory University, Druid Hills, 2000 (Publitseerimata doktoridissertatsioon)
- Phelpstead, Carl. Converting to Europe: Christian Themes in Knýtlinga saga. – in: Viking and Medieval Scandinavia. Vol 1 (2005), 163–177
- Phillips, Jonathan. The Second Crusade: extending the frontiers of Christendom. New Haven, London, 2010
- Pluskowski, Aleksander. The archaeology of the Prussian Crusade: holy war and colonisation. London, 2013
- Prestwich, Michael C.. Transcultural Warfare – The Later Middle Ages. – in: Kortüm, Hans-Henning (toim.). Transcultural wars from the Middle Ages to the 21st Century. Berlin, 2005, lk 43–56
- Pätzold, Stefan. Von der Domschule zu den Studia der Bettelorden. Bildung und Wissenschaft im mittelalterlichen Magdeburg. – in: Concilium medii aevi vol 4 (2001), lk 81–97

- Raub, Werner; Weesie, Jeroen. Cooperation via Hostages. – in: Analyse und Kritik, 22. Stuttgart, 2000, lk 19–43
- Raudkivi, Priit; Andersen, Tyge. Võimumängud Põhja-Eestis aastail 1219-1238. Ajaloolis-sotsioloogilisi aspekte. – in: Acta historica Tallinnensia vol 13 (2008), lk 3–24
- Rebane, Peep Peter. Archbishop Anders Sunesen and the Danish Conquest of Estonia – in: Yearbook of The Estonian Learned Society in America V (1968-1975), lk 24–38
- Rebane, Peep Peter. Denmark and the Baltic crusade, 1150-1227. Ann Arbor, 2007
- Riis, Thomas. Studien zur Geschichte des Ostseeraumes. 4, Das mittelalterliche dänische Ostseeimperium. Odense, 2003
- Rodriguez, Jarbel A.. Captivity and Diplomacy in the Late Medieval Crown of Aragon – in: Jansen, Katherine Ludwig; Geltner, Guy; Lester, Anne Elisabeth (toim.). Center and Periphery: Studies on Power in the Medieval World in Honor of William Chester Jordan. Leiden, 2013, lk 107–120
- Ruchhöft, Fred. Vom slawischen Stammesgebiet zur deutschen Vogtei: die Entwicklung der Territorien in Ostholstein, Lauenburg, Mecklenburg und Vorpommern im Mittelalter. Rahden, 2008
- Schneidereit, Otto A.. Die Prussen und der Deutsche Orden. Berlin, 1994
- Selart, Anti *et al* (toim.) Eesti ajalugu. II, Eesti keskaeg. Tartu, 2012
- Selart, Anti. "Iam tunc... ." The Political Context of the First Part of the Chronicle of Henry of Livonia. – in: Kooper, Erik S. (toim.) The Medieval Chronicle V. Amsterdam, 2008, lk 197–209
- Selart, Anti. Balduin von Alna, Dänemark und Russland. Zur politischen Geschichte Livlands in den 1230er Jahren. – in: Staecker, Jörn (toim.) The reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Visby, 2009, lk 59-74
- Selart, Anti. Livland und die Rus' im 13. Jahrhundert. Köln, 2007
- Slater, Colleen. So Hard was it to Release Princes whom Fortuna had put in her Chains: Queens and Female Rulers as Hostage- and Captive-Takers and Holders. – in: Medieval Feminist Forum 45, nr 2 2009, lk 12–40
- Slawomir Wadyl. The sacred sphere of Prussian life in the early Middle Ages. – in: Wenta, Jarosław (toim.) Sacred space in the state of the Teutonic Order in Prussia. Toruń, 2013, lk 39–54
- Sliwinski, Blazej. The christianisation of Prussia: the Polish contribution until the introduction of the Teutonic Order – in: Gassowski, Jerzy (toim.) Christianization of the Baltic Region. Pultusk, 2004, lk 39–63
- Smail, Kenneth J.. The Giving of Hostages. – in: Politics and the Life Sciences. Vol 16, No 1 (1997), lk 77–85, siin lk 80
- Stoob, Hanz. Die Hanse. Wiesbaden, 2003
- Strickland, Matthew. Rules of War or War without Rules? Some Reflections on Conduct and the Treatment of Non-Combatants in Medieval Transcultural Wars. – in: Kortüm, Hans-Henning (toim.). Transcultural wars from the Middle Ages to the 21st Century. Berlin, 2005, 107–140

Ščavinskas, Marius. Some notes on the issue of the development of the Balt society in the ninth to the 13th centuries in the context of the socio-political structures of the Baltic region. – in: *Archaeologica Baltica* 19, lk 82–101

Šnē, Andris. The Emergence of Livonia: The Transformations of Social and Political Structures in the Territory of Latvia during the Twelfth and Thirteenth Centuries. – in: Murray, Alan V. (toim.) *The clash of cultures on the medieval Baltic frontier*. Farnham, 2009, lk 53–72

Šnē, Andris. The Image of the Other or the Own: Representation of Local Societies in *Heinrici Chronicon*. – in: Kooper, Erik. *The Medieval Chronicle VI*. Amsterdam, New York, 2009, lk 247–260

Zaroff, Roman. Perception of Christianity by the Pagan Polabian Slavs. – in: *Studia mythologica Slavica* IV (2001), lk 81–96

Zaroff, Roman. Study into Socio-political History of the Obodrites. – in: *Collegium mediaevale* vol. 16 (2003), lk 5–36

Zaroff, Roman. The Origins and Evolution of the Northeastern and Central Polabian (Wendish) Religious and Political System. University of Queensland, Brisbane, 2000 (Publitseerimata doktoridissertatsioon)

Tamm, Marek. How to justify a crusade? The conquest of Livonia and new crusade rhetoric in the early thirteenth century. – in: *Journal of Medieval History* vol 39 (2013), lk 431–455

Tarvel, Enn. Die Gauinstitution in Estland am Anfang des 13. Jahrhunderts. – in: Blomkvist, Nils (toim.). *Culture clash or compromise? The europeanisation of the Baltic Sea area 1100 – 1400 AD*. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland Centre for Baltic Studies, Gotland University College, Visby, October 4th - 9th, 1996. Visby, 1998, lk 192–199

Taylor, Pegatha Jean. Moral Agency in Crusade and Colonization: Anselm of Havelberg and the Wendish Crusade of 1147. – in: *The international history review* vol. 22 (2000), lk 757–784

Tiik, Leo. Giiselerid ja giiselraha. Saaremaa pantvangid XIII-XVII sajandil. – in: *Keel ja Kirjandus* XVII, nr 3 (1974), lk 167–171

Tõnisson, Evald. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jahrhundert - Anfang 13. Jahrhunderts) : ein Beitrag zur ostbaltischen Frühgeschichte. Tallinn, 1974

Urban, William. Teutonic Order and Christianization of Lithuania. – in: Jotischky, Andrew (toim.) *The Crusades. Critical Concepts in Historical Studies*, IV. London, New York, 2008, lk 435–461

Urban, William. The Military Occupation of Sengallia in the Thirteenth Century. – in: Murray, Alan V. (toim.). *The North-Eastern frontiers of medieval Europe: the expansion of Latin christendom in the Baltic lands*. Farnham, 2014, lk 189–202

Urban, William. *The Prussian Crusade*. Lanham, 1980

Urban, William. The Wendish princes and the „Drang nach dem Osten“. – in: *Journal of Baltic Studies* vol 9 (1978), lk 225–244

Vassar, Artur. Tarvel, Enn. Die ostbaltischen Stämme im Kampf gegen die deutsch-skandinavische Aggression im 12.-13. Jahrhundert. – in: *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised* kd 24, nr 1 (1975), lk 26–40

Wendt, Antje. Die Burgwälle des Samlandes. – in: Staecker, Jörn. The reception of Medieval Europe in the Baltic Sea Region. Visby, 2009, lk 143–170

Wichert, Sven. Die politische Rolle der heidnischen Priester bei den Westslaven. – in: *Studia mythologica Slavica* XIII, 2010, lk 33–42

Wojtecki, Dieter. Die Babenberger und der Deutsche Orden. – in: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 87 (1979), lk 316–336

Vollmann-Profe, Gisela. Ein Glücksfall in der Geschichte der preußischen Ordenschronistik: Nikolaus von Jeroschin übersetzt Peter von Dusburg. – in: Brunner, Horst; Williams-Krapp, Werner. (toim) *Forschungen zur deutschen Literatur des Spätmittelalters: Festschrift für Johannes Janota*. Tübingen, 2003, lk 125–140

Wyszomirski, Slawomir. Die Werkstatt Peters von Dusburg. – in: Wenta, Jaroslaw. (toim) *Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preussen: Leben und Nachleben*. Torún, 2008, lk 501–511

Lisad

Lisa 1. Vendimaa 12. sajandi keskel.

Lisa 2. Liivimaa 13. sajandi alguses.

Lisa 3. Preisimaa 13. sajandi keskel.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristjan Kaljusaar (sünd. 17.07.1990),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Pantvangid ning Läänemere ristiretked, vallutussõjad ja kultuurivahetus 12.-13. sajandil“,

mille juhendaja on prof. Anti Selart,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 14.05.2015